

FAKULTA MANAGEMENTU
Univerzita Komenského
v Bratislave

Podnikanie na Slovensku počas pandémie COVID-19: medzigeneračná perspektíva

Anna Pilková
Juraj Mikuš
Marian Holienka

Bratislava 2022

DIGICROSSGEN

Autorský kolektív:

© prof. Ing. Anna Pilková, PhD., MBA

Mgr. Juraj Mikuš, PhD.

doc. PhDr. Marian Holienka, PhD.

Recenzenti:

prof. Ing. Peter Markovič, PhD., DBA

doc. Mgr. Ing. Danka Moravčíková, PhD.

Všetky práva vyhradené. Publikácia ani žiadna jej časť nesmie byť reprodukováná bez súhlasu majiteľa práv.

Za obsah jednotlivých kapitol, citácií, ohlasov aj jazykovú úpravu zodpovedajú autori.

© Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta managementu 2022

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave

ISBN 978-80-223-5521-6

Obsah

Úvod	11
Zhrnutie.....	14
Executive summary	27
1 Globálny monitor podnikania a metodológia výskumu GEM	40
1.1 Koncepčný model GEM	41
1.2 Prieskum na dospeljej populácii a meranie podnikateľskej aktivity	43
1.3 Prieskum podnikateľského prostredia a ekosystému	45
2 Podnikanie a COVID-19 v teórii a výskume	47
2.1 Makroekonomické a sociálno-ekonomické dopady COVID-19	47
2.2 COVID-19 - podnikatelia a podnikanie: teoretické východiská a praktické zistenia	50
2.3 Vplyv COVID-19 na malé a stredné podniky (MSP)	53
2.4 Vplyv pandémie COVID-19 na podnikateľské prostredie.....	57
3 Podnikateľský potenciál populácie, mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte	59
3.1 Celková populácia a podnikateľský potenciál	61
3.1.1 Spoločenské postoje k podnikaniu celkovej populácie	62
3.1.2 Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností na Slovensku	63
3.1.3 Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov	65
3.1.4 Vplyv pandémie na vnímanie podnikania celkovou populáciou	67
3.2 Začínajúci podnikatelia.....	69
3.2.1 Spoločenské postoje k podnikaniu	69
3.2.2 Sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí.....	71
3.2.3 Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov	72
3.2.4 Vplyv pandémie na začínajúcich podnikateľov	73
3.3 Etablovaní podnikatelia.....	76
3.3.1 Spoločenské postoje k podnikaniu	76
3.3.2 Sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí.....	78
3.3.3 Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov	79
3.3.4 Vplyv COVID-19 na etablovaných podnikateľov.....	80
4 Podnikateľská aktivita populácie, mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte v období pandémie COVID-19	84
4.1 Celková podnikateľská aktivita na Slovensku a v medzinárodnom kontexte.....	86

5	Celková počiatková podnikateľská aktivita v čase pandémie.....	89
5.1	Charakteristika celkovej počiatkovej podnikateľskej aktivity	89
5.2	Odvetvové zameranie začínajúcich podnikateľov.....	92
5.3	Motivácia začať podnikáť	93
5.4	Vplyv COVID-19 na zámer začať podnikáť.....	97
6	Udržateľnosť podnikania.....	99
6.1	Etablované podnikanie.....	99
6.1.1	Odvetvové zameranie etablovaných podnikateľov	100
6.1.2	Motivácia na podnikanie	101
6.2	Ambicióznosť začínajúcich a etablovaných podnikateľov	102
6.2.1	Vplyv pandémie na ambicióznosť začínajúcich a etablovaných podnikateľov na Slovensku	104
6.3	Internacionalizácia začínajúcich a etablovaných podnikateľov	106
6.4	Inovatívnosť a digitalizácia v podnikaní	112
6.5	Prerušenie podnikania	118
6.5.1	Vplyv pandémie na prerušenie podnikania	121
7	Podnikateľská aktivita zamestnancov firiem pôsobiacich na Slovensku	123
7.1.1	Vplyv pandémie na podnikateľskú aktivitu zamestnancov	126
8	Podnikateľské prostredie	130
8.1	Podnikateľské prostredie na Slovensku v rokoch 2020 a 2021 v medzinárodnej komparácii.....	132
8.2	Špeciálne komponenty podnikateľského prostredia v čase pandémie ..	144
8.3	Podporné faktory a odporúčania na zlepšenie podmienok na podnikanie na Slovensku v roku 2021.....	148
8.4	Kompozitný index národného podnikateľského kontextu - NECI.....	149
8.5	Súhrnné hodnotenie a analytický komentár	150
9	Závery a odporúčania pre ďalší výskum a tvorcov politík	156
10	Vybrané ukazovatele GEM v rokoch 2020 a 2021.....	159
	Literatúra	163

Zoznam obrázkov

Obrázok 1.1:	Súčasný koncepčný model GEM	41
Obrázok 1.2:	Model skúmania podnikania podľa fáz a podnikateľského profilu ...	44
Obrázok 4.1:	Procesný model GEM – podnikateľská aktivita podľa jednotlivých fáz nezávislého podnikania.....	85

Zoznam grafov

Graf 8.1: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie: 2019 - 2021	132
Graf 8.2: Pozitívne a negatívne hodnotenie jednotlivých kľúčových rámcových podmienok na podnikanie: 2020 a 2021.....	134

Zoznam tabuliek

Tabuľka 1.1: Skupiny krajín GEM podľa výšky dôchodku v roku 2021/2022	43
Tabuľka 2.1: Sociálno-ekonomické výsledky lockdownu uzamknutia COVID-19: Súhrnný prehľad štúdií	48
Tabuľka 2.2: Akcieschopné opatrenia pre začínajúce podniky a tvorcov politík	55
Tabuľka 3.1: Spoločenské postoje celkovej populácie k podnikaniu na Slovensku.	62
Tabuľka 3.2: Spoločenské postoje celkovej populácie k podnikaniu v medzinárodnom porovnaní.....	63
Tabuľka 3.3: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností na Slovensku.....	64
Tabuľka 3.4: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností v medzinárodnom porovnaní.....	64
Tabuľka 3.5: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov na Slovensku.....	66
Tabuľka 3.6: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov v medzinárodnom porovnaní.....	66
Tabuľka 3.7: Respondent pozná aspoň jednu osobu, ktorá začala podnikáť v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu.....	67
Tabuľka 3.8: Respondent pozná aspoň jednu osobu, ktorá začala podnikáť v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní ...	67
Tabuľka 3.9: Respondent pozná aspoň dve osoby, ktoré začali podnikáť v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku	68
Tabuľka 3.10: Respondent pozná aspoň dve osoby, ktoré začali podnikáť v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní ...	68
Tabuľka 3.11: Spoločenské postoje začínajúcich podnikateľov k podnikaniu na Slovensku.....	70
Tabuľka 3.12: Spoločenské postoje začínajúcich podnikateľov k podnikaniu v medzinárodnom porovnaní.....	70
Tabuľka 3.13: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností začínajúcimi podnikateľmi na Slovensku	71
Tabuľka 3.14: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností začínajúcimi podnikateľmi v medzinárodnom porovnaní v roku 2020.....	72
Tabuľka 3.15: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť začínajúcich podnikateľov na Slovensku	73
Tabuľka 3.16: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	73

Tabuľka 3.17: Začínajúci podnikateľ: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete využiť v tomto podnikaní? Slovensko	74
Tabuľka 3.18: Začínajúci podnikateľ: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete využiť v tomto podnikaní? Medzinárodné porovnanie	74
Tabuľka 3.19: Aké je začatie podnikania na Slovensku v porovnaní s minulým rokom?	75
Tabuľka 3.20: Aké je začatie podnikania v porovnaní s minulým rokom v medzinárodnom kontexte?	75
Tabuľka 3.21: Reagovala vláda doteraz účinne na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu? Slovensko	75
Tabuľka 3.22: Reagovala vláda doteraz účinne na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu? Medzinárodné porovnanie	76
Tabuľka 3.23: Spoločenské postoje etablovaných podnikateľov k podnikaniu na Slovensku	77
Tabuľka 3.24: Spoločenské postoje etablovaných podnikateľov k podnikaniu v medzinárodnom porovnaní v roku 2020	77
Tabuľka 3.25: Sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí na Slovensku	78
Tabuľka 3.26: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností v medzinárodnom porovnaní v roku 2020	79
Tabuľka 3.27: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť etablovaných podnikateľov na Slovensku	80
Tabuľka 3.28: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	80
Tabuľka 3.29: Majiteľ-manažér etablovanej firmy: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete v tomto podnikaní využiť? Slovensko	81
Tabuľka 3.30: Majiteľ - manažér etablovanej firmy: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete v tomto podnikaní využiť? Medzinárodné porovnanie	81
Tabuľka 3.31: Aké je začatie podnikania v porovnaní s pred rokom? Slovensko ...	82
Tabuľka 3.32: Aké je začatie podnikania v porovnaní s pred rokom? Medzinárodné porovnanie	82
Tabuľka 3.33: Reagovala vláda doteraz účinne na ekonomické dôsledky pandémie koronavírusu? Slovensko	82
Tabuľka 3.34: Reagovala vláda doteraz účinne na ekonomické dôsledky pandémie koronavírusu? Medzinárodné porovnanie	83
Tabuľka 4.1: Celková podnikateľská aktivita a jej fázy na Slovensku	87
Tabuľka 4.2: Celková podnikateľská aktivita v medzinárodnom porovnaní	87
Tabuľka 4.3: Dostala alebo očakáva vaša spoločnosť finančnú podporu od vlády v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku	88

Tabuľka 4.4: Dostala alebo očakáva vaša spoločnosť finančnú podporu od vlády v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní.....	88
Tabuľka 5.1: Celková počiatočná podnikateľská aktivita na Slovensku	90
Tabuľka 5.2: Celková počiatočná podnikateľská aktivita v medzinárodnom porovnaní.....	91
Tabuľka 5.3: Sponzorovaná a nezávislá celková počiatočná podnikateľská aktivita na Slovensku.....	91
Tabuľka 5.4: Sponzorovaná a nezávislá celková počiatočná podnikateľská aktivita v medzinárodnom porovnaní.....	92
Tabuľka 5.5: Odvetvové zameranie začínajúcich podnikateľov na Slovensku	93
Tabuľka 5.6: Odvetvové zameranie začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní.....	93
Tabuľka 5.7: Motívy rodiacich sa podnikateľov na Slovensku	94
Tabuľka 5.8: Motívy rodiacich sa podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	95
Tabuľka 5.9: Motívy nových podnikateľov na Slovensku	95
Tabuľka 5.10: Motívy nových podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	96
Tabuľka 5.11: Motívy začínajúcich podnikateľov na Slovensku	96
Tabuľka 5.12: Motívy začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	97
Tabuľka 5.13: Zámer začať podnikáť aspoň do určitej miery ovplyvnila pandémie koronavírusu na Slovensku	97
Tabuľka 5.14: Zámer začať podnikáť aspoň do určitej miery ovplyvnila pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní	98
Tabuľka 5.15: Podnikateľské zámery vo veľkej miere ovplyvnila pandémie koronavírusu na Slovensku	98
Tabuľka 5.16: Podnikateľské zámery vo veľkej miere ovplyvnila pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní	98
Tabuľka 6.1: Etablované podnikanie na Slovensku	100
Tabuľka 6.2: Etablované podnikanie v medzinárodnom porovnaní.....	100
Tabuľka 6.3: Odvetvové zameranie etablovaných podnikateľov na Slovensku	101
Tabuľka 6.4: Odvetvové zameranie etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní.....	101
Tabuľka 6.5: Motívy etablovaných podnikateľov na Slovensku	102
Tabuľka 6.6: Motívy etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní ..	102
Tabuľka 6.7: Rastové aspirácie - očakávaná tvorba pracovných miest začínajúcich podnikateľov o 5 rokov na Slovensku	103
Tabuľka 6.8: Rastové aspirácie - očakávaná tvorba pracovných miest začínajúcich podnikateľov o 5 rokov v medzinárodnom porovnaní	103
Tabuľka 6.9: Začínajúci podnikateľ: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Slovensko	104

Tabuľka 6.10: Začínajúci podnikateľ: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Medzinárodné porovnanie	105
Tabuľka 6.11: Majiteľ/manažér etablovanej firmy: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Slovensko.....	105
Tabuľka 6.12: Majiteľ/manažér etablovanej firmy: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Medzinárodné porovnanie	106
Tabuľka 6.13: Rozsah trhu začínajúcich podnikateľov na Slovensku	106
Tabuľka 6.14: Rozsah trhu začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	107
Tabuľka 6.15: Rozsah trhu etablovaných podnikateľov na Slovensku.....	107
Tabuľka 6.16: Rozsah trhu etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	108
Tabuľka 6.17: Tržby z exportu začínajúcich podnikateľov na Slovensku	108
Tabuľka 6.18: Tržby z exportu začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	108
Tabuľka 6.19: Tržby z exportu etablovaných podnikateľov na Slovensku	109
Tabuľka 6.20: Tržby z exportu etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	109
Tabuľka 6.21: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci slovenských začínajúcich podnikateľov	110
Tabuľka 6.22: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	110
Tabuľka 6.23: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci slovenských etablovaných podnikateľov	110
Tabuľka 6.24: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	111
Tabuľka 6.25: Zákazníci začínajúcich podnikateľov na Slovensku	112
Tabuľka 6.26: Zákazníci začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní	112
Tabuľka 6.27: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikať s výrobkami alebo službami, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: Slovensko.....	113
Tabuľka 6.28: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikať s výrobkami alebo službami, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: medzinárodné porovnanie	113
Tabuľka 6.29: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikať s technológiami alebo postupmi, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: Slovensko	114
Tabuľka 6.30: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikať s technológiami alebo postupmi, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: medzinárodné porovnanie.....	114
Tabuľka 6.31: Sektorová inovatívnosť začínajúcich podnikateľov na Slovensku ..	115

Tabuľka 6.32: Sektorová inovatívnosť začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní.....	115
Tabuľka 6.33: Sektorová inovatívnosť etablovaných podnikateľov na Slovensku ..	116
Tabuľka 6.34: Sektorová inovatívnosť etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní.....	116
Tabuľka 6.35: Úroveň technologickej inovatívnosti začínajúcich podnikateľov na Slovensku.....	117
Tabuľka 6.36: Úroveň technologickej inovatívnosti začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní.....	117
Tabuľka 6.37: Úroveň technologickej inovatívnosti etablovaných podnikateľov na Slovensku.....	117
Tabuľka 6.38: Úroveň technologickej inovatívnosti etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní.....	118
Tabuľka 6.39: Prerušenie podnikania na Slovensku	118
Tabuľka 6.40: Prerušenie podnikania v medzinárodnom porovnaní	119
Tabuľka 6.41: Dôvody prerušenia podnikania na Slovensku	119
Tabuľka 6.42: Dôvody prerušenia podnikania v medzinárodnom porovnaní	120
Tabuľka 6.43: Pozná aspoň jednu osobu, ktorá v roku 2020 prestala vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku	121
Tabuľka 6.44: Pozná aspoň jednu osobu, ktorá v roku 2020 prestala vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní.....	121
Tabuľka 6.45: Pozná aspoň dve osoby, ktoré v roku 2020 prestali vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku	122
Tabuľka 6.46: Pozná aspoň dve osoby, ktoré v roku 2020 prestali vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní	122
Tabuľka 7.1: Podnikateľská aktivita zamestnancov (EEA) na Slovensku	123
Tabuľka 7.2: Podnikateľská aktivita zamestnancov (EEA) v medzinárodnom porovnaní.....	124
Tabuľka 7.3: Iniciácia novej podnikateľskej aktivity zamestnancov (EEA) na Slovensku.....	125
Tabuľka 7.4: Iniciácia novej podnikateľskej aktivity zamestnancov (EEA) v medzinárodnom porovnaní.....	125
Tabuľka 7.5: Pandémia koronavírusu spôsobila, že podnik, v ktorom pracujete, zastavil niektoré zo svojich hlavných činností na Slovensku.....	126
Tabuľka 7.6: Pandémia koronavírusu spôsobila, že podnik, v ktorom pracujete, zastavil niektoré zo svojich hlavných činností v medzinárodnom porovnaní	127
Tabuľka 7.7: Pandémia koronavírusu viedla k novým obchodným príležitostiam, ktoré sa v súčasnosti využívajú v podniku, v ktorom pracujete na Slovensku	127

Tabuľka 7.8: Pandémia koronavírusu viedla k novým obchodným príležitostiam, ktoré sa v súčasnosti využívajú v podniku, v ktorom pracujete v medzinárodnom porovnaní.....	128
Tabuľka 7.9: Vláda vo vašej krajine doteraz účinne reagovala na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu na Slovensku	128
Tabuľka 7.10: Vláda vo vašej krajine doteraz účinne reagovala na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní	129
Tabuľka 8.1: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie hodnotené v GEM NES v rokoch 2020 a 2021	130
Tabuľka 8.2: Špeciálne podmienky na podnikanie hodnotené v GEM NES v rokoch 2020 a 2021	131
Tabuľka 8.3: Najvyššie hodnotené dimenzie podnikateľského prostredia na Slovensku v rokoch 2020 a 2021 v medzinárodnom kontexte.....	135
Tabuľka 8.4: Najnižšie hodnotené dimenzie podnikateľského prostredia na Slovensku v rokoch 2020 a 2021 v medzinárodnom kontexte.....	137
Tabuľka 8.5: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie v rokoch 2020 a 2021: Slovensko a Európa.....	140
Tabuľka 8.6: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie v rokoch 2020 a 2021: Slovensko a vysokopríjmové ekonomiky	142
Tabuľka 8.7: Zhrnutie hodnotenia kľúčových rámcových podmienok na podnikanie.....	143
Tabuľka 8.8: Reakcia a znovu - vynájdenie sa podnikateľov (2020): Slovensko, Európa a krajiny s vysokým dôchodkom	145
Tabuľka 8.9: Dopad COVID-19 na vládne politiky a hodnotenie vládnych opatrení (2020): Slovensko, Európa a krajiny s vysokým dôchodkom	145
Tabuľka 8.10: Vybrané dopady pandémie na podnikanie (2021): Slovensko, Európa a krajiny s vysokým dôchodkom.....	146
Tabuľka 8.11: Najvýraznejšie podporné faktory podnikania na Slovensku v roku 2021	148
Tabuľka 8.12: Najčastejšie odporúčania na zlepšenie podmienok na podnikanie	149
Tabuľka 8.13: Index NECI: Slovensko v medzinárodnom porovnaní, 2019 - 2021	150
Tabuľka 10.1: Ukazovatele postojov k podnikaniu	159
Tabuľka 10.2: Ukazovatele sebahodnotenia	159
Tabuľka 10.3: Ukazovatele sociálneho kapitálu a spoločenskej zodpovednosti	159
Tabuľka 10.4: Ukazovatele vplyvu pandémie COVID-19 na podnikanie	160
Tabuľka 10.5: Ukazovatele merania počiatočnej podnikateľskej aktivity, etablovaného a prerušeného podnikania	160
Tabuľka 10.6: Ukazovatele merania motívov na začatie podnikania	161
Tabuľka 10.8: Ukazovatele merania odvetvovej angažovanosti.....	161
Tabuľka 10.9: Ukazovatele inovačného profilu podnikania	162

Tabuľka 10.10: Ukazovatele lokálneho/národného/medzinárodného profilu podnikania	162
Tabuľka 10.11: Ukazovatele podnikateľskej aktivity zamestnancov, sponzorovaná a nesponzorovaná podnikateľská aktivita	162

Úvod

Podnikanie je jedným z kľúčových faktorov ekonomického rastu, ale aj sociálneho zdravia a generovania bohatstva, a to ako pre spoločnosť, tak aj pre firmy a jednotlivcov. Roky 2020 a 2021 sú dôkazom toho, že podnikanie zohráva nezastupiteľnú úlohu ako v globálnych výzvach, ktorým čelí celý svet a medzi ktoré bezpochyby patrí COVID 19, tak aj pri zabezpečovaní dlhodobých globálnych cieľov akými sú Ciele trvalo udržateľného rozvoja (SDG) vytýčené Organizáciou spojených národov. Logicky, významnú úlohu zohráva podnikanie aj pri takej výzve akou je vojna na Ukrajine rozpútaná na začiatku roku 2022. V týchto procesoch sú veľmi dôležití všetci stakeholderi, ktorí akýmkoľvek spôsobom participujú alebo ovplyvňujú podnikanie, a to či na národnej alebo medzinárodnej úrovni. Ako roky 2020 a 2021 ukázali, vlády boli tie, ktorých reakcie na situáciu neurčitosti spôsobenú COVID 19, mali významný dopad na stav a vývoj podnikateľských aktivít v jednotlivých štátoch. Vlády svojimi politikami, akčnými plánmi a opatreniami majú totiž možnosť zmobilizovať určité oblasti spoločnosti a ich aktérov tak, aby využili svoj potenciál v prospech riešenia aktuálnych spoločenských výziev. Jednou z takýchto oblastí je aj medzigeneračné podnikanie, ktoré môžeme definovať ako sociálnu inováciu zameranú na spoločné a nepretržité podnikateľské úsilie, ktorá využíva synergie vyplývajúce z rozdielov a dopĺňujúcich sa charakteristík generácií mladých a seniorov v oblasti podpory podnikania, rozvíjania start-upov, financovania alebo aj riešenia rôznych projektov a úloh v rámci organizácií. A práve medzigeneračné podnikanie možno považovať za jeden z významných faktorov riešenia ďalšej dôležitej súčasnej výzvy, ktorou je 4. ale najmä 5. priemyselná revolúcia a procesy z nej vyplývajúce, medzi ktoré patria aj sociálna udržateľnosť v dobe digitalizácie. Dosiahnutie očakávaných výsledkov v týchto oblastiach však tiež vyžaduje adekvátne vládne politiky a spoločenskú klímu zameranú na pochopenie a podporu týchto aktivít.

Avšak okrem vlád sú to aj ďalší stakeholderi, ktorí majú nezastupiteľnú úlohu v týchto procesoch. Nepochybne medzi nich patria aj vzdelávacie a výskumné inštitúcie, ktoré skúmajú príslušné javy v oblasti podnikania a na základe relevantných dát navrhujú stratégie a opatrenia, ktoré je nevyhnutné prijať, ak podnikanie má plniť svoju úlohu pri riešení náročných spoločenských výziev. Jednou z takýchto inštitúcií je aj GERA (Global Entrepreneurship Research Association – Globálna asociácia výskumu podnikania), ktorá združuje významné akademické inštitúcie z celého sveta, ktoré sa venujú výskumu podnikania. Tieto inštitúcie sú zapojené do projektu GEM (Global Entrepreneurship Monitor – Globálny monitor podnikania) a na ročnej báze už 23 rokov skúmajú podnikanie a podnikateľský ekosystém. Je to jediný globálny zdroj, ktorý získava dáta priamo od podnikateľov a expertov. Slovensko je súčasťou projektu GEM od roku 2010. Fakulta managementu Univerzity Komenského v Bratislave je národným koordinátorom tohto projektu. Vďaka hlavnému partnerovi projektu, Slovak

Business Agency (SBA), má Slovensko už 11-ročný časový rad dát o podnikateľskej aktivite jednotlivcov a podnikateľskom prostredí, ktoré sú zdrojom informácií pre výskumné štúdie, vedecké články, pedagogické účely, ale aj pri tvorbe národných a medzinárodných strategických dokumentov. Naše zapojenie do GEM projektu nám umožňuje využívať globálnu databázu každoročne rozširovanú o nové dáta. Rozsah každoročnej databázy, ktorú GEM tímy vytvoria a ďalej analyzujú, je dostatočne reprezentatívny na robenie komparatívnych analýz medzi krajinami, a teda využiteľný aj pre reprezentatívnu analýzu podnikania na Slovensku. Veď len v roku 2021 sa GEM prieskumu na dospelé populácii zúčastnilo viac ako 150 tisíc jednotlivcov v 50-tich rozličných krajinách sveta, ktoré predstavujú 68 % hrubého domáceho produktu a 45 % svetovej populácie. Kontinuita a homogénnosť systému zberu dát sú dôležitými predpokladmi na to, aby analýza ich medziročnej dynamiky bola spoľahlivá a umožnila tak zisťovať aj dopady určitých extrémnych situácií, medzi ktoré pandémia COVID-19 bezpochyby patrí.

Hlavným cieľom našej vedeckej monografie je na základe analýzy GEM dát identifikovať stav a vývoj podnikateľskej aktivity a prostredia na Slovensku s dôrazom na hlavné roky COVID-19 tak, aby sme určili kľúčové trendy v jednotlivých oblastiach podnikania, a to s prihliadnutím na kontext medzinárodný, medzigeneračný, ako aj vývojovej fázy podnikania a podnikateľské prostredie.

Naším zámerom je poskytnúť vedecký dokument podložený faktami, ktorý je zdrojom inšpirácií na ďalší výskum, pre tvorcov politík, ako aj podnikateľskú prax. Touto vedeckou monografiou chceme takisto vyplniť medzeru, ktorá je v súčasnosti vo výskume podnikania ako na Slovensku, tak aj v medzinárodnom prostredí, a to špeciálne skúmať vplyv COVID-19 na celkovú populáciu, ale takisto aj na mladých a seniorov, a to ako v začínajúcom, tak aj v etablovanom podnikaní.

Publikácia, okrem Úvodu a Zhrnutia v slovenskom a anglickom jazyku, obsahuje 10 kapitol. Obsahom prvej kapitoly je charakteristika metodológie GEM, ktorá bola použitá v tomto výskume. Druhá kapitola obsahuje prehľad súčasného stavu teórií a výskumných prác zameraných na problematiku podnikania vo väzbe na COVID-19. Tretia kapitola analyzuje podnikateľský potenciál celkovej populácie, ako aj mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte, a to aj na úrovni začínajúcich a etablovaných podnikateľov. Obsahom štvrtej kapitoly je podnikateľská aktivita populácie, mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte, a to aj na úrovni začínajúcich ako aj etablovaných podnikateľov. Piata kapitola podrobne analyzuje celkovú počiatočnú podnikateľskú aktivitu populácie, mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte. Šiesta kapitola prezentuje výsledky udržateľnosti podnikania, a to ako z hľadiska etablovaných podnikateľov, tak aj prerušenia podnikania. Obsahom siedmej kapitoly je podnikateľská aktivita zamestnancov firiem pôsobiacich na Slovensku. Ôsma kapitola sa venuje podrobnej analýze podnikateľského prostredia. Deväta kapitola obsahuje závery a odporúčania pre prax a ďalší výskum. Desiata kapitola obsahuje popis vybraných ukazovateľov GEM.

Pod'akovanie

Vedecká monografia „Podnikanie na Slovensku počas pandémie COVID19: medzigeneračná perspektíva“ vznikla na základe úsilia samotného autorského kolektívu a podpory, ktorú autori dostali pri realizácii prieskumu a výskumu, ako aj v procese tvorby tejto publikácie. V prvom rade sa chceme poďakovať vedeniu Fakulty managementu Univerzity Komenského v Bratislave za dlhodobú podporu projektu GEM, ako aj nášho členstva v Global Entrepreneurship Research Association (GERA). Ďalej chceme poďakovať nášmu hlavnému partnerovi projektu Slovak Business Agency a Ministerstvu hospodárstva Slovenskej republiky za financovanie prieskumu na dospeljej populácii (APS), ktorý v roku 2021 realizovala agentúra Actly s. r. o. Takisto ďakujeme všetkým expertom, ktorí sa podieľali na národnom expertnom prieskume (NES), čím vyjadrili svoje názory na stav podnikateľského prostredia na Slovensku. V neposlednom rade naša vďaka patrí aj ďalším členom nášho výskumného tímu, RNDr. Zuzane Kovačičovej, PhD. a Mgr. Jánovi Rehákov, PhD., ktorí svojimi názormi a aktivitami prispeli k tvorbe tejto publikácie.

Táto práca bola takisto podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0581.

Zhrnutie

V súlade s hlavným cieľom vedeckej monografie, ktorým je „na základe analýzy GEM dát identifikovať stav a vývoj podnikateľskej aktivity a prostredia na Slovensku s dôrazom na hlavné roky COVID-19 tak, aby sme určili kľúčové trendy v jednotlivých oblastiach podnikania, a to s prihliadnutím na kontext medzinárodný, medzigeneračný, ako aj vývojovej fázy podnikania a podnikateľské prostredie“, v tejto časti prezentujeme zistenia, ktoré sa viažu k jednotlivým skúmaným oblastiam.

Podnikateľský potenciál populácie, mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte

Podnikateľský potenciál ako prvá fáza podnikateľského procesu do určitej miery indikuje, aký bude zámer začať podnikáť v období nasledujúcich troch rokov. Výrazne ho ovplyvňujú spoločenské postoje k podnikaniu, sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a vlastných schopností, ako aj sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť v podnikaní. Tieto trendy sme skúmali ako za celkovú populáciu Slovenska (podnikatelia aj nepodnikatelia vo veku od 18 do 64 rokov) a v rámci nej mladých (vek 18 až 34 rokov) a seniorov (vek 55 až 64 rokov), tak aj začínajúcich (do 42 mesiacov veku firmy) a etablovaných podnikateľov (nad 42 mesiacov veku firmy), a to tiež v členení na celkovú populáciu týchto skupín, ako aj mladých a seniorov v nich.

Spoločenské postoje k podnikaniu

Zhoršujúci sa medziročný trend (2021 vs. 2020) u prevažnej väčšiny kľúčových ukazovateľov spoločenských postojov k podnikaniu (egalitarizmus, podnikanie ako vhodná kariérna voľba, vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu, pozornosť médií venovaná podnikaniu) sa dá predpokladať, že je ovplyvnený pandémiou COVID-19, ktorá zmarila čiastočne pozitívny reštart z roku 2020.

- Zatiaľ čo egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne) má pozitívny vývojový trend u celkovej populácie Slovenska, teda klesá, úplne opačný trend je u začínajúcich a etablovaných podnikateľov. U populácie začínajúcich podnikateľov preferencia rovnakej životnej úrovne má vysoko rastúcu dynamiku a je najvyššia medzi porovnávanými tromi skupinami. Na tomto trende sa významne podieľajú mladí začínajúci podnikatelia, ktorí preferujú viac rovnakú životnú úroveň ako začínajúci podnikatelia seniori, avšak najviac rovnakú životnú úroveň preferujú mladí etablovaní podnikatelia. V roku 2020 však naša pozícia v medzinárodnom porovnaní bola, s výnimkou celkovej populácie, omnoho priaznivejšia. Naši mladí začínajúci i etablovaní podnikatelia, ale aj seniori, v porovnaní s krajinami s vysokým dôchodkom, a prevažne aj s Európou, významne menej preferovali rovnakú životnú úroveň. Možno konštatovať, že roky pandémie COVID-19 nepriaznivo vplývali na tento dôležitý komponent spoločenských postojov k

podnikaniu a zvrátenie tohto trendu si vyžiada veľké úsilie od všetkých spoločenských aktérov.

- Podnikanie ako vhodná kariérna voľba a vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu má na národnej úrovni nejednoznačný vývoj a skôr by sme mohli povedať, že pesimistický u celkovej populácie, avšak optimistický u začínajúcich podnikateľov a prevažne optimistický u etablovaných podnikateľov. Zaujímavé je, že mladí začínajúci podnikatelia a seniori – etablovaní podnikatelia, vidia najmä v podnikaní, ako vhodnej kariérnej voľbe, dobrú perspektívu. Pesimizmus prevažuje najmä u vnímania spoločenského statusu podnikateľov, a to ako u mladých, tak aj seniorov. Tento je potvrdený aj na medzinárodnej úrovni, kde u všetkých skúmaných kategórií, ako aj vekových skupín prevažne zaostávame za Európou, ako aj krajinami s vysokým dôchodkom. Z uvedeného vyplýva, že spoločenská klíma na Slovensku nepraje podnikaniu a vníma podnikateľov skôr negatívne ako pozitívne. Tento stav nezmenilo ani obdobie COVID-u a jeho zvrátenie si tiež vyžaduje výraznú pozornosť zo strany spoločnosti.
- Pozornosť médií venovaná podnikaniu zohráva dôležitú úlohu pri formulovaní spoločenských postojov k podnikaniu. Z našich výskumov vyplynulo, že názory na pozornosť médií venovanej podnikaniu sú skôr negatívne. Platí to na úrovni celkovej populácie podnikateľov aj nepodnikateľov, ako aj u mladých a prevažnej väčšiny seniorov z radov podnikateľov. I keď z medzinárodného porovnania pozornosť médií venovaná podnikaniu vychádza skôr pozitívne, ich úloha v zmene spoločenských postojov k podnikaniu na Slovensku nie je naplnená. Bolo by potrebné, aby sa médiá viac venovali prezentácii dobrých príkladov podnikateľov, začínajúcich aj etablovaných, a to ako z radov mladých, tak aj seniorov.

Sebahodnotenie vnímania podnikateľských príležitostí a vlastných schopností, ako aj strachu zo zlyhania

Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a vlastných schopností patrí k druhej skupine významných faktorov, ktoré ovplyvňujú potenciál podnikania a z hľadiska dlhodobej perspektívy aj celkovú podnikateľskú aktivitu. Náš výskum sa zameriaval na sebahodnotenie schopnosti vnímať podnikateľské príležitosti, vnímanie vlastných schopností podnikateľov a strach zo zlyhania.

- Vnímanie podnikateľských príležitostí ako nevyhnutnosť pre vstup a rozvoj podnikania signalizuje v našom výskume na jednej strane dlhodobý negatívny trend u celkovej populácie (podnikatelia aj nepodnikatelia) zapríčinený najmä nízkou schopnosťou seniorov vidieť podnikateľské príležitosti. Na druhej strane rastúca dynamika vnímania príležitostí u začínajúcich a etablovaných podnikateľov aj v čase COVID-u je dobrým znakom ich schopnosti formulovať v čase neurčitosti stratégie založené na príležitostiach. Avšak zaujímavým, ale očakávaným zistením je, že mladí začínajúci podnikatelia videli viac príležitostí než seniori, a to ako na Slovensku, tak aj v medzinárodnom kontexte. Oproti tomu mladí etablovaní podnikatelia prezentovali výrazné zníženie vnímania podnikateľských príležitostí, avšak naopak, seniori v kategórii etablovaných podnikateľov

videli viac príležitostí ako mladí a vykázali rastúcu dynamiku. Na druhej strane však takáto dynamika vnímania podnikateľských príležitostí u oboch vekových skupín etablovaných podnikateľov je ešte stále nad priemerom Európy, ako aj krajín s vysokým dôchodkom. Takéto konštatovanie v medzinárodnom kontexte platí aj pre celú populáciu Slovenska ako aj začínajúcich mladých podnikateľov. Mierne zaostávanie je iba u začínajúcich podnikateľov seniorov, a to v porovnaní s krajinami s vysokým dôchodkom. Celkovo možno konštatovať dobré vnímanie podnikateľských príležitostí na Slovensku v radoch podnikateľov, avšak potrebu jeho posilnenia na úrovni celkovej populácie.

- Vnímanie podnikateľských schopností na úrovni celkovej populácie, ale aj začínajúcich podnikateľov mal tiež negatívny trend, na ktorom sa podieľali aj mladí aj seniori. Jedine etablovaní podnikatelia, a to ako mladí, tak aj seniori, mali rastúce sebavedomie vo vnímaní podnikateľských schopností. Napriek týmto slovenským dynamikám v roku 2020 v medzinárodnom porovnaní ako celková populácia, tak aj mladí a to aj v kategórii začínajúcich a etablovaných podnikateľov, vykazovali svoje schopnosti nad priemerom benchmarkov. Zaostávali iba seniori, a to vo všetkých kategóriách. Vzhľadom na COVID-19 obdobie výskumu, ťažko sa dá dedukovať, do akej miery mala táto situácia dopad na sebavedomie skúmaných kategórií. Avšak evidentné je, že tréning seniorov, pokiaľ ide o nadobudnutie ich schopností podnikat', je jednou z oblastí, ktorej je potrebné sa na Slovensku venovať, ak chceme zvyšovať podnikateľský potenciál.
- Strach zo zlyhania je posledným ukazovateľom v tejto kategórii. Rastúci strach zo zlyhania negatívne vplyva na podnikateľský potenciál, ako aj vstup do podnikania. Z nášho výskumu vyplynulo, že strach zo zlyhania na Slovensku poklesol v celkovej populácii (podnikatelia i nepodnikatelia) a zrejme v rámci nej vďaka seniorom. K výraznému poklesu došlo takisto aj u etablovaných podnikateľov, a to ako u mladých, tak aj seniorov. Jedine v kategórii začínajúcich podnikateľov došlo k nárastu strachu zo zlyhania, a čo je zaujímavé, v kategórii mladých, zatiaľ čo u seniorov v tejto kategórii došlo k jeho poklesu. V medzinárodnom kontexte je naša pozícia v tomto ukazovateli rôznorodá. Celková populácia (podnikatelia aj nepodnikatelia) má vyšší strach zo zlyhania ako benchmarky a v rámci nej prevyšujú seniori. Takisto naši začínajúci podnikatelia majú strach zo zlyhania nad priemerom benchmarkov a zvlášť mladí prevyšovali bázy porovnania. Strach celkovej populácie etablovaných podnikateľov bol síce nad benchmarkami, ale ako mladí tak aj seniori mali nižší strach. Z uvedeného vyplýva, že strach zo zlyhania u skúmaných skupín má rôznu dynamiku, i keď skôr prevyšujú pozitívny trendy. Avšak významne naň vplývajú zlepšenia v spoločenskom prostredí, ako aj v podnikateľských schopnostiach jednotlivcov.

Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov

Sociálny kapitál ako aj spoločenská zodpovednosť sú dôležité podmienky úspešného podnikania, a to ako pre kategóriu mladých, tak aj seniorov, ktorí pôsobia v ktorejkoľvek fáze podnikania. Rovnako tak je dôležitý aj pre celkovú populáciu, ktorá je potenciálnym zdrojom budúcich podnikateľov. Podľa metodiky GEM meriame sociálny kapitál ukazovateľom poznania niekoho, kto podniká

a spoločenskú zodpovednosť ukazovateľom poznania podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy.

- Z nášho výskumu vyplýva, že výrazne poklesla miera sociálneho kapitálu počas pandémie u celkovej populácie (podnikatelia a nepodnikatelia), a to aj mladých a seniorov v rámci nej. Táto dynamika je úplne iná ako v roku 2020, kedy v medzinárodnom kontexte sme jednoznačne viedli v porovnaní s benchmarkmi, a to u všetkých troch porovnávaných segmentov (celková populácia, mladí, seniori). Na druhej strane miera sociálneho kapitálu vzrástla aj u začínajúcich, aj u etablovaných podnikateľov, avšak rôzne ovplyvnila mladých a seniorov. Zatiaľ čo mladí začínajúci aj etablovaní podnikatelia vyjadrili pokles sociálneho kapitálu, seniori v oboch týchto skupinách zaznamenali mierny až výrazný nárast. V medzinárodnom porovnaní v roku 2020 sme boli lídrami vo všetkých segmentoch začínajúcich ako aj etablovaných podnikateľov.
- Spoločenská zodpovednosť meraná ukazovateľom poznania podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy mala rôznu dynamiku v skúmaných kategóriách. Zatiaľ čo v rámci celkovej populácie (podnikatelia a nepodnikatelia) a u začínajúcich podnikateľov došlo k poklesu takéhoto poznania, a to aj u oboch segmentov, u etablovaných podnikateľov sme zaznamenali rastúci trend a to takisto u oboch segmentov. V medzinárodnom porovnaní dokonca ešte v roku 2020 sme zaostávali vo všetkých skúmaných kategóriách a segmentoch s výnimkou mladých etablovaných podnikateľov, ktorí vykazovali toto poznanie nad priemer benchmarkov. Z uvedeného nepriamo vyplýva, že povedomie o spoločenskej zodpovednosti nie je na Slovensku dostatočne rozvinuté a malo by patriť k jedným z tém, ktorými by sa mali aktéri podnikania a jeho podpory zaoberať.

Vplyv pandémie COVID-19 na vnímanie podnikania

Vplyv pandémie COVID-19 na podnikanie sme skúmali ako dopad na vnímanie podnikania celkovou populáciou, začínajúcich a etablovaných podnikateľov. Nepriamo sme u celkovej populácie skúmali aj mieru sociálneho kapitálu, výsledkom ktorej bolo poznanie osôb tak, ako to charakterizujeme nižšie. Vplyv na začínajúcich a etablovaných podnikateľov sme skúmali z hľadiska jeho dopadu na a) podnikateľské príležitosti, b) náročnosť začatia podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom a c) hodnotenia reakcií vlády na hospodárske výsledky v dôsledku koronavírusu (účinnosť opatrení vlády).

- V rámci celkovej populácie (podnikatelia a nepodnikatelia) sme vplyv pandémie skúmali prostredníctvom odpovede respondentov na otázky poznania jednej alebo dvoch osôb, ktoré začali podnikáť v roku 2020 v dôsledku pandémie, a to v členení na začínajúcich a etablovaných podnikateľov. Pokiaľ ide o poznanie jednej osoby, najviac takýchto podnikateľov poznali začínajúci podnikatelia, avšak najviac takýchto respondentov bolo medzi mladými etablovanými podnikateľmi a seniormi z radov začínajúcich podnikateľov.

Poznanie aspoň dvoch takýchto osôb bolo podstatne menšie. Najviac medzi dospelou populáciou tých, ktorí poznajú dve takéto osoby, bolo medzi začínajúcimi

podnikateľmi. Viac takýchto osôb poznajú mladí ako seniori. Najviac mladých respondentov, ktorí odpovedali na túto otázku je z kategórie etablovaných podnikateľov.

Celkovo z výsledkov vyplýva, že aj počas pandémie si sociálny kapitál na Slovensku udržal pozíciu aj v medzinárodnom kontexte. Hlavnými jeho tvorcami sú mladí, a to ako v celej populácii, tak aj medzi začínajúcimi a etablovanými podnikateľmi.

- Z výsledkov analýzy dopadu COVID-19 medzi začínajúcimi a etablovanými podnikateľmi vyplynuli nasledovné zistenia:
 - Začínajúci podnikatelia vidia výrazne viac príležitostí na podnikanie v roku 2021 než v roku 2020, ako aj viac ako etablovaní podnikatelia, u ktorých došlo aj k medziročnému poklesu videnia príležitostí. Medzi začínajúcimi podnikateľmi najviac príležitostí vidia mladí, ktorí v roku 2020 boli síce približne na úrovni Európy, ale výrazne zaostávajú za mladými v krajinách s vysokým dôchodkom. Avšak naši začínajúci seniori vidia výrazne viac príležitostí ako v Európe i v krajinách s vysokým dôchodkom. Opačná situácia je u etablovaných podnikateľov, kde mladí vidia medziročne výrazne menej príležitostí, pričom v roku 2020 boli na úrovni Európy, ale výrazne zaostávali za krajinami s vysokým dôchodkom. Avšak stále mladí etablovaní podnikatelia vidia viac príležitostí než seniori.
 - Začatie podnikania na Slovensku v roku 2021 hodnotia začínajúci podnikatelia ako ťažšie v porovnaní s predchádzajúcim rokom, pričom o tento trend sa pričínili najmä seniori. Mladí začínajúci podnikatelia sú v tomto smere pozitívni a menej si ich myslí, že začatie podnikania je ťažšie ako v predchádzajúcom roku. Naopak, etablovaní podnikatelia nevidia zmenu v náročnosti podnikania, pričom mladí takisto ako začínajúci podnikatelia, vidia situáciu lepšie ako pred rokom a seniori len mierne horšie. V medzinárodnom kontexte nie sú veľké rozdiely medzi našimi začínajúcimi, ale aj etablovanými podnikateľmi a tými, ktorí podnikajú v Európe alebo v krajinách s vysokým dôchodkom. Pesimistickejší sú slovenskí mladí začínajúci podnikatelia, ako aj seniori – etablovaní podnikatelia, zatiaľ čo začínajúci seniori a mladí etablovaní vidia náročnosť buď rovnako alebo dokonca lepšie ako zvolené benchmarky.
 - Názory na reakcie vlády na hospodárske dôsledky pandémie rovnako pesimisticky v porovnaní s predchádzajúcim rokom vidia začínajúci aj etablovaní podnikatelia, a to nielen celková populácia, ale aj mladí a seniori. Tento náš pesimizmus sa odráža aj v medzinárodnom porovnaní v roku 2020, kedy sa výrazne kritickejšie vyjadrujeme k efektívnosti opatrení vlády ako zvolené benchmarky, a to u začínajúcich, aj etablovaných podnikateľov a u oboch vekových kohort s výnimkou etablovaných seniorov, ktorí sa názorovo približujú k benchmarkom.

Podnikateľská aktivita na Slovensku a v medzinárodnom kontexte

Podnikateľskú aktivitu sme skúmali podľa procesného modelu projektu GEM, konkrétne z pohľadu celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivity, etablovaného podnikania a prerušenia podnikania.

Úroveň celkovej podnikateľskej aktivity populácie, mladých a seniorov bola v posledných troch rokoch volatilná. V roku 2021 došlo k jej výraznému poklesu u všetkých sledovaných skupín populácie, a to hlavne v dôsledku výrazného poklesu celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivity.

- Najvýraznejší pokles celkovej podnikateľskej aktivity bol zaznamenaný v skupine populácie mladých, pričom jej úroveň klesla aj v skupine seniorov, ktorí ale mali výrazne horšiu východiskovú situáciu.
- Slovensko v roku 2020 vykazovalo vyššiu celkovú podnikateľskú aktivitu v porovnaní s Európou aj s krajinami s vysokým dôchodkom v prípade dospelých populácie a mladých. Celková podnikateľská aktivita seniorov síce prevyšovala aktivitu seniorov v Európe, ale zároveň mierne zaostávala za aktivitou seniorov z krajín s vysokým dôchodkom.

Úroveň celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivity v rokoch 2019 – 2021 klesla v prípade celkovej populácie, mladých a seniorov. Najvýraznejší pokles bol v skupine mladých (viac ako 10 percentuálnych bodov), potom v dospelých populácii (takmer 7 percentuálnych bodov) a nakoniec aj v skupine seniorov (2 percentuálne body).

- Pokles celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivity v roku 2021 bol spôsobený hlavne výrazným poklesom rodiaceho sa podnikania a rovnako, ale v nižšej miere, poklesom nového podnikania.
- Index smrti, ktorý vyjadruje pomer medzi rodiacim sa a novým podnikaním, bol v roku 2021 v prípade dospelých populácie 1,9, pre mladých na úrovni 2,1 a pre seniorov až na úrovni 2,7 %. Teda mladí a seniori mali väčší problém prekonať počiatočné problémy so založením podnikania v porovnaní s celkovou populáciou a svoje podnikanie ukončili.
- V prípade rodiaceho sa podnikania Slovensko vykazovalo v roku 2021 vyššie hodnoty pre sledované skupiny populácie ako tomu bolo v Európe alebo v krajinách s vysokým dôchodkom. Naopak, v novom podnikaní v prípade dospelých populácie a mladých Slovensko zaostávalo za krajinami s vysokým dôchodkom a v prípade seniorov aj za Európou.
- Celková počiatočná podnikateľská aktivita ťahaná prevažne rodiacim sa podnikaním, teda podnikaním mladším a menej stabilným, bola v dospelých populácii a skupine mladých vyššia v porovnaní so sledovanými skupinami krajín. V prípade seniorov celková počiatočná podnikateľská aktivita zaostávala len za krajinami s vysokým dôchodkom
- Motivácia začať podnikať sa skúmala z nasledovných hľadísk: motivácia zmeniť svet, motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo dosiahnuť veľmi

vysoký príjem, motivácia pokračovať v rodinnej tradícii a motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo. Najviac respondentov z dospeléj populácie, mladých a seniorov udalo motiváciu na začatie podnikania zarobiť si na živobytie, pretože je málo pracovných miest. Pre dospelú populáciu a seniorov bola druhou najviac uvádzanou motiváciou v roku 2021 pokračovať v rodinnej tradícii, zatiaľ čo pre mladých to bola motivácia vybudovať veľké bohatstvo.

- Zaujímavým zistením z medzinárodného porovnania motivácie začať podnikat' v roku 2020 bola vysoká orientácia slovenských seniorov na rodinné podnikanie, ktoré výrazne prevyšuje celkovú populáciu aj mladých, ale tiež priemer Európy a krajín s vysokým dôchodkom.

Udržateľnosť podnikania sme skúmali z perspektívy etablovaného podnikania a prerušenia podnikania.

- Miera etablovaného podnikania dospeléj populácie je na Slovensku dlhodobo pomerne stabilná, v sledovanom časovom období dokonca mierne vzrástla. Skupina populácie mladých vykazovala nižšiu mieru etablovaného podnikania v porovnaní s dospelou populáciou, čo je spôsobené aj kratším časovým obdobím, v ktorom sa ich podnikateľské aktivity mohli etablovať. Seniori, ktorí doposiaľ vykazovali vyššiu mieru etablovaného podnikania ako dospelá populácia, v roku 2021 vykazovali nižšiu mieru etablovaného podnikania, ktorá oproti predchádzajúcim rokom pomerne výrazne klesla.
- Na základe medzinárodného porovnania dospelá populácia vykazovala v roku 2020 mierne nižšiu úroveň etablovaného podnikania, naopak, mladí a seniori vykazovali mierne vyššiu úroveň etablovaného podnikania ako v Európe alebo v krajinách s vysokým dôchodkom.
- Najvýraznejšou motiváciou etablovaného podnikania bola rovnako ako pri začínajúcich podnikateľoch motivácia zarobiť si na živobytie. Rovnaký trend bol však aj v prípade skupín populácie etablovaných podnikateľov v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom. Druhou najpopulárnejšou motiváciou etablovaného podnikania v sledovaných skupinách krajín bola motivácia pokračovať v rodinnej tradícii.
- Celkové prerušenie podnikania dospeléj populácie v roku 2020 medziročne vzrástlo a následne v roku 2021 pokleslo na 3,6 %. Zásadný pokles nastal predovšetkým v prerušení podnikania, ktoré následne pokračuje s inými vlastníckmi/manažérmi. Celkové prerušenie podnikania v skupine mladých podnikateľov pokleslo výraznejšie ako u celkovej populácie, zatiaľ čo pre skupinu seniorov pokleslo len mierne, priam stagnovalo. Celkové prerušenie podnikania bolo v roku 2020 nad úrovňou priemeru krajín Európy, ako aj krajín s vysokým dôchodkom rovnako pre dospelú populáciu, mladých a seniorov.
- Najvýznamnejším dôvodom na prerušenie podnikania bola v rokoch 2020 a 2021 pandémia (až 34,2 % podnikateľov v roku 2020 a 46,9 % podnikateľov v roku 2021). V porovnaní s priemerom krajín Európy, slovenskí podnikatelia vo vyššej miere uvádzali pandémiu ako hlavný dôvod prerušenia podnikania.

Ďalším významným dôvodom na prerušenie podnikania bola skutočnosť, že podnikanie nebolo ziskové. Tretím najčastejším dôvodom prerušenia podnikania bola vláda, dane a byrokracia.

- V skupine seniorov bol v roku 2021 hlavným dôvodom prerušenia podnikania odchod do dôchodku (až 53,3 %), pričom tento dôvod výrazne medziročne vzrástol. Pandémia v skupine seniorov predstavovala významný dôvod na prerušenie podnikania, avšak v roku 2021 len 13,3 % podnikateľov seniorov uviedlo pandémiu ako hlavný dôvod prerušenia podnikania v porovnaní s 29,4 % v roku 2020.

Vplyv pandémie COVID-19 na podnikateľskú aktivitu

V kontexte podnikateľskej aktivity sme skúmali odpovede na otázku, či dostala alebo očakáva firma finančnú podporu od vlády v dôsledku pandémie.

- Menší podiel mladých podnikateľov dostalo alebo očakávalo pomoc od vlády v porovnaní so skupinou seniorov, čo môže vysvetľovať aj väčší prepád celkovej podnikateľskej aktivity mladých v rokoch 2019 až 2021 na Slovensku. V prípade dospeléj populácie pomoc dostal alebo očakával v roku 2020 v priemere jeden z troch podnikateľov.
- Medzinárodné porovnanie ukázalo, že Slovensko zaostávalo v poskytnutej alebo očakávanej podpore vlády v dôsledku pandémie COVID-19 hlavne v prípade dospeléj populácie a mladých za krajinami Európy, ale aj krajinami s vysokým dôchodkom.

Paralelne sme skúmali aj názory respondentov, či pandémia COVID-19 aspoň do určitej miery alebo do veľkej miery ovplyvnila ich zámer začať podnikáť v roku 2020.

- Do určitej miery pandémie COVID-19 ovplyvnila zámer začať podnikáť približne 4 z 10 potenciálnych podnikateľov z dospeléj populácie. Zaujímavý je fakt, že pandémia COVID-19 ovplyvnila mladých potenciálnych podnikateľov menej ako dospelú populáciu a ešte menej seniorov, pričom ovplyvnený z radov seniorov bol len približne každý tretí potenciálny podnikateľ.
- Slovenskí potenciálni podnikatelia z radov dospeléj populácie, mladých, ale aj seniorov boli pandemiou COVID-19 v ich rozhodovaní či začať podnikáť ovplyvnení do určitej miery ale aj vo veľkej miere len výrazne menej ako rovnaké skupiny populácie v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom.

V rámci prieskumu GEM sme ďalej zisťovali, či jednotlivci poznajú osobu, respektíve osoby, ktoré v roku 2020 prestali vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie.

- V roku 2020 takmer tretina dospeléj populácie, mladých a seniorov na Slovensku poznala aspoň jednu osobu, ktorá prestala riadiť podnik v dôsledku pandémie. V rámci medzinárodného porovnania je Slovensko pod priemerom krajín Európy, kde 35,4 % populácie pozná aspoň jednu osobu, a pod priemerom krajín s vysokým dôchodkom, kde až 40 % populácie pozná

aspoň jednu osobu, ktorá v dôsledku pandémie stratila svoje podnikanie. Tento ukazovateľ môže byť ovplyvnený aj slabšou sociálnou sieťou, ktorú majú naši podnikatelia.

Odvetvové zameranie začínajúcich a etablovaných podnikateľov

- Začínajúci podnikatelia z dospelaj populácie, mladí ale aj seniori najviac podnikali v posledných troch rokoch v odvetví služieb pre konečných spotrebiteľov. V roku 2021 to bol približne každý druhý začínajúci podnikateľ z radov dospelaj populácie, mladých ale aj seniorov. V roku 2021 boli na druhom mieste pre začínajúcich podnikateľov transformačné odvetvia.
- V medzinárodnom porovnaní môžeme vidieť rozdiely hlavne v miernom zaostávaní dospelaj populácie v službách pre konečných spotrebiteľov a naopak mierne vyššom zapojení začínajúcich podnikateľov v biznis službách a transformačných odvetviach.
- V dospelaj populácii etablovaných podnikateľov dominujú transformačné odvetvia (42,3 %), pričom veľmi nezaostávajú ani služby pre konečných spotrebiteľov (40,8 %). Rovnaký trend môžeme vidieť v skupine mladých etablovaných podnikateľov.
- V medzinárodnom porovnaní zaostáva slovenská dospelá populácia za sledovanými skupinami krajín hlavne v službách pre konečných spotrebiteľov a odvetví poľnohospodárstva a ťažby, naopak vyššia angažovanosť dospelaj populácie etablovaných podnikateľov bola v transformačných odvetviach a biznis službách. V prípade mladých bol trend rovnaký. Skupina seniorov na Slovensku sa naopak výrazne viacej angažovala hlavne v biznis službách.

Ambicióznosť začínajúcich a etablovaných podnikateľov

- V rámci dospelaj populácie výrazne medziročne poklesli očakávania tvorby pracovných miest v kategóriách vysokého rastu – teda 6 a viac pracovných miest. Až 71,6 % začínajúcich podnikateľov plánuje vytvoriť 1 - 5 pracovných miest v horizonte piatich rokov. V kohorte mladých začínajúcich podnikateľov taktiež poklesli očakávania vysokej tvorby pracovných miest.
- V porovnaní s krajinami Európy a krajinami s vysokým dôchodkom boli slovenskí podnikatelia v roku 2020 ambicióznejší pri odhade tvorby pracovných miest, a to tak pre celkovú populáciu, ako aj v kohorte mladých. V kohorte seniorov sú Slováci v ambíciách vysoko nad priemerom krajín Európy.

Vplyv pandémie COVID-19 na ambicióznosť začínajúcich a etablovaných podnikateľov

Vplyv pandémie na ambicióznosť podnikateľov sme skúmali prostredníctvom toho, do akej miery mala pandémia dopad na očakávania rastu v porovnaní s predchádzajúcim rokom, a to tak za rok 2020 ako 2021.

- V roku 2020, na začiatku pandémie, mala viac ako tretina začínajúcich podnikateľov (37,9 %) približne rovnaké očakávania rastu podnikania z pohľadu tvorby pracovných miest ako v roku 2019. Až 39,1 % podnikateľov malo vyššie očakávania. Podobný trend je možné pozorovať tak u mladých ako aj u seniorov. Medziročne sa u dospelaj populácie očakávania rastu mierne znížili, pričom len 5,7 % dospelaj populácie očakávalo oveľa vyšší rast ako pred rokom a 26 % trochu vyšší. Rovnako poklesli očakávania tvorby pracovných miest aj u mladých a seniorov.
- Na Slovensku došlo k poklesu ambicióznosti začínajúceho podnikania. Na základe medzinárodného porovnania môžeme konštatovať, že tak na úrovni Európy, ako aj krajín s vysokým dôchodkom boli očakávania rastu u začínajúcich podnikateľov podstatne vyššie ako na Slovensku.
- U etablovaných podnikateľov na Slovensku medziročne očakávania rastu podnikania zásadne poklesli a boli pod priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom, a to napriek relatívne vyšším rastovým očakávaniam v porovnaní so začínajúcimi podnikateľmi na Slovensku.

Internacionalizácia začínajúcich a etablovaných podnikateľov

Internacionalizácia podnikania sa skúma prostredníctvom rozsahu pôsobnosti podnikateľov (miestny trh, vnútroštátny trh, alebo medzinárodný trh), podielu tržieb z exportu na celkových tržbách podniku, a nakoniec podielu zahraničných zákazníkov.

- Z hľadiska medziročnej dynamiky sa slovenská dospelá populácia uzatvárala do vnútroštátneho trhu, pretože na Slovensku pokleslo zameranie začínajúcich podnikateľov na medzinárodný trh a vzrástol podiel miestneho trhu a vnútroštátneho trhu. Rovnaký trend môžeme pozorovať v skupine populácie mladých a seniorov napriek tomu, že v roku 2020 bolo ich zameranie na medzinárodný trh vyššie ako v prípade krajín Európy a krajín s vysokým dôchodkom.
- Rovnaký trend je možné pozorovať aj v skupine etablovaných podnikateľov s výnimkou seniorov, ktorých zameranie sa z pohľadu medziročnej dynamiky nezmenilo. V medzinárodnom porovnaní za rok 2020, je z hľadiska rozsahu pôsobnosti Slovensko vysoko nad úrovňou Európy pri rozsahu medzinárodného trhu a rovnako výrazne nad priemerom krajín s vysokým dôchodkom.
- Miera internacionalizácie slovenských začínajúcich podnikateľov medziročne klesla. Medziročne nastal výrazný pokles v celkovej populácii ako aj v skupine populácie mladých a seniorov napriek tomu, že v roku 2020 boli mierne nad priemerom Európy a vysoko nad priemerom krajín s vysokým dôchodkom.
- Rovnaký trend z pohľadu internacionalizácie sme identifikovali aj v skupine etablovaných podnikateľov.

- Podiel zahraničných zákazníkov u začínajúcich podnikateľov v roku 2021 tiež výrazne poklesol. Medziročne najvýraznejšie vzrástla kategória bez zahraničných zákazníkov na 87,5 % všetkých začínajúcich podnikateľov. U mladých začínajúcich podnikateľov aj seniorov sa podiel bez zahraničných zákazníkov zvýšil napriek tomu, že v roku 2020 boli nad priemerom Európy aj krajín s vysokým dôchodkom.
- Rovnaký trend je viditeľný aj v skupine etablovaných podnikateľov. Až 87,7 % etablovaných podnikateľov v roku 2021 nemalo žiadnych zahraničných zákazníkov v porovnaní s 58,3 % v roku 2020.

Inovatívnosť a digitalizácia začínajúcich a etablovaných podnikateľov

Inovatívnosť podnikania sme analyzovali prostredníctvom vnímanej novosti produktov alebo služieb a využívania inovatívnych technológií a procesov.

- Medziročná dynamika vnímanej novosti produktov a služieb poklesla. Žiaden zo slovenských podnikateľov v roku 2021 nezačal podnikáť s produktom alebo službou, ktorú by považoval za novú vo svete, v porovnaní s 6,2 % v roku 2020. Miera lokálnej inovatívnosti však v roku 2021 mierne vzrástla, teda títo začínajúci podnikatelia považujú svoj produkt za nový v ich oblasti.
- V medzinárodnom porovnaní v roku 2020 sme mierne inovatívnejší, čo sa týka vnímanej novosti produktov a služieb ako priemer krajín Európy a krajín s vysokým dôchodkom.
- Z hľadiska novosti technológií alebo postupov, ktoré sa využívajú v podnikaní, miera inovatívnosti začínajúcich podnikateľov na Slovensku medziročne poklesla. Nové technológie a postupy na svetovej úrovni využívalo len 1,6 % začínajúcich podnikateľov. Až 80,4 % mladých podnikateľov nevyužívalo žiadne nové technológie alebo postupy. V rámci skupiny seniorov bolo mierne vyššie percento podnikateľov, ktorí považujú svoje technológie a postupy za nové v rámci ich oblasti, avšak zvyšok nevyužíval žiadne nové technológie.
- Z medzinárodného hľadiska využívali slovenskí začínajúci podnikatelia nové technológie vo vyššej miere ako priemer krajín Európy ako aj priemer krajín s vysokým dôchodkom.

Podnikateľská aktivita zamestnancov (EEA) firmami pôsobiacich na Slovensku

Podnikateľská aktivita zamestnancov na Slovensku v rokoch 2019 až 2021 výrazne poklesla v rámci širšej aj užšej definície EEA.

- Z hľadiska širšej definície – teda zapojenia do aktivít v posledných 3 rokoch - kleslo percento zamestnancov zapojených do EEA zo 17,2 % v roku 2019, na 14,6 % v roku 2020, a následne na 5,7 % v roku 2021. Rovnaký trend bol viditeľný aj u mladých zamestnancov a u seniorov, pričom najvýraznejší pokles bol práve v skupine populácie seniorov.

- V rámci užšej definície – teda zapojenia do aktivít v súčasnosti – bol podiel zamestnancov v roku 2021 ešte nižší. Len 4,2 % zamestnancov respektíve 2,6 % dospeléj populácie bolo aktuálne zapojených do podnikateľskej aktivity zamestnancov.
- V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 bolo Slovensko nad priemerom Európy ako aj krajín s vysokým dôchodkom, a to tak v širšej, ako aj užšej definícii EEA. Rovnako to platí aj pre mladých a seniorov, zamestnancov a dospelú populáciu.

Vplyv pandémie COVID-19 na podnikateľskú aktivitu zamestnancov firiem

Skúmali sme a) či jednotlivci vnímali vplyv pandémie na hlavné činnosti podniku, v ktorom pracujú, b) či pandémia viedla k novým príležitostiam, ktoré podnik v súčasnosti využíva a c) ako jednotlivci vnímajú reakcie vlády na hospodárske dopady pandémie.

- Až takmer 50 % dospeléj populácie zamestnancov nesúhlasilo, že pandémia spôsobila zastavenie niektorej z hlavných činností podniku, v ktorom pracujú. Na druhej strane 45,5 % populácie zamestnancov pocítilo negatívny dopad pandémie na svojho zamestnávateľa. Najsilnejšie vnímali negatívny dopad pandémie na zamestnávateľa seniori a potom mladí zamestnanci. Zároveň, v medzinárodnom porovnaní obe skupiny populácie vnímali dopad pandémie na svojho zamestnávateľa miernejšie v porovnaní s benchmarkami.
- Až 52 % dospeléj populácie zamestnancov súhlasilo, že pandémia koronavírusu viedla k novým obchodným príležitostiam, ktoré sa v súčasnosti využívajú v podniku, v ktorom pracujú. Populácia mladých zamestnancov súhlasila výraznejšie, zatiaľ čo seniori menej. V roku 2020 Slováci vnímali pozitívny dopad pandémie na nové príležitosti v nižšej miere pre dospelú populáciu, mladých a seniorov v porovnaní s Európou a krajinami s vysokým dôchodkom.
- V roku 2020 takmer dve tretiny (61,9 %) dospeléj populácie nesúhlasilo s tvrdením, že vláda účinne reagovala na hospodárske dôsledky pandémie. Vnímanie reakcií vlády v roku 2021 sa mierne zlepšilo, pričom menej ako polovica dospeléj populácie s tvrdením nesúhlasila. Iný trend bol viditeľný v skupine populácie seniorov, kde až v roku 2021 až 70 % seniorov nesúhlasilo, že vláda reagovala účinne.

Podnikateľské prostredie

- Väčšina podmienok na podnikanie na Slovensku, a tým pádom aj podnikateľské prostredie ako celok, nevykazovala v hodnotených rokoch 2020 a 2021 dostatočne pozitívny stav z hľadiska podpory vzniku a rozvoja podnikateľských aktivít. Podnikatelia teda často zakladajú a rozvíjajú svoje podnikanie nie vďaka pozitívnemu stavu podmienok na podnikanie, ale skôr vďaka svojim schopnostiam a odhodlaniu prekonávať, resp. vyhýbať sa ich nedostatkom.

- Kvalitatívny profil slovenského podnikateľského prostredia je v čase relatívne stabilný. Znamená to, že pozitívne aspekty si v zásade zachovávajú priaznivý stav, kým negatívne aspekty sa zatiaľ nedarí dostatočne zlepšovať.
- Priaznivé podmienky na podnikanie nie sú samozrejmosťou ani v iných krajinách zapojených v hodnotení GEM NES. Približne v polovici hodnotených podmienok na podnikanie nemajú slovenskí podnikatelia oproti svojim náprotivkom v krajinách Európy či vysokopriímových ekonomikách (pri zohľadnení priemerného hodnotenia uvedených skupín) výrazne horšiu východiskovú pozíciu. Naopak, v ďalšej približne polovici oblastí však musia čeliť disproporčne väčším prekážkam, resp. nemôžu profitovať z ekvivalentne rozvinutých podporných faktorov.
- Medzi priaznivejšie hodnotené oblasti podnikateľského prostredia na Slovensku patria fyzická infraštruktúra a služby ako aj komerčná infraštruktúra a služby pre podnikanie. Síce neutrálne, avšak komparatívne priaznivo, boli hodnotené aj oblasti prístupu k financovaniu podnikania, vzdelávaniu na úrovni odborného, profesijného a vysokoškolského vzdelávania, či trhových obmedzení v podnikateľskom prostredí.
- Naopak, medzi jeho najvýraznejšie nedostatky možno zaradiť podmienky na podnikanie charakterizujúce vládne politiky z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania ako aj z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia, vládnych podnikateľských programov, podnikateľského vzdelávania a podpory podnikavosti v systémoch základného a stredného školstva, transferu poznatkov z vedy a výskumu do podnikateľských aktivít, a tiež kultúrnych a spoločenských noriem z hľadiska ich podpory vzniku a rozvoja podnikania.
- Podnikateľské prostredie na Slovensku v čase vrcholiacej pandémie ochorenia COVID-19 nezaznamenalo výraznejší rozvrat, a aj keď mnohé nedostatky stagnovali, nastalo aj niekoľko zlepšení. Kroky vlády smerom k podnikateľskému prostrediu a opatrenia na ochranu a podporu podnikateľského sektora však nemožno vnímať ako dostatočné. Samotný podnikateľský sektor preukázal ako celok dostatočnú rezilienciu, avšak už menej dokázal zmeny a dopady vyvolané pandemiou obrátiť na nové podnikateľské príležitosti.

Executive summary

In line with the main objective of the scientific monograph, "to identify the status and dynamic of entrepreneurial activity and environment in Slovakia based on GEM data analysis, with an emphasis on the main years of the COVID-19 pandemic, in order to identify key trends in individual areas of entrepreneurship, taking into account the international and intergenerational context, as well as the developmental phases of entrepreneurship and the entrepreneurial environment", in this section we present the findings related to the individual areas under study.

Entrepreneurial potential of the population, youth, and seniors in Slovakia and the international context

Entrepreneurial potential, as the first stage of the entrepreneurial process, indicates the intention to start a business in the next three years. Social attitudes towards entrepreneurship, self-assessment of entrepreneurial opportunities and one's own abilities, as well as social capital and social responsibility in entrepreneurship, strongly influence entrepreneurial potential. We examined these trends for the adult population of Slovakia (entrepreneurs and non-entrepreneurs aged 18 to 64) and within it, youth (aged 18 to 34) and senior (aged 55 to 64) entrepreneurs, as well as early-stage (up to 42 months of firm age) and established entrepreneurs (over 42 months of firm age), also disaggregated into the total population of these groups, as well as the youth and the seniors within them.

Social attitudes towards entrepreneurship

The worsening year-on-year trend (2021 vs 2020) for most key indicators of social attitudes towards entrepreneurship (egalitarianism, entrepreneurship as a good career choice, perceptions of entrepreneurs and their social status, and media attention towards entrepreneurship) can be assumed to be influenced by COVID-19, undoing in part the positive restart from 2020.

- While egalitarianism (preference for equal living standards) has a positive trend for Slovakia's adult population, i.e., declining, the opposite trend is for early-stage and established entrepreneurs. For the population of early-stage entrepreneurs, the preference for the same standard of living has a highly increasing dynamics. It is the highest among the three studied groups of the population. This trend is significantly driven by youth early-stage entrepreneurs, who prefer an equal standard of living compared to senior early-stage entrepreneurs. However, youth established entrepreneurs prefer the same standard of living the most. In 2020, however, our position internationally was much more favourable, except for the adult population. Our youth early-stage and established entrepreneurs, as well as seniors, compared to high-income countries and largely to Europe, were significantly less likely to prefer the same standard of living. It can be concluded that the COVID-19 years have adversely affected this important component of societal

attitudes towards entrepreneurship, and reversing this trend will require a major effort from all societal actors.

- Entrepreneurship as a good career choice and the perception of entrepreneurs and their social status has had an ambiguous development at the national level. It is pessimistic in the adult population but optimistic among early-stage entrepreneurs and predominantly optimistic among established entrepreneurs. Interestingly, youth early-stage entrepreneurs and senior established entrepreneurs see entrepreneurship as a good career choice. Pessimism is especially prevalent in the perception of the social status of entrepreneurs, both among youth and seniors. This is also confirmed at the international level, where we were predominantly lagging behind Europe and high-income countries for all categories and age groups surveyed. This shows that the social climate in Slovakia does not favour entrepreneurship and perceives entrepreneurs more negatively than positively. Even the COVID-19 period has kept this situation the same, and reversing it requires significant attention from society.
- Media attention towards entrepreneurship plays an important role in shaping societal attitudes towards entrepreneurship. Our research has shown that opinions on media attention towards entrepreneurship are rather negative. This is true for the adult population (both entrepreneurs and non-entrepreneurs) and among the youth and most senior entrepreneurs. Although media attention towards entrepreneurship in international comparison is rather positive, its role in changing social attitudes towards entrepreneurship in Slovakia still needs to be fulfilled. There is a need for the media to devote more attention to presenting good examples of entrepreneurs, both early-stage and established, among both youth and senior citizens.

Self-assessment of entrepreneurial opportunities perception and one's own abilities, as well as fear of failure

Self-assessment of entrepreneurial opportunities and one's own abilities belong to the second group of important factors influencing entrepreneurial potential and overall entrepreneurial activity in the long run. Our research focused on self-assessment of entrepreneurial opportunities, perceptions of one's own entrepreneurial capabilities and fear of failure.

- On the one hand, the perception of entrepreneurial opportunities as a necessity for entering and developing entrepreneurship signals in our research a long-term negative trend in the adult population (entrepreneurs and non-entrepreneurs) caused mainly by the low ability of seniors to see entrepreneurial opportunities. On the other hand, the growing dynamics of opportunity perception among early-stage and established entrepreneurs, even in the COVID era, is a good sign of their ability to formulate opportunity-based strategies in times of uncertainty. However, an interesting but expected finding is that youth early-stage entrepreneurs saw more opportunities than seniors, both in the national and international context. In contrast, established youth entrepreneurs presented a significant decrease in the perception of entrepreneurial opportunities. However, conversely, seniors in

the established entrepreneur category saw more opportunities than the youth and showed increasing momentum. On the other hand, such dynamics in the perception of entrepreneurial opportunities for both age groups of established entrepreneurs are still above the average for Europe and high-income countries. Internationally, such a statement is also true for the entire population of Slovakia and youth early-stage entrepreneurs. There is only a slight lag for senior entrepreneurs, and this is in comparison with high-income countries. Overall, there is a good perception of entrepreneurial opportunities in Slovakia among entrepreneurs, but a need to strengthen it at the level of the adult population.

- The perception of entrepreneurial skills at the level of the adult population and early-stage entrepreneurs also had a negative trend, with both youth and senior entrepreneurs participating. Only established entrepreneurs, both youth and seniors, had increasing confidence in their perception of entrepreneurial skills. Despite these Slovakian dynamics, in 2020, in international comparison, the adult population and the youth, including those in the category of early-stage and established entrepreneurs, showed their skills to be above average compared to the benchmarks. Only seniors lagged in all categories. Given the COVID-19 research period, it is not easy to deduce to what extent this situation impacted the self-confidence of the studied population groups. However, training seniors to acquire entrepreneurial skills is one of the areas that need to be addressed in Slovakia if we want to increase entrepreneurial potential.
- The fear of failure is the last indicator in this category. The growing fear of failure negatively impacts entrepreneurial potential and business entry. Our research has shown that fear of failure in Slovakia has declined in the adult population (entrepreneurs and non-entrepreneurs), most likely due to seniors. There has also been a significant decline among established entrepreneurs, both youth and seniors. Only in the category of early-stage entrepreneurs has there been an increase in fear of failure and, interestingly, in the youth category. In contrast, there has been a decrease in this category among seniors. Internationally, our position in this indicator is mixed. The overall population (entrepreneurs and non-entrepreneurs) has a higher fear of failure than the benchmarks; within it, seniors outperform. Also, our early-stage entrepreneurs fear failure above the average of the benchmarks, especially the youth outperform the benchmark base. The fear of the adult population of established entrepreneurs was above the benchmarks, but both the youth and seniors had lower fear. The above shows that fear of failure for the studied population groups has different dynamics, although they tend to exceed the positive trends. However, it is significantly influenced by improvements in the social environment and individual entrepreneurial skills.

Social capital and social responsibility of entrepreneurs

Social capital and social responsibility are important conditions for successful entrepreneurship, both for the category of youth and seniors who operate at any stage of entrepreneurship. It is equally important for the adult population, a potential source of future entrepreneurs. According to the GEM methodology, we

measure social capital as an indicator of knowing someone in business and social responsibility as knowing businesses prioritising solving social problems.

- Our research shows that the social capital level declined significantly during the pandemic for the adult population (entrepreneurs and non-entrepreneurs), including the youth and seniors. This dynamic is quite different from 2020 when we were ahead of the benchmarks internationally for all three population groups studied (adult population, youth, and seniors). On the other hand, the social capital measure increased for both early-stage and established entrepreneurs but affected youth and seniors differently. While both youth early-stage and established entrepreneurs expressed a decrease in social capital, seniors in both these groups experienced a moderate to a significant increase. Internationally, in 2020, we were leaders in all studied groups of the population of both early-stage and established entrepreneurs.
- Social responsibility, as measured by the indicator of knowing businesses that prioritise addressing social issues, had varying dynamics across the studied population categories. While there was a decline in such knowledge in the adult population (entrepreneurs and non-entrepreneurs) and in early-stage entrepreneurs, also in both population segments, we observed an increasing trend among established entrepreneurs, also in both population segments. Internationally, in 2020, we were lagging in all categories and population segments studied, except for established youth entrepreneurs, who exhibited this knowledge above the average of the benchmarks. This indirectly shows that awareness of social responsibility needs to be sufficiently developed in Slovakia and should be one of the topics that should be addressed by entrepreneurship and support actors.

Impact of the COVID-19 pandemic on entrepreneurial perceptions

We examined the impact of the COVID-19 pandemic on entrepreneurship as an impact on the entrepreneurial perceptions of the adult population, early-stage and established entrepreneurs. Indirectly, for the adult population, we also examined the degree of social capital that resulted in individuals' cognition, as we characterise it below. We examined the impact on early-stage and established entrepreneurs in terms of its impact on (a) entrepreneurial opportunities, (b) the difficulty of starting a business relative to the previous year, and (c) an assessment of the government's response to economic outcomes in the wake of the coronavirus (the effectiveness of the government's actions).

- Within the adult population (entrepreneurs and non-entrepreneurs), we examined the impact of the pandemic through respondents' answers to questions about their knowledge of one or two people who started a business in 2020 because of the pandemic, disaggregated into early-stage and established entrepreneurs. Regarding knowing one person, most such entrepreneurs were known by early-stage entrepreneurs, but most respondents were established youth and early-stage senior entrepreneurs.
- Knowledge of at least two such persons was significantly lower. Among the adult population, the highest number of those who knew two such persons

were among early-stage entrepreneurs. The youth are more likely to know such persons than seniors. Most of the youth respondents who answered this question were from the category of established entrepreneurs.

- Overall, the results show that even during the pandemic, social capital in Slovakia has maintained its position internationally. Its main creators are youth, both in the adult population and among early-stage and established entrepreneurs.

The results of the analysis of the impact of COVID-19 among early-stage and established entrepreneurs showed the following findings:

- Early-stage entrepreneurs saw significantly more entrepreneurial opportunities in 2021 than in 2020 and more than established entrepreneurs, who also experienced a year-on-year decline. Among starting entrepreneurs, the youth saw the most opportunities, and while they were roughly at the European level in 2020, they lagged significantly behind youth compared to high-income countries. However, our starting senior entrepreneurs see significantly more opportunities than in Europe and high-income countries. The situation is the opposite for established entrepreneurs, where the youth see significantly fewer opportunities on a year-on-year basis. In 2020, they were on a par with Europe but significantly behind those in high-income countries. However, established youth entrepreneurs see more opportunities than seniors.
- Starting a business in Slovakia in 2021 is assessed as more difficult by early-stage entrepreneurs compared to the previous year, with seniors, in particular, contributing to this trend. Youth early-stage entrepreneurs are more positive, and fewer think starting a business is more difficult than the previous year. Conversely, established entrepreneurs see the difficulty of starting a business the same, with the youth seeing the situation better than a year ago and seniors only slightly worse. Internationally, there are no big differences between our early-stage and established entrepreneurs and those in Europe or high-income countries. Slovak youth early-stage entrepreneurs, as well as senior established entrepreneurs, are more pessimistic. In contrast, early-stage seniors and youth established entrepreneurs see the difficulty as the same or even better than the benchmarks.
- Opinions about the government's response to the economic impact of the pandemic were equally pessimistic compared to the previous year among both early-stage and established entrepreneurs, not only for the adult population but also youth and senior entrepreneurs. This pessimism of ours was also reflected internationally in 2020, where we were significantly more critical of the effectiveness of the government's actions compared to the benchmarks, for both early-stage and established entrepreneurs, and both population groups, except for established seniors, who are closer in opinion to the benchmarks.

Entrepreneurial activity in Slovakia and the international context

We examined entrepreneurial activity according to the process model of the GEM project, particularly from the perspective of total early-stage entrepreneurial activity, established entrepreneurial activity and business discontinuation.

The total entrepreneurial activity of the population, youth, and seniors has been volatile over the last three years. In 2021, there was a significant decline for all studied population groups, mainly due to a significant decline in total early-stage entrepreneurial activity.

- The most pronounced decline in total entrepreneurial activity was observed in the youth population group, while its level declined also for seniors, but they had a significantly worse starting situation.
- Slovakia had higher total entrepreneurial activity in 2020 than Europe and high-income countries for the adult and youth populations. While the total entrepreneurial activity of seniors exceeded that of seniors in Europe, it lagged slightly behind that of seniors in high-income countries.

The level of total early-stage entrepreneurial activity declined for the population, the youth and seniors in 2019 - 2021. The decline was most pronounced in the youth population (more than 10 percentage points), then in the adult population (almost 7 percentage points) and finally in the seniors' group of the population (2 percentage points).

- The decline in total early-stage entrepreneurial activity in 2021 was mainly due to a significant decline in nascent entrepreneurship and a slight decline in new entrepreneurship.
- The index of death, which expresses the ratio between nascent and new entrepreneurship, was 1,9 for the adult population, 2,1 for the youth and 2,7 for seniors in 2021. Thus, the youth and seniors had more difficulty overcoming the initial problems of starting a business than the adult population, and more exited their businesses.
- In the case of nascent entrepreneurship, Slovakia showed higher values in 2021 for the studied population groups than in Europe or high-income countries. On the contrary, for new entrepreneurship, Slovakia lagged behind high-income countries for adults and youth and Europe for seniors.
- The total early-stage entrepreneurial activity, driven mainly by nascent entrepreneurship, i.e. entrepreneurship that is younger and less stable, was higher in the adult and youth population compared to the benchmarks. For seniors, total early-stage entrepreneurial activity lagged behind high-income countries.
- Motivation to start a business was examined in the following terms: motivation to change the world, motivation to build great wealth or achieve a very high income, motivation to continue a family tradition, and motivation to earn a living because jobs are scarce. Most adult, youth and senior

respondents stated the motivation to start a business to earn a living because the jobs are scarce. For the adult population and seniors, the second most stated motivation in 2021 was to continue a family tradition, while for the youth, it was the motivation to build great wealth.

- An interesting finding from the international comparison of motivations to start a business in 2020 was the high orientation of Slovak seniors towards family business, which significantly exceeds the adult and youth populations but also the average of Europe and high-income countries.

We examined business sustainability from the perspective of established entrepreneurial activity and business discontinuation.

- The level of established entrepreneurship of the adult population in Slovakia had been relatively stable over the long term and even increased slightly over the studied period. The youth group showed a lower rate of established entrepreneurship than the adult population, which is also due to the shorter period in which their entrepreneurial activities could have been established. Seniors, who previously showed a higher rate of established entrepreneurship than the adult population, showed a lower rate of established entrepreneurship in 2021, which declined quite significantly compared to previous years.
- On an international comparison basis, the adult population showed slightly lower levels of established entrepreneurship in 2020. In contrast, the youth and seniors showed slightly higher levels of established entrepreneurship than in Europe or high-income countries.
- The most prominent motivation for established entrepreneurship was earning a living, similar to early-stage entrepreneurial activity. However, the same trend was true for the population groups of established entrepreneurs in Europe and high-income countries. The second most popular motivation for established entrepreneurs in the studied groups of countries was to continue the family tradition.
- Overall business discontinuation of the adult population increased year-on-year in 2020 and then declined to 3.6 % in 2021. The substantial decline was primarily in business discontinuation. However, these businesses were subsequently continued with other owners/managers. Overall, business discontinuation for youth entrepreneurs declined more significantly than for the adult population, while for the group of seniors, it declined only slightly. Total business discontinuation in 2020 was above the average of European and high-income countries equally for the adult population, youth and seniors.
- The most important reason for business discontinuation was pandemics in 2020 and 2021 (up to 34.2 % of entrepreneurs in 2020 and 46.9 % in 2021). Compared to the European average, Slovak entrepreneurs were more likely to cite pandemics as the main reason for business discontinuation. Another significant reason for business discontinuation was that the business was not

profitable. The third most significant reason was government, taxes and bureaucracy.

- Among seniors, retirement was the top reason for business discontinuation in 2021 (up 53.3 %), and this reason increased significantly compared to the previous year. The pandemic was still a significant reason for business discontinuation in the senior population group. However, only 13.3 % of senior entrepreneurs cited the pandemic as the main reason for the discontinuation of their businesses in 2021, compared to 29.4 % in 2020.

Impact of the COVID-19 pandemic on entrepreneurial activity

In the context of business activity, we studied responses to whether the firm has received or expects to receive financial support from the government due to the pandemic.

- A smaller proportion of youth entrepreneurs received or expected assistance from the government compared to the seniors, which may explain the larger drop in overall youth entrepreneurial activity between 2019 and 2021 in Slovakia. For the adult population, an average of one in three entrepreneurs received or expected assistance in 2020.
- International comparisons showed that Slovakia lagged behind European countries and high-income countries in terms of government support provided or expected in the aftermath of the COVID-19 pandemic, especially for adult and youth population groups.

In parallel, we also explored respondents' opinions on whether the COVID-19 pandemic had at least to some extent or a large extent influenced their intention to start a business in 2020

- To some extent, the COVID-19 pandemic has affected the intention to start a business of about 4 out of 10 potential entrepreneurs in the adult population. Interestingly, the COVID-19 pandemic affected potential youth entrepreneurs less than the adult population and even fewer seniors, with only about one in three potential entrepreneurs among seniors being affected.
- Slovak potential entrepreneurs from the adult, youth and senior populations were affected by the COVID-19 pandemic in their decision whether to start a business to some extent but also a large extent only significantly less than the same population groups in Europe and high-income countries.

In the GEM survey, we further investigated whether individuals know the person(s) who stopped owning/managing a business in 2020 due to the pandemic.

- In 2020, almost a third of Slovakia's adult, youth and seniors population knew at least one person who had stopped owning and managing a business due to the pandemic. Internationally, Slovakia was below the average of European countries, where 35.4 % of the population knows at least one person, and below the average of high-income countries, where up to 40 % of the population knows at least one person who has lost their business as

a result of the pandemic. This indicator may also be influenced by the weaker social network that our entrepreneurs have.

The sectoral focus of early-stage and established entrepreneurs

- Early-stage entrepreneurs from the adult population, both youth and seniors, did most of their business in the last three years in the consumer-oriented sector. In 2021, it was approximately one in two early-stage entrepreneurs among adult, youth and senior populations. In 2021, a close second place was the transforming sector for early-stage entrepreneurs.
- Internationally, we see differences mainly in the slight lagging of the adult population in the consumer-oriented sector and, on the contrary, a slightly higher involvement of early-stage entrepreneurs in business services and transforming sectors.
- The adult population of established entrepreneurs dominated the transforming sector (42.3 %), while consumer-oriented was not far behind (40.8 %). The same trend can be seen in the group of established youth entrepreneurs.
- In an international comparison, the Slovak adult population lags behind the studied groups of countries, mainly in the customer-oriented and extractive sectors. In contrast, the higher engagement of the adult population of established entrepreneurs was in the transforming sector and business services. The trend was the same for the youth. On the other hand, the senior population group in Slovakia was significantly more engaged mainly in business services compared to the benchmarks.

The ambitions of early-stage and established entrepreneurs

- Within the adult population, job creation expectations have fallen significantly year-on-year in the high-growth categories - that is, 6 or more jobs. As many as 71.6 % of early-stage entrepreneurs plan to create 1 - 5 jobs within five years. High job expectations also declined in the early-stage youth population.
- Compared to European and high-income countries, Slovak entrepreneurs were more ambitious in their job creation estimates in 2020, both for the adult and youth populations. Slovak seniors were well above the average of European countries in job creation expectations.

Impact of the COVID-19 pandemic on the ambitions of early-stage and established entrepreneurs

We examined the pandemic's impact on entrepreneurs' ambitions by looking at the extent to which the pandemic impacted growth expectations compared to the previous year, both for 2020 and 2021.

- In 2020, at the start of the pandemic, more than a third of early-stage entrepreneurs (37.9 %) had roughly the same expectations for business growth in terms of job creation as in 2019. As many as 39.1 % of

entrepreneurs had higher expectations. A similar trend was observed for both youth and seniors. Year-over-year, growth expectations for the adult population decreased slightly, with only 5.7 % of adults expecting much higher growth than a year ago and 26 % expecting somewhat higher growth. Similarly, job creation expectations fell among the youth and seniors.

- There was a decline in the ambitions among early-stage entrepreneurs. Based on the international comparison, growth expectations for early-stage entrepreneurs were significantly higher at the European level and in high-income countries than in Slovakia.
- For established entrepreneurs in Slovakia, business growth expectations declined substantially year-on-year. They were below the average of Europe and high-income countries, despite relatively higher growth expectations compared to early-stage entrepreneurs in Slovakia.

Internationalisation of early-stage and established entrepreneurs

Business internationalisation was examined through the scope of the entrepreneurs' operations (local market, national market, or international market), the share of export sales in the business's total sales, and the share of foreign customers.

- In terms of year-on-year dynamics, the Slovak adult population is closing in the national market, as the focus of early-stage entrepreneurs on the international market in Slovakia has declined, and the share of the local market and the national market scope has increased. The same trend was observed in the youth and senior population, even though in 2020 their focus on the international market was higher than that of European and high-income countries.
- The same trend was observed in the group of established entrepreneurs, except for seniors, whose focus on year-on-year dynamics has not changed. In the international comparison for 2020, Slovakia was well above Europe in scope for the international market and equally well above the average of high-income countries.
- The internationalisation rate of Slovak early-stage entrepreneurs had been declining year-on-year. There was a significant year-on-year decline in the adult population as well as in the youth and senior population, despite being slightly above the European average in 2020 and well above the average of high-income countries.
- We identified the same trend regarding internationalisation in the group of established entrepreneurs.
- The share of foreign customers among early-stage entrepreneurs in 2021 also declined significantly. The category with no foreign customers grew most significantly year-on-year to 87.5 % of all early-stage entrepreneurs. For youth and senior early-stage entrepreneurs, the share with no foreign customers increased despite being above the average for Europe and high-income countries in 2020.

- The same trend is visible in the group of established entrepreneurs. Up to 87.7 % of established entrepreneurs had no foreign customers in 2021, compared to 58.3 % in 2020.

Innovation and digitalisation of early-stage and established entrepreneurs

We analysed the innovativeness of entrepreneurship through the perceived novelty of products or services and the use of innovative technologies and processes.

- The year-on-year dynamics of the perceived novelty of products and services decreased. No Slovak entrepreneurs started a business with a product or service in 2021 that they would consider new in the world, compared to 6.2 % in 2020. However, the rate of local innovativeness increased slightly in 2021, so these early-stage entrepreneurs consider their product new in their area.
- Internationally, in 2020, we are slightly more innovative in terms of perceived newness of products and services than the average of European and high-income countries.
- Regarding the novelty of technologies or processes used in entrepreneurship, the innovativeness of early-stage entrepreneurs in Slovakia has declined year-on-year. Only 1.6 % of start-ups used new world-class technologies and practices. Up to 80.4 % of youth entrepreneurs did not use new technologies or practices. Within the population group of seniors, a slightly higher percentage of entrepreneurs considered their technologies and practices new within their field. However, the remainder did not use any new technologies.
- Internationally, Slovak early-stage entrepreneurs used new technologies at a higher rate than the average of European and high-income countries.

Employee entrepreneurial activity (EEA) in Slovakia

The employee entrepreneurial activity in Slovakia declined significantly between 2019 and 2021 under both the broader and narrower definitions of EEA.

- In terms of the broader definition - i.e. engagement in activities in the last 3 years - the percentage of employees engaged in EEA fell from 17.2 % in 2019 to 14.6 % in 2020 and then to 5.7 % in 2021. The same trend was also evident for youth employees and seniors, with the most pronounced decline in the seniors' population group.
- Within the narrower definition - i.e. engagement in activities today - the share of employees in 2021 was even lower. Only 4.2 % of employees and 2.6 % of the adult population were currently engaged in employee entrepreneurial activity, respectively.
- Internationally, in 2020, Slovakia was above the average of Europe and high-income countries, both for the broader and the narrower EEA definitions. The same is true for youth and seniors, employees and the adult population.

Impact of the COVID-19 pandemic on the employee entrepreneurial activity

We examined (a) whether individuals perceived the impact of the pandemic on the core activities of the business in which they work, (b) whether the pandemic has led to new opportunities that the business is currently pursuing, and (c) how individuals perceive the government's response to the economic impact of the pandemic.

- Up to almost 50 % of the adult employee population disagreed that the pandemic had caused the cessation of any of the core activities of the firm where they work. On the other hand, 45.5 % of the employee population felt the negative impact of the pandemic on their employer. The negative impact of the pandemic on the employer was perceived most strongly by seniors, followed by youth employees. At the same time, internationally, both population groups perceived the impact of the pandemic on their employer more moderately.
- As many as 52 % of the adult employee population agreed that the coronavirus pandemic had led to new business opportunities currently being exploited in the company where they work. The youth employee population agreed more strongly, while seniors agreed less strongly. In 2020, Slovaks perceived the positive impact of the pandemic on new opportunities to a lesser extent for the adult population, youth and seniors compared to Europe and high-income countries.
- In 2020, almost two-thirds (61.9 %) of the adult population disagreed with the statement that the government had responded effectively to the economic impact of the pandemic. Perceptions of government responses improved slightly in 2021, with less than half of the adult population disagreeing with the statement. A different trend was evident in the senior population, where as many as 70 % of seniors disagreed that the government had responded effectively in 2021.

Entrepreneurial environment

- In the assessed years 2020 and 2021, most of the conditions for entrepreneurship in Slovakia, and hence the entrepreneurial environment as a whole, did not show a sufficiently positive state in terms of supporting the creation and development of entrepreneurial activities. Thus, entrepreneurs often set up and develop their businesses not thanks to the positive state of the conditions for entrepreneurship but rather thanks to their abilities and determination to overcome or avoid their shortcomings.
- The qualitative profile of the Slovak entrepreneurial environment has been relatively stable over time. This means that the positive aspects have, in principle, maintained a favourable situation, while the negative aspects have not yet improved sufficiently.
- Having favourable conditions for entrepreneurship is not a matter of course in the other countries included in the GEM NES assessment either. Instead,

in about half of the assessed entrepreneurship framework conditions, Slovak entrepreneurs do not have a significantly worse starting position compared to their counterparts in European countries or high-income economies (taking into account the average assessment of the above-mentioned groups). At the same time, however, in about half of the other areas, they face disproportionately greater obstacles or cannot benefit from equally developed support factors.

- The more favourably rated areas of the entrepreneurial environment in Slovakia include physical infrastructure and services as well as commercial infrastructure and services for business. The areas of access to entrepreneurial finance, entrepreneurship education at the level of vocational, professional and higher education, and market constraints in the business environment were also rated neutrally but comparatively favourably.
- Conversely, its most notable weaknesses include the conditions for entrepreneurship characterised by government policies in terms of prioritisation and support for entrepreneurship as well as in terms of bureaucratic and tax burdens, government entrepreneurship programmes, entrepreneurship education and support for enterprising in primary and secondary education systems, the transfer of knowledge from science and research to entrepreneurial activities, and cultural and social norms in terms of their support for the emergence and development of entrepreneurship.

The entrepreneurial environment in Slovakia at the height of the COVID-19 pandemic did not experience major disruption, and although many weaknesses stagnated, there were some improvements, too. However, the government's actions towards the entrepreneurial environment and measures to protect and support the business sector cannot be seen as sufficient. The business sector itself has shown sufficient resilience on the whole. However, it has been less able to turn the pandemic's changes and impacts into new business opportunities.

1 Globálny monitor podnikania a metodológia výskumu GEM

Globálny monitor podnikania (GEM) predstavuje výskumný projekt, ktorého výstupom je najväčšia svetová štúdia o podnikaní. Vzhľadom na aplikované rigorózne výskumné princípy je jeho výstupom meranie podnikania, jeho charakteristik a podnikateľského prostredia, ktoré je koherentné v čase a v priestore. Takéto meranie umožňuje na solídnej báze porovnať podnikanie medzi krajinami a kreovať tak benchmarky, ktoré sú dôležitou základňou pre formulovanie relevantných podnikateľských politík. Pôvodný zámer a koncepčný model GEM z roku 1997, kedy projekt vznikol (bližšie pozri Pilková, A., Holienka, M., Kovačičová, Z., Rehák, J., 2014, s. 80), bol založený na skúmaní vzťahu závislosti medzi podnikaním a sociálno-ekonomickým rozvojom a tento základ pretrváva i v súčasnom koncepčnom modeli. Jeho východiskom je zoširoka formulovaná definícia podnikania, na ktorej je celý projekt postavený: „akýkoľvek pokus o vytvorenie nového biznisu, ako aj samo-zamestnanie, vytvorenie novej spoločnosti alebo rozšírenie existujúceho biznisu. Túto aktivitu môže vykonávať *jednotlivec*, skupina jednotlivcov alebo fungujúci biznis“ (Reynolds a kol., 1999, s. 3). Z definície vychádza aj vymedzenie cieľov výskumu GEM:

- Merať rozdiely v úrovni podnikateľskej aktivity (meranej prostredníctvom motivácií na podnikanie, aktivít a aspirácií podnikateľov) medzi krajinami.
- Odhaliť faktory, ktoré vedú k vhodným úrovniam podnikania v jednotlivých krajinách.
- Navrhnuť politiky, pomocou ktorých sa rozšíri úroveň podnikania v príslušnej krajine.¹

V súlade s metodológiou GEM sa výskum realizuje každoročne na základe dvoch prieskumov:

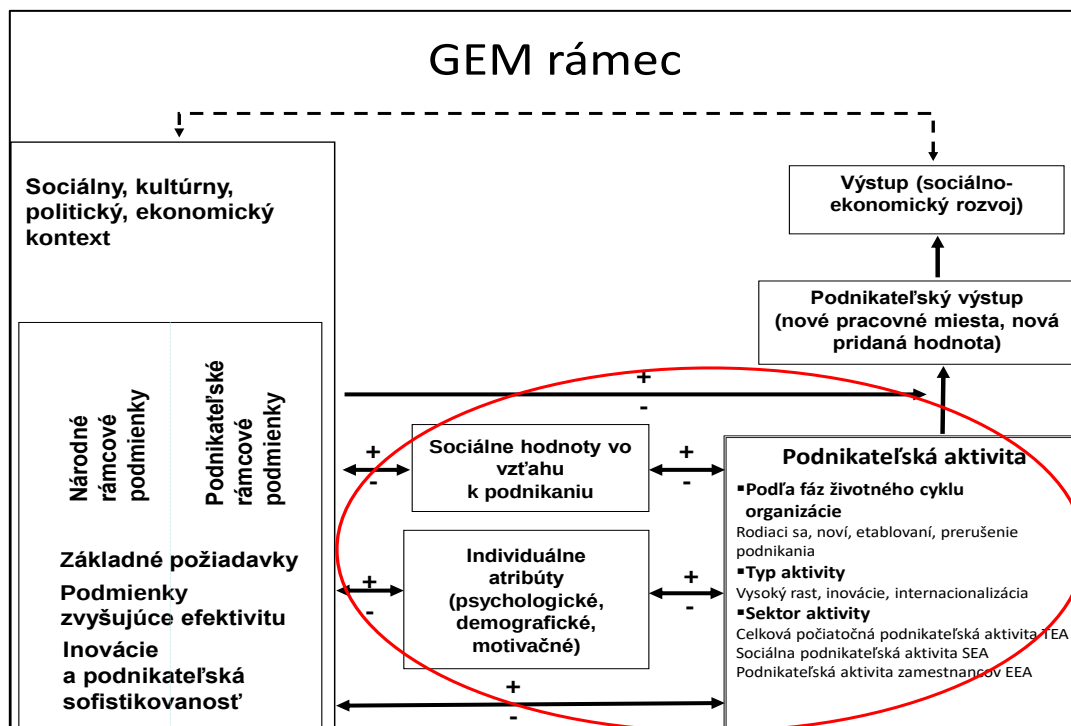
1. prieskum na dospeljej populácii (Adult population survey - APS),
2. národný expertný prieskum (National expert survey - NES).

Zložitý sociálno-ekonomický prístup ku skúmaniu podnikania je formálne prezentovaný cez koncepčný model GEM.

¹ BOSMA, N., WENNEKERS, S., AMORÓS, J. E. *Global Entrepreneurship Monitor 2011 Extended Report: Entrepreneurs and Entrepreneurial Employees Across the Globe*: 2012, s. 7.

1.1 Konceptný model GEM

Obrázok 1.1: Súčasný konceptný model GEM

Zdroj: Singer, a kol., 2015, s. 20

Konceptný model GEM od svojho vzniku predpokladá, že:

- Podnikateľská aktivita nie je heroický akt jednotlivca bez ohľadu na prostredie, v ktorom sa táto aktivita vykonáva.
- Podnikateľská aktivita je výsledok interakcie medzi vnímaním príležitostí jednotlivcami a ich kapacitou (motivácie a schopností) na jednej strane a na druhej strane odlišných podmienok konkrétneho prostredia, v ktorom jednotlivci pôsobia.

Cieľom konceptného modelu je testovať charakteristiky predpokladaných vzťahov medzi sociálnymi hodnotami, personálnymi charakteristikami a rôznymi formami podnikateľskej aktivity (Singer a kol., 2015), pričom využíva typológiu krajín používanú Svetovým ekonomickým fórom.

Súčasnne používaný konceptný model GEM je znázornený na obrázku 1.1.

Kľúčové komponenty revidovaného konceptného modelu sú štyri:

- sociálny, kultúrny, politický a ekonomický kontext;
- sociálne hodnoty podporujúce podnikanie;
- individuálne atribúty;
- podnikateľská aktivita.

Sociálny, kultúrny, politický a ekonomický kontext je reprezentovaný prostredníctvom podmienok národného podnikateľského rámca, ktorý zahŕňa podnikateľské financie, vládne politiky, vládne podnikateľské programy, podnikateľské vzdelanie, transfer vedy a výskumu, komerčná a právna infraštruktúra, fyzická infraštruktúra, dynamika vnútorného trhu a regulácie vstupu a kultúrne a sociálne normy. Tento rámec je formulovaný v národnom expertnom prieskume.

Sociálne hodnoty podporujúce podnikanie

Ide o také hodnoty, ktoré vyjadrujú mieru, v akej spoločnosť:

- a) vníma podnikanie ako dobrú kariérnu voľbu;
- b) vníma vysoký sociálny status podnikateľov a ako médiá prispievajú (alebo neprispievajú) k rozvoju národnej podnikateľskej kultúry.

Tieto sociálne hodnoty sú dôležité z pohľadu tvorby podnikateľskej kapacity a v tomto kontexte ich v ďalšej časti tejto práce analyzujeme.

Individuálne atribúty

Ich obsahom sú určité charakteristiky jednotlivcov, a to demografické (pohlavie, vek, vzdelanie...), psychologické faktory (vnímané schopnosti, príležitosti, strach zo zlyhania) a motivačné aspekty (podnikanie založené na nevyhnutnosti vs. na príležitosti...).

Podnikateľská aktivita

Táto sa definuje podľa vývojových fáz procesu podnikania (rodíac sa podnikanie, nové podnikanie, etablované podnikanie, prerušenie podnikania), typu aktivít (vysoký rast, inovatívnosť, internacionalizácia) a sektorov aktivít (celková počiatočná podnikateľská aktivita – TEA, sociálna podnikateľská aktivita – SEA, podnikateľská aktivita v rámci zamestnania – EEA).

Krajiny participujúce na GEM 2021/2022

V roku 2021 participovalo na projekte GEM 50 krajín. Zúčastnené krajiny sú rozdelené podľa hrubého národného dôchodku (HND) na obyvateľa (podľa dát Svetovej banky)² do troch dôchodkových skupín:

1. Nízky dôchodok: ekonomiky s HND/obyvateľ nižším než 4 095 USD.
2. Stredný dôchodok: ekonomiky s HND/obyvateľ v rozmedzí 4 095 – 12 695 USD
3. Vysoký dôchodok: ekonomiky s HND/obyvateľ vyšším než 12 695 USD.³

² Bližšie pozri <https://data.worldbank.org>

³ [New World Bank country classifications by income level: 2021-2022](#)

Tabuľka 1.1 obsahuje rozdelenie participujúcich krajín podľa HND/obyvateľ. Ako z tabuľky vyplýva, Slovensko patrí do skupiny krajín s vysokým dôchodkom, teda s HND/obyvateľ vyšším ako 12 695 USD.

Tabuľka 1.1: Skupiny krajín GEM podľa výšky dôchodku v roku 2021/2022

Krajiny s nízkym dôchodkom	Krajiny so stredným dôchodkom	Krajiny s vysokým dôchodkom
Egypt, India, Irán, Maroko, Sudán	Bielorusko, Brazília, Dominikánska republika, Guatemala, Jamajka, Južná Afrika, Kazachstan, Kolumbia, Mexiko, Panama, Rumunsko, Rusko, Turecko	Chorvátsko, Čile, Cyprus, Fínsko, Francúzsko, Grécko, Holandsko, Írsko, Izrael, Japonsko, Kanada, Katar, Kórea, Lotyšsko, Litva, Luxembursko, Maďarsko, Nórsko, Nemecko, Omán, Poľsko, Saudská Arábia, Slovensko, Slovinsko, Španielsko, Švédsko, Švajčiarsko, Spojené Arabské Emiráty, Spojené kráľovstvo, Spojené štáty Americké, Taliansko, Uruguaj

Zdroj: vlastné spracovanie autorov

1.2 Prieskum na dospeljej populácii a meranie podnikateľskej aktivity

Prieskum na dospeljej populácii (APS) sa realizuje *na jednotlivcoch v príslušnej krajine*, u ktorých sa skúmajú vybrané aspekty podnikateľského správania, a to konkrétne postoje k podnikaniu, podnikateľská aktivita a aspirácie. Toto predstavuje komplexnejší prístup k výskumu podnikania v porovnaní s tými, ktoré sa robia napríklad na novo registrovaných firmách. Minimálna veľkosť reprezentatívnej vzorky, na ktorej sa robí APS prieskum, je 2 000 náhodne vybraných dospelých osôb (nad 18 rokov). Prieskum sa realizuje prostredníctvom štandardizovaných dotazníkov, prevažne telefonicky. Metóda zberu dát v APS je určená pokrytím krajiny pevnou telefónnou linkou. Pri pokrytí nad 85 % sa prieskum uskutočňuje telefonicky prostredníctvom pevnej linky. Ak táto podmienka nie je splnená, prieskum je možné realizovať aj prostredníctvom mobilných telefónov alebo osobne⁴. Na Slovensku sa používa prieskum prostredníctvom mobilných liniek. APS prieskum zabezpečuje nezávislá renomovaná prieskumná agentúra. V roku 2021 prieskum APS GEM na Slovensku zabezpečovala agentúra ACTLY s. r. o.

Celý výskum podnikania (podnikateľskej aktivity) GEM je založený na historickej tvorbe databáz údajov z prieskumu na dospeljej populácii. Databáza GEM na Slovensku sa buduje od roku 2011, kedy sa Slovensko stalo členom GERA a začalo

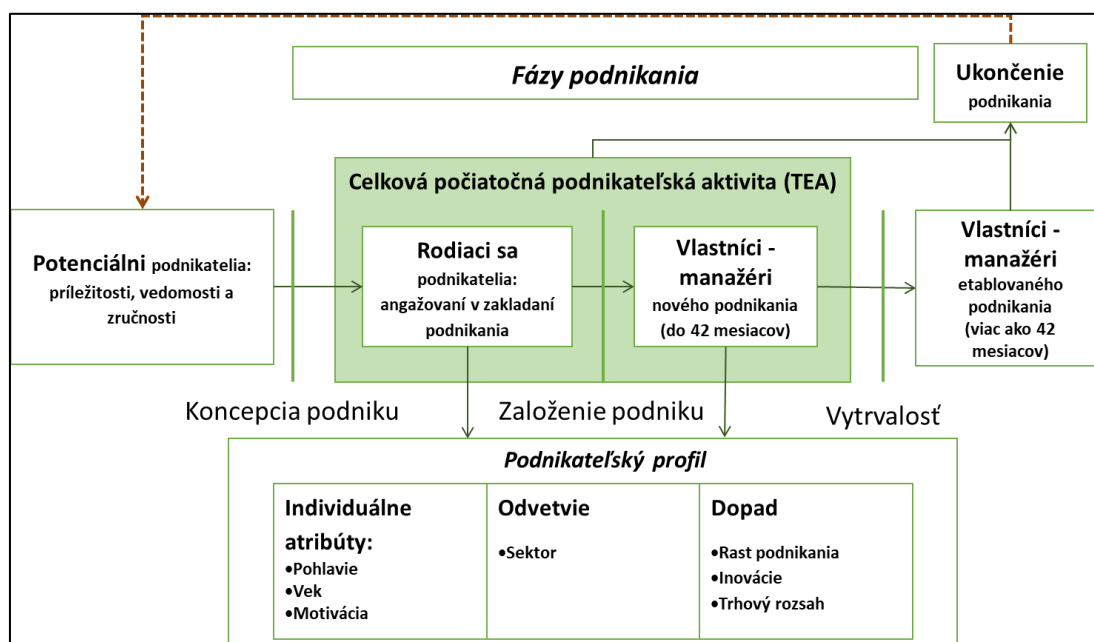
⁴ BOSMA, N., LITOVSKY, Y., SEAMAN, J. *GEM Manual: A report on the design, data and quality control of the Global Entrepreneurship Monitor*. 2011. s. 24 – 26.

participovať na projekte GEM. Údaje v databáze GEM umožňujú výpočet konzistentných, harmonizovaných a medzinárodne *porovnateľných mier podnikateľskej aktivity*. Ich kalkulácia sa riadi dvoma rozhodujúcimi princípmi:

- a) podnikanie je *proces*,
- b) podnikanie je realizované *jednotlivcami*⁵.

Pokiaľ ide o *podnikanie ako proces* v modeli GEM sa tento proces skladá z viacerých fáz (Obrázok 1.2). Začína so skúmaním potenciálu podnikania a zámeru začať podnikáť. Pokračuje skúmaním počiatočnej podnikateľskej aktivity (TEA), ktorá je kľúčovou mierou na vyjadrenie podnikania v GEM-e. Táto fáza zahŕňa tých, ktorí sú v procese začatia biznisu (rodiaci sa podnikatelia), ako aj tých (noví podnikatelia), ktorí už vedú nový biznis za fázou rodiacich sa podnikateľov, teda dlhšie ako 3 mesiace, ale ešte nie sú vo fáze etablovaných podnikateľov (tri a pol roka).⁶ Skúmanie procesu podnikania pokračuje etablovanými podnikateľmi a končí tzv. prerušením podnikania, teda tými, ktorí z určitých dôvodov prerušili alebo úplne ukončili podnikanie. V projekte GEM sa tiež kladie veľký dôraz na analýzu profilu podnikateľov, a to z troch hľadísk: inkluzivita z hľadiska pohlavia, veku a vzdelania; odvetvie, v ktorom podnikatelia pôsobia, ako aj dopad podnikania.

Obrázok 1.2: Model skúmania podnikania podľa fáz a podnikateľského profilu

Zdroj: Hill a kol. GEM 2021/2022. Global Report, s. 26

⁵ AMORÓS, J. E., BOSMA, N., LEVIE, J. *Ten Years of Global Entrepreneurship Monitor: Accomplishments and Prospects*. 2011. s. 8.

⁶ Celková počiatočná podnikateľská aktivita (TEA) sa vyčísľuje ako percento 18 - 64 ročných, ktorí sú buď rodiaci sa podnikatelia alebo vlastníci - manažéri nových firiem.

Meranie úrovne a dynamiky podnikania ako zložitého procesu sa v modeli GEM realizuje pomocou celej sústavy ukazovateľov, ktorej základom, ako je vyššie uvedené, je ukazovateľ TEA. Pomocou tejto sústavy sa merajú príslušné zložky mikrokomponentov koncepčného modelu GEM, pričom jednotlivé ukazovatele sa tvoria podľa spomínaných vývojových fáz modelu podnikania. Logika tvorby sústavy ukazovateľov je podrobne opísaná v publikácii Pilková a kolektív (2012). Kľúčové ukazovatele charakterizujúce jednotlivé fázy procesu podnikania v súlade s metodológiou výskumu platnou v roku 2020 a 2021, ako aj popis ich výpočtu tak, ako sú použité na meranie podnikania v tejto publikácii, sú uvedené na strane 159.

1.3 Prieskum podnikateľského prostredia a ekosystému

Podnikateľské prostredie je, v súlade s koncepčným modelom GEM, súčasťou objektu skúmania v rámci výskumu GEM. Konkrétne, výskum sa zameriava na jeho časť predstavujúcu tzv. rámcové podmienky na podnikanie. Tie predstavujú určité „pravidlá hry“ usmerňujúce jednotlivých aktérov pri alokácii ich podnikateľského potenciálu a realizácii ich podnikateľských aktivít. Nástrojom na hodnotenie podmienok na podnikanie je tzv. National Expert Survey (ďalej len „GEM NES“), teda prieskum názorov expertov v jednotlivých hodnotených ekonomikách. Respondenti sú do prieskumu vyberaní podľa jednotného a presne stanoveného kľúča, pričom prísny dôraz je kladený na veľkosť aj štruktúru vzorky z hľadiska pokrytia jednotlivých hodnotených oblastí, ako aj z hľadiska typológie respondentov v rámci nich. Okrem iného, metodika GEM NES na tvorbu expertnej vzorky vyžaduje aj zapojenie podnikateľov a respondentov z podnikovej praxe, ako aj každoročnú obmenu časti vzorky.

Expertí zapojení v GEM NES vyjadrujú svoj informovaný subjektívny názor na stav jednotlivých aspektov (tzv. dimenzií) podnikateľského prostredia, a to formou vyjadrenia miery súhlasu s hodnotiacimi výroky vzťahujúcimi sa k jednotlivým dimenziám (na škále Likertovho typu s rozsahom 0 až 10, kde „0“ predstavuje najhorší možný stav a „10“ naopak hypoteticky najlepší možný stav). Hodnotiace výroky sú formulované pozitívne a v prevažnej väčšine z pohľadu nových a rastúcich firiem. Tieto aspekty sú následne agregované do jednotlivých, tzv. „kľúčových rámcových podmienok na podnikanie“, a v ďalšej úrovni aj do jediného kompozitného ukazovateľa – tzv. indexu národného podnikateľského kontextu „NECI“, ktorý je súhrnným ukazovateľom stavu podnikateľského prostredia.

Takáto metodika GEM NES je unikátna, pretože je špeciálne vytvorená na sledovanie vymedzených oblastí podnikateľského prostredia a tiež umožňuje (na rozdiel od hodnotení pozostávajúcich z kvantitatívnych či štatistických údajov založených na minulom vývoji alebo legislatívnych a ďalších pravidiel) zohľadnenie subjektívneho expertného sentimentu, ktorý okrem minulého či aktuálneho stavu reflektuje aj nehmatateľné aspekty či očakávania budúceho vývoja.

GEM NES je jednotným nástrojom harmonizovaným v čase ako aj naprieč krajinami a ekonomikami zapojenými vo výskume. Jadro výskumného nástroja je stabilné, čo umožňuje sledovanie vývoja jednotlivých oblastí podnikateľského

prostredia v čase, i keď prirodzene pod vplyvom vývoja poznania či okolností aj rozsah hodnotenia GEM NES prechádza inováciami. V roku 2021 sa rozsah hodnotených podmienok na podnikanie zvýšil o jednu podmienku, ktorá vznikla rozdelením pôvodne jednej podmienky zameranej na financovanie podnikania na dve špecifickejšie podmienky. Kým v roku 2020 bolo objektom hodnotenia 12 kľúčových rámcových podmienok na podnikanie tvorených 55 dimenziami, v roku 2021 bolo sledovaných 13 rámcových podmienok s ich 63 dimenziami. Každopádne, vo všetkých zapojených krajinách v danom ročníku GEM je však výskumný nástroj vždy rovnaký, vďaka čomu môžeme porovnávať hodnotenie naprieč krajinami či zoskupeniami krajín, ako aj identifikovať ekonomiky, v ktorých jednotlivé podmienky či podnikateľské prostredie ako celok vykazujú priaznivý stav. To môže slúžiť ako ďalšie východisko pre hľadanie inšpirácie pre rozvíjanie jednotlivých podmienok na podnikanie v podobe úspešných príkladov. Taktiež, je to dobrým základom pre ďalší výskum, v ktorom možno analyzovať súvislosti medzi stavom podmienok na podnikanie a vybranými aspektami podnikateľských aktivít.

Okrem kľúčových rámcových podmienok na podnikanie, predstavujúcich jadro GEM NES, sú objektom hodnotenia každoročne aj špeciálne témy, ktoré reflektujú aktuálne ekonomické a spoločenské dianie. V roku 2020 sa tak súčasťou hodnotenia stali aspekty zamerané na sledovanie vplyvu pandémie ochorenia COVID-19 na podmienky na podnikanie v krajine, so špeciálnym dôrazom na dve oblasti - reakcia a znovu-vynájdenie sa podnikateľov v podmienkach pandémie, a dopad pandémie COVID-19 na vládne podnikateľské politiky. V roku 2021 toto zameranie pokračovalo, pričom sa modifikovala množina sledovaných aspektov dopadu pandémie na podnikanie. Ďalej, v roku 2021 sa GEM NES zameral aj na podmienky súvisiace s podnikaním žien.

2 Podnikanie a COVID-19 v teórii a výskume

Problematika COVID 19 vo vzťahu k podnikaniu sa stala veľmi rýchlo témou, ktorej sa začali akademici a praktici venovať temer okamžite po vypuknutí pandémie. Svedčí o tom pomerne veľa výskumov, ale aj publikácií, ktoré sa týmto témam venujú z rôznych uhlov pohľadu.

V ďalších častiach budeme analyzovať súčasný stav riešenej problematiky, a to z hľadiska makroekonomického, a to konkrétne sociálno-ekonomické dopady COVID-19 a opatrenia vlád a ich politiky, vplyv COVID-19 na podnikanie, a to z hľadiska reakcií na vzniknutú situáciu v externom prostredí, ako aj vplyv pandémie na malé a stredné podniky (MSP) a podnikateľské prostredie.

Pandémia COVID-19 je príkladom krízy, t.j. situácie s nízkou pravdepodobnosťou a veľkým dopadom, ktorá vytvára neistotu a nepriazeň osudu v priebehu svojho vývoja (Pearson a Clair, 1998; Williams a kol., 2017). Pandémia ovplyvnila zdravotný, ekonomický a sociálny život väčšiny jednotlivcov a viedla k úmrtiu približne 6 až 19,9 milióna ľudí (Stephan, U. a kol., 2022).

V súvislosti s COVID-19 ako krízou sa čoraz viac objavujú výskumy, ktoré kladú dôraz na neistotu (neurčitosť), ktorá zasahuje každú sociálno-ekonomickú úroveň nášho života.⁷ Povedané inými slovami, v podmienkach neistoty je dôležitejšie robiť správne veci ako robiť veci správne (napr. efektívne). Je však ťažké robiť správne veci, keď je pred nami veľa neznámych neznámych (v angličtine unknown unknowns) (Teece, D. a kol. 2016). V ďalších častiach sa s týmito neistotami/neurčitosťami stretneme na úrovni makro, mezo, ale aj úrovni jednotlivcov – podnikateľov.

2.1 Makroekonomické a sociálno-ekonomické dopady COVID-19

Výskumy v oblasti *makroekonomických dopadov* COVID-19 sú pomerne rozsiahle a zaoberajú sa rôznymi možnosťami skúmania dopadov pandémie. Z nich spomenieme aspoň nasledovné prístupy a témy:

1. *Historická perspektíva*, ktorej analógiu využili napr. Ludvigson a kol. (2020), Jordà a kol. (2020) a zistili, že v pomerne konzervatívnom scenári bez nelinearit sa pandémia ako COVID-19 rovnajú veľkým, viacperiodovým exogénnym šokom. Vo svojich výskumoch využívali modely, ktoré pracovali s historickými dátami.
2. Podľa Bakera a kol. (2020) viedol COVID-19 k masívnemu nárastu neistoty a neexistujú žiadne podobné historické paralely. Vzhľadom na rýchlosť

⁷ Za „objaviteľa“ neurčitosti sa považuje Frank Knight, ktorý už pred viac ako sto rokmi si uvedomil nasledovné: s prítomnosťou neurčitosti sa robenie vecí, skutočné vykonávanie činnosti, stáva v pravom zmysle druhoradou súčasťou života; primárnym problémom alebo funkciou je rozhodovanie čo robiť a ako to robiť (Frank, K. H., 1921)

vývoja a včasné požiadavky na údaje autori naznačujú, že na zistenie jeho vplyvu na ekonomiku je potrebné využívať *výhľadové miery neistoty (forward looking perspective)*.

3. *Globálne dodávateľské reťazce* - Bonadio a kol. (2020), Elenev a kol. 2020, Céspedes a kol. (2020) z rôznych aspektov skúmajú vplyv dodávateľských reťazcov a to buď ako vplyv globálneho lockdownu na ekonomiky krajín alebo na firmy ako také (napr. vplyv na tržby, produktivitu a pod.).

Sociálno-ekonomické dopady COVID-19

Sociálno-ekonomické dopady COVID-19 sa vo výskume zameriavajú najmä na témy trhu práce, rodovej rovnosti, duševného zdravia a wellbeing, ako aj životného prostredia.

Prehľadné a systematické spracovanie takto zameraných výskumov je v práci Brodeur, A., a kol. (2021, s. 35 - 37), ktoré prezentujeme v tabuľke 2.1.

Tabuľka 2.1: Sociálno-ekonomické výsledky lockdownu uzamknutia COVID-19: Súhrnný prehľad štúdií

Krajina	Sociálno-ekonomická doména	Meranie sociálno-ekonomického dopadu	Metodológia	Autor(i)
USA	Pracovný trh	Dopad politik bezpečnejšej práce doma na výsledky trhu práce	Rozdiel v rozdieloch	Béland a kol. (2020c)
USA	Pracovný trh	Dopad politik sociálneho odstupu na výsledky trhu práce	Rozdiel v rozdieloch	Gupta a kol. (2020)
USA	Pracovný trh	Dopad politik bezpečnejšieho pobytu doma na rôzne povolania	Analýza dát	Yasenov (2020)
USA	Pracovný trh	Dopad na podmienky trhu práce v reakcii na infekcie a politiky zmierňovania COVID-19	OLS	Rojas a kol. (2020)
Čína	Duševné zdravie a pohoda (wellbeing)	Dopad karantény a postojov k COVID-19 na symptómy depresie a šťastia	Kvantilová regresia	Lu a kol. (2020)
USA	Duševné zdravie a pohoda (wellbeing)	Vplyv trávenia času "s kým" a "ako" počas lockdownu na šťastie	OLS	Hamermesh (2020)
Kanada	Duševné zdravie a pohoda (wellbeing)	Vplyv COVID-19 a lockdownu na duševné zdravie a finančné a pracovné problémy jednotlivcov	Probitová regresia	Béland a kol. (2020b)

Krajina	Sociálno-ekonomická doména	Meranie sociálno-ekonomického dopadu	Metodológia	Autor(i)
VB, Taliansko a Švédsko	Duševné zdravie a pohoda (wellbeing)	Príčinný vplyv lockdownu na duševné zdravie	Rozdiel v rozdieloch	Tubadji a kol. (2020)
Globálne	Duševné zdravie a pohoda (wellbeing)	Vplyv lockdownu na duševné zdravie	OLS	Fetzer a kol. (2020)
USA	Rodové nerovnosti	Neprimeraný vplyv COVID-19 na rodovú rovnosť (z hľadiska účasti na trhu práce, potrieb starostlivosti o deti, flexibility na pracovisku)	Prieskum	Alon a kol. (2020)
Kanada	Rodové nerovnosti/Domáce násilie	Vplyv COVID-19 a následnej väzby na rodinný stres a domáce násilie	OLS	Béland a kol. (2020a)
Čína	Životné prostredie	Vplyv lockdownu COVID-19 na znečistenie ovzdušia	Rozdiel v rozdieloch	Almond a kol. (2020)
Čína	Životné prostredie	Vplyv lockdownu COVID-19 na kvalitu ovzdušia	Rozdiel v rozdieloch	He a kol. (2020)
USA	Životné prostredie	Vplyv sociálneho odstupu na emisie a očakávané účinky na zdravie prostredníctvom zníženia počtu ciest osobnými vozidlami a spotreby elektrickej energie	OLS	Cicala a kol. (2020)
USA	Životné prostredie	Príčinný vplyv príkazov na bezpečnejší pobyt doma na znečistenie a vonkajšie vplyvy kolízií	Rozdiel v rozdieloch	Brodeur a kol. (2020b)
			Metóda syntetickej kontroly	
Holandsko	Životné prostredie	Výskyt lockdownu COVID-19 a súvislosť s expozíciou znečisteniu ovzdušia: dôkazy z Holandska	OLS	Andree (2020)

Zdroj: Brodeur, A., a kol. (2021, s. 35 - 37)

Vo vyššie citovanej publikácii sú uvedené stručné zistenia podľa jednotlivých oblastí výskumu tak ako ich identifikovali príslušní riešitelia.

Opatrenia vlád a ich politiky zamerané na zníženie ekonomických dopadov COVID-19

Krátko po vypuknutí pandémie COVID-19 a prijatí zdravotníckych opatrení na zabránenie jej šírenia vlády po celom svete začali prijímať opatrenia a politiky zamerané na fiškálnu, monetárnu, ale aj finančnú oblasť. Tieto opatrenia a politiky sa líšili medzi krajinami, a to či už ide o ich hĺbku alebo rozsah, ako aj cieľové skupiny, na ktoré boli zamerané: domácnosti, firmy, zdravotnícke systémy, banky a pod. (Gourinchas, 2020, Weder di Mauro, 2020). Následné výskumy sa zameriavali na meranie dopadu ekonomických stimulov na ekonomiky krajín ako celok, alebo jednotlivé odvetvia (Elgin a kol. 2020,), dopadu politík verejného zdravotníctva zameraných na zníženie šírenia pandémie (Porcher, 2020; Cheng a kol., 2020), optimálne politiky lockdownu študované prevažne aplikovaním epidemiologicko-makroekonomických modelov (Acemoglu a kol. (2020), Alvarez a kol. (2020), Berger a kol. (2020), Bethune a Korinek (2020), Eichenbaum a kol. (2020), Chang a Velasco (2020), Gregory a kol., (2020), Jones a kol. (2020) a ďalší). Ďalšia skupina autorov skúmala politiky zamerané na priamu pomoc poskytovanú firmám, a to či už vo forme úverov alebo priamymi financiami poskytovanými vládami a ich efektívnosť, ako aj dopad na zadlženosť krajín (Bigio a kol. (2020), Bianchi a kol. (2020)).

Okrem akademickej pôdy sa štúdiom zavádzania opatrení a politík zaoberali tiež medzinárodné inštitúcie ako napr. OECD, Svetová banka a ďalšie. Veľmi syntetický a pragmatický prístup zvolila OECD vo svojej publikácii z roku 2021, kde analyzuje rok od zavádzania politík zameraných na SME a podnikanie v čase COVID-u. Kľúčové zistenia sú v tejto štúdii zhrnuté do 15 zistených poučení a troch výziev, ktoré by mali pomôcť prekonať túto a podobné krízové situácie. Prvou výzvou je pokračovať v podporných opatreniach s cieľom vyhnúť sa likviditnej kríze MSP, druhou je zabezpečiť, aby postupné ukončovanie núdzovej podpory neviedlo ku kríze platobnej schopnosti MSP a treťou je zaviesť účinné politiky, ktoré podporia oživenie MSP.

Z doteraz realizovaných výskumov na makroekonomickej úrovni vyplýva rôznorodosť prístupov jednotlivých krajín a ich vlád k zmierňovaniu dopadu COVID-19 na ich ekonomiky, ale zároveň je z toho evidentné, že neurčitosť/neistota na makroekonomickej úrovni viedli mnohokrát k hľadaniu a implementácii mnohých prístupov "čo robiť", čo sa prejavilo v enormnom množstve politík v rôznych oblastiach tak ako ich zmapoval napr. Cheng a kol. (2020) s. 36.

2.2 COVID-19 - podnikatelia a podnikanie: teoretické východiská a praktické zistenia

Výskum pandémie COVID-19 z hľadiska podnikateľov a podnikania ako vedy vychádza z viacerých teórií, ktoré sa snaží aplikovať v praxi. V ďalšom sa sústreďíme najmä na teóriu zastúpenia alebo agenta (Agency Theory), teória procesu tvorby príležitostí a teória hrozby a rigidity. Takisto ako v predchádzajúcich častiach našim východiskovým predpokladom bude neurčitosť a s ňou spojená agilita ako

východiská pre manažment firiem, aby bol podnikateľský čo je nevyhnutné pre prekonanie období veľkých neurčitostí akými pandémie COVID-19 definitívne je. Vybrané teórie nám pomôžu lepšie vysvetliť nami analyzované výsledky prieskumov viažuce sa ku pandémie COVID-19 a podnikaniu/podnikateľom na Slovensku, a to najmä v kontexte medzinárodného porovnania.

Teória zastúpenia (agent) sa vo svojej podstate zaoberá problémami týkajúcimi sa rozdielných záujmov medzi zdanlivo spolupracujúcimi stranami (t. j. zástupcami/agents a zadávateľmi/principals), ako sú manažéri a majitelia firiem alebo právnicki a klienti (Shapiro, 2005). Ako z viacerých prác vyplýva podnikatelia sú považovaní za dôležitých agentov ekonomického rastu pretože prinášajú stimuly pre ekonomiky krajín prostredníctvom zamestnanosti a inovácií. Avšak iba nedávno začali vedci skúmať vzťah medzi spoločnosťou a podnikateľmi (Cowden a kol., 2020; Block 2010). Kľúčovým predpokladom teórie agenta je, že ľudia majú vlastné záujmy a snažia sa prijímať rozhodnutia, ktoré maximalizujú ich blahobyť (Eisenhardt, 1989). V roku 2021 S. J. Solomon a kol. publikovali štúdiu *Agency theory and entrepreneurship: cross-country analysis*, v ktorej skúmajú ako sa dá teória agenta využiť na pochopenie charakteristík národných politík a následne aplikovať na stimulovanie podnikateľskej aktivity v rámci ekonomík. Autori štúdie zistili, že ani sloboda trhu, ani sociálne výdavky, každé vzaté samostatne (sólo) nevyplývajú pozitívne na podnikateľskú aktivitu. Podnikateľská aktivita sa zvyšuje, keď sa posilňovanie slobody trhu a sociálne výdavky navzájom dopĺňajú. Z uvedeného vyplýva, napríklad aj to, že počet začínajúcich podnikateľov (agenti), ktorí môžu prispieť k rastu bohatstva spoločnosti, bude rásť vtedy, ak slobodu trhu vhodne dopĺňajú vhodné politiky zamerané na sociálne výdavky (principals), ktoré do určitej miery môžu predstavovať aj záchrannú sieť pre neúspešných začínajúcich podnikateľov. Tento fakt vplýva na ľudí, ktorí uvažujú so začatím podnikania aj na strach s ich zlyhaním. A teda vhodne formulované politiky môžu výrazne ovplyvniť rozhodovanie začať podnikáť.

Teória procesu tvorby príležitostí vychádza z toho, že podnikateľ, skôr ako sa rozhodne či bude príležitosť realizovať, zvažuje životaschopnosť zavedenia nového výrobku alebo služby aplikáciou určitého procesu ako identifikovať adekvátne príležitosti (Shane a Venkataraman, (2000); Wood (2010), Cornelissen a Clarke, (2010) a ďalší). Z analýzy literatúry o príležitostiach vyplýva, že podnikatelia vytvárajú príležitosti za rôznych okolností pričom v tomto procese zohrávajú dôležitú úlohu dve skupiny faktorov, ktoré oni vlastnia ešte pred samotným procesom vytvárania príležitostí: a/ ich kognitívne schopnosti (vedomosti, zručnosti, motivácia, predstavivosť a pod.)(napríklad McMullen a Shepherd (2006), Grégoire a Shepherd, (2012)) a b/ sociálne siete a ich veľkosť (napríklad Wood a McKinley, (2010), Alvareza a Barney, (2007) a ďalší). Ako sme uviedli v predchádzajúcich častiach, táto teória má svoju aplikovateľnosť aj v období kríz, a teda aj pandémie COVID-19. Pomáha vysvetliť situácie súvisiace s dynamikou identifikovania príležitostí v čase krízy a to z hľadiska spomínaných dvoch skupín faktorov: a) ako sa zmenili vedomosti, zručnosti, ale aj motivácia počas pandémie

a b) sociálne siete a možnosti ich využitia v tomto období. I keď treba poznamenať, že táto teória bola tvorená v stabilnom období, a teda nie v plnej miere je aplikovateľná na krízové situácie.

Teória hrozby - rigidity má prepojenosť s teóriou procesu tvorby príležitostí. Jej pôvodom je práca Staw a kol. (1981), v ktorej skúmali efekty hrozby - rigidity, a to na úrovni jednotlivcov, skupiny a organizácií, z čoho bola odvodená multiúrovňová teória hrozby - rigidity. Všeobecne ju na úrovni jednotlivcov možno charakterizovať ako hrozby vyplývajúce z radikálnej zmeny vonkajšieho prostredia, ktoré môžu priniesť nevhodné (maladaptívne) reakcie jednotlivcov. Stephan a kol. (2022) pri skúmaní well-being v čase krízy aplikovali teóriu hrozby - rigidity na podnikateľov nasledovne: „teória ohrozenia a rigidity predpokladá, že v krízových situáciách sa podnikatelia viac sústredia na svoj vlastný biznis, sú konzervatívni, pokiaľ ide o zdroje, a môžu uvažovať len o úzkom súbore aktivít. Namiesto toho, aby sa prispôbili vonkajšiemu prostrediu, podnikatelia prejavujú väčšiu rigiditu a uplatňujú stratégiu "vyčkaj a uvidíš sa" (wait-and-see).“ Ide o skupinu podnikateľov, ktorá je opakom k tým, ktorí sú schopní pôsobiť v podmienkach neurčitosti a vedia sa im prispôbiť, sú adaptívni, agilní a schopní identifikovať a využiť príležitosti, ktoré im vonkajšie prostredie ponúka.

Výskum „podnikateľských“ reakcií na krízu sa okrem iného zameriava aj na predpovedanie prežitia a úspechu v podnikaní. Pritom pozerá na podnikateľov ako tých, ktorí sa aktívne prispôbujú krízam, a to tým, že vyhľadávajú nové príležitosti (Shepherd, (2020); Kuckertz a kol., (2020)) , ale zároveň aj flexibilne prispôbujú svoje plánovanie (napr. Giones a kol., (2020)). Agilita je to, čo im pomáha prekonať neurčitost' plynúcu z prostredia, ktoré ich obklopuje. Agilita pomáha podnikateľom orientovať sa v zmenách prostredia vyvolaných pandémiou COVID-19 a najmä opatreniami ako sú lockdown a pod., ktoré negatívne vplývajú na firmu. Nie je to osobnostná črta; ale vzťahuje sa na dobrovoľné rozhodnutia a činy, ktoré podnikatelia ako strategickí lídri prijímajú vo svojich firmách (Stephan, a kol., 2022). Základom agility sú najmä dva vzájomne závislé prvky dynamicky schopnej firmy: podnikateľské riadenie schopné kombinovať a rekombinovať technológie a flexibilné štruktúry, ktoré sa dajú rýchlo meniť (Teece a kol. 2016).

Vyššie charakterizované teoretické východiská sa v praxi prejavili v konkrétnych stratégiách, ktoré aplikovali podnikatelia počas pandémie COVID-19. Systematický prehľad takýchto stratégií je v práci Wenzel a kol., 2020. Ide konkrétne o:

- a) Ústup (retrenchement) je stratégia, ktorá sa zameriava na znižovanie nákladov, odpredaj aktív, zmenšovanie produktových portfólií alebo výrobných línií a pod. Má viacero znakov vychádzajúcich z teórie hrozby - rigidity.
- b) Vytrvalosť (persevering) sa vzťahuje k takým opatreniam, ktorých cieľom je udržať počas krízy biznis aktivity firmy v plnom rozsahu. Teda snaží sa uchovať „status quo“, čo sa v dlhodobej perspektíve môže prejsť ako

- konkurenčná výhoda v porovnaní s ostatnými firmami. Takáto stratégia sa dá dosiahnuť vďaka agilnému, podnikateľskému prístupu k manažovaniu firmy.
- c) Inovovanie (innovating) sa charakterizuje ako realizácia strategickej obnovy cez hľadanie nových príležitostí s cieľom rozšíriť biznis aktivity a to aj do iných sektorov, ako aj biznis modely ako reakcia na neurčitosti vyplývajúce z prostredia. Môžeme tiež hovoriť, že ide o stratégiu odolnosti. Takáto stratégia vychádza ako z agilného prístupu k manažmentu firmy, tak aj procesu tvorby príležitostí, kde zohrávajú kľúčovú úlohu dva komponenty: kognitívne schopnosti a sociálne siete týchto firiem/podnikateľov.
 - d) Ukončenie podnikania (exit) znamená prerušenie podnikania ako reakcia na krízu. Nejde v tomto prípade o bankrot, ale je to reakcia na to, že vlastníci/manažéri nenašli iné možnosti ako udržať konkrétny biznis. Takéto rozhodnutie môže byť aj strategicky vhodné, keď vlastníci sa rozhodnú uvoľnené zdroje z takejto firmy použiť na nové, identifikované príležitosti počas pandémie/krízy.

2.3 Vplyv COVID-19 na malé a stredné podniky (MSP)

Pandémia COVID-19 predstavovala nepredvídateľný globálny jav, ktorý bol mimoriadne chaotický a prakticky zo dňa na deň ochromil celosvetový obchod (McKibbin a Fernando, 2020). Hoci pandémia COVID-19 ovplyvnila takmer všetky oblasti života, osobitná pozornosť bola venovaná vplyvu na malé a stredné podniky (MSP), pretože tie predstavujú viac ako 90 % všetkých firiem na celom svete, čo z nich robí chrbtovú kosť svetového hospodárstva (Thorgren a Williams, 2020). Na Slovensku MSP v roku 2021 dokonca predstavovali 99,9 % všetkých aktívnych podnikateľských subjektov (SBA, 2022). Napriek svojej významnej úlohe boli malé a stredné podniky vzhľadom na svoje relatívne zraniteľné postavenie najviac ohrozené pandemiou COVID-19.

Výskumníci na celom svete sa zamerali na identifikovanie vplyvu pandémie COVID-19 na MSP, aby pochopili situáciu, v ktorej sa MSP ocitli. Kríza spôsobená pandemiou COVID-19 sa od iných kríz líšila v niekoľkých ohľadoch, pretože hospodárske činnosti boli v geografických oblastiach prerušené odlišným spôsobom s nepredvídateľnými dôsledkami (Rapaccini a kol., 2020). Podnikatelia MSP čelili problémom, ako je prerušenie prevádzky, narušenie dodávateľských reťazcov, nedostatok kapitálu na zvládnutie bežných prevádzkových výdavkov, platobnej neschopnosti, nestability cien, pesimizmu zákazníkov, nedostatku dôvery v globálny obchod, vládnym obmedzeniam a nedostatku vládnych stimulov počas dlhého obdobia pretrvávajúcej pandémie (Cowling a kol., 2020; Morgan a kol., 2020).

Systematický prehľad literatúry a publikovaných výskumov v oblasti dopadov pandémie COVID-19 na MSP spracovali Rokibul a kol. (2022) a zároveň tiež identifikovali najčastejšie oblasti dopadov. Konkrétne ide o tieto

1. **Problémy s peňažnými tokmi** - Nedostatok prevádzkového kapitálu bol častým problémom MSP, ktorý ich nútil ukončiť podnikanie z dôvodu dlhšieho obdobia bez dostatočných príjmov alebo nedostatočného dopytu zákazníkov.

Obmedzenie alebo zastavenie prevádzky, obmedzenia pohybu v dôsledku pandémie a prerušenie predaja vyvolávali u majiteľov MSP okamžitý problém s likviditou. Následne, mnohí z nich mali problém zaplatiť bežné výdavky a neboli schopní obslúžiť svojich zákazníkov.

2. **Digitálna transformácia** – Pandémia COVID-19 priniesla nové výzvy pre MSP. Digitálna transformácia sa stala nevyhnutnosťou pre mnohé MSP. V dôsledku rôznych obmedzení, sociálneho a fyzického odstupu zákazníci zmenili svoje nákupné a spotrebiteľské návyky a na uspokojenie svojich každodenných potrieb začali uprednostňovať online a digitálne služby. Adopcia nových technológií, digitálny marketing, online prítomnosť a inovácie v oblasti digitálnych zručností sa stali prostriedkami prežitia MSP. Digitálne technológie navyše zohrávali a naďalej zohrávajú kľúčovú úlohu aj pri zvyšovaní internej efektívnosti, produktivity a ponúkajú firmám nové príležitosti.
3. **Narušenie dodávateľských reťazcov** - Eskalácia pandémie COVID-19 vyvolala hlboké dôsledky v logistike výroby v oblasti ponuky a dopytu. Boli zavedené obmedzenia pohybu prepravcov tovaru. V dôsledku zavedených obmedzení vývozu a dovozu, prísnejších kontrol tovaru sa narušila aj medzinárodná preprava a spôsobila časové oneskorenie dovozu. Prudký nárast cien v leteckej preprave, nedostatok dodávok v dôsledku častého rušenia leteckej prepravy, predĺženie času realizácie a narušenie distribúcie predstavovali hrozby pre medzinárodnú logistiku. Okrem toho sa v prvej fáze pandémie COVID-19 výrazne znížil dopyt po námornej preprave.
4. **Politické reakcie a krízový manažment** - Finančné problémy boli najväčšou výzvou pre prežitie MSP počas pandémie. Mnohé MSP boli nútené fungovať pod hranicou svojich možností, čo pre nich predstavovalo finančnú záťaž. Sektor MSP bol v dôsledku pandémie vystavený bezprecedentnému šoku v podobe finančnej nelikvidity, nedostatočného prístupu k obchodným úverom, vysokého rizika bankrotu, prepúšťania zamestnancov a zmeny podnikania v snahe prežiť. Tvorcovia politik väčšiny rozvinutých a rozvojových krajín venovali okamžitú pozornosť riešeniu problémov MSP prostredníctvom rôznych stimulačných balíkov, ktoré zahŕňali rôzne druhy finančnej podpory s cieľom zabrániť strate zamestnanosti a predísť poklesu likvidity. Mnohé krajiny tiež podporili MSP prostredníctvom možnosti odkladu platieb a vytvorenia novej úverovej linky na zabezpečenie likvidity. Okrem toho boli do súboru politik na podporu prežitia MSP zahrnuté záruky za úvery, priama finančná podpora, granty a dotácie, ktoré sa týkali nie len prežitia ale aj budovania odolnosti a inovatívnosti.

Spomínané zistenia potvrdzuje aj štúdia Apedo-Amah a kol. (2020), z ktorej vyplýva, že vplyv COVID-19 na podniky sa prejavil najmä na ich tržbách, finančnej nestabilite v dôsledku poklesu príjmov, úprave zamestnanosti a zvýšenej závislosti na digitálnych platformách ako reakcii na pandémiu COVID-19.

Aj štúdia Lu a kol. (2020), ktorá skúmala vplyv pandémie COVID-19 na viac ako 4 800 MSP v Číne potvrdzuje, že MSP boli po vypuknutí pandémie v zhoršenej

situácii. Podniky čelili problémom v podobe nedostatočnej ponuky, poklesu dopytu a zníženia počtu pracovných síl.

Ďalšia štúdia (Bartik a kol., 2020), ktorá analyzovala viac ako 5 800 podnikov, zistila, že vypuknutie pandémie COVID-19 veľmi poškodilo podniky s jedným vlastníkom alebo menším počtom zakladajúcich partnerov. Zatvorenie podnikov s nedostatkom zdrojov bolo tiež významným dôsledkom vypuknutia pandémie.

Rapaccini a kol. (2020) konštatujú, že vplyv COVID-19 sa líšil v závislosti od charakteristík podniku a odvetvia. Špecifické odvetvia, ako napríklad doprava, hotely a reštaurácie, patria v dôsledku COVID-19 medzi najzraniteľnejšie. Napríklad firmy pôsobiace v zraniteľných odvetviach, ktoré boli negatívne ovplyvnené pandemiou, mali nižšie kumulatívne výnosy napriek vysokým investíciám. Navyše, odvetvia ako cestovný ruch, stravovanie, doprava a potravinárstvo zaznamenali výrazný pokles výroby, prevádzky a predaja (Chowdhury a kol., 2020; Shen a kol., 2020). Odvetvia ako stavebníctvo, prenos informácií, počítačové služby a softvér a zdravotníctvo nezaznamenali nepriaznivé dôsledky pandémie COVID-19 (Guo a kol., 2020). Z tejto štúdie tiež vyplýva, že väčšie podniky zaznamenali menší pokles tržieb ako súkromné, štátne a zahraničné podniky. Okrem toho Kuckertz a kol. (2020) uvádzajú, že kríza nemala vplyv na niektoré firmy, pretože spôsob ich podnikania bol odolný a v predstihu prijali opatrenia reagujúce na krízu spôsobenú pandemiou.

MSP majú obmedzené zdroje, obmedzené schopnosti čeliť rizikám, problémy s pokrytím nákladov v dôsledku obmedzenia obchodných aktivít, zabezpečením likvidity, hľadaním zamestnancov a zákazníkov a najmä využívaním digitálnych technológií na zvýšenie efektívnosti. V dôsledku toho museli mnohé MSP počas pandémie COVID-19 a po nej ukončiť svoju činnosť.

Strategické reakcie start-upov (začínajúcich podnikateľov) na výzvy externého prostredia počas pandémie COVID-19

Problematiku začínajúcich podnikov/startupov relatívne rýchle po vypuknutí pandémie COVID-19 zmapovali na nemeckých začínajúcich podnikoch a startupoch Kuckertz a kol. (2020). Výstupom ich výskumu sú ako návrhy, ako môžu startupy reagovať na krízové situácie typu COVID-19, tak aj aké by boli vhodné politiky podľa výziev, ktorým začínajúce podniky čelia. Tieto výstupy sú uvedené v tabuľke 2.2. Ako z tabuľky vyplýva, návrhy predstavujú kombinácie viacerých teórií pre podnikateľov a podniky, ktoré sme analyzovali v predchádzajúcich častiach.

Tabuľka 2.2: Akcieschopné opatrenia pre začínajúce podniky a tvorcov politík

Výzvy	Možnosti startupov	Možnosti politík
<u>Vyhnuť sa okamžitému zlyhaniu startupu</u> Pokles predaja a rastúce prevádzkové náklady spôsobujú nelikviditu.	- Využitie dostupných zdrojov na vytváranie riešení nových problémov (napr. tvorivá kombinácia existujúcich technológií a ľudského kapitálu)	- Ponúknuť odklady platieb, dotácie na mzdy, priame platby

Výzvy	Možnosti startupov	Možnosti politik
Podnikatelia pociťujú existenčný strach.	- Aktivácia networkingových zdrojov (napr. flexibilné možnosti platby, spoločné iniciatívy v oblasti predaja, flexibilné rotácia zamestnancov)	- Komunikovať s cieľom stimulovania vzájomnej pomoci ("Dokážeme to")
<u>Prispôbiť sa v dôsledku narušenia základnej startupovej infraštruktúry</u> Prerušenie procesov tvorby hodnôt, narušenie dodávateľského reťazca a rastúce prekážky pri náboe a riadení zamestnancov.	- Vnútrotná reštrukturalizácia so zameraním na smerovanie zdrojov len na životaschopné činnosti vytvárajúce hodnotu - Redukcia ostatných činností (zachovanie možnosti neskôr ich opäť zvýšiť)	- Ponúknuť programy rozvoja zamestnancov (napr. na digitalizáciu) - Podporiť dočasné zníženie počtu zamestnancov (napr. prostredníctvom dotácie na mzdy)
<u>Pokračovať v raste startupu napriek všetkým prekážkam</u> Výhrady voči inováciám v nepriaznivom prostredí pre inovatívne produkty a služby (s výnimkou riešení krízy), ako aj ďalším prekážkam pre financovanie startupov.	- Objavenie príležitostí vytvárajúcich hodnotu pre riešenie dôsledkov krízy (napr. rozvoj hygienických opatrení alebo riešenia pre digitálnu prácu) - Aktívne zapojenie sa do príležitostí, ktoré môžu vzniknúť po kríze (napr. zmena trendov a správania po kríze - zvýšenie digitalizácie)	- Zabezpečiť inovatívnosť prostredníctvom strednodobých alebo dlhodobých politických opatrení spojených s väčšími politickými cieľmi (napr. udržateľnosť a/alebo digitálna transformácia) - Položiť základy pre obnovu po kríze (napr. motivovať investorov, aby poskytli dodatočný rastový kapitál) - Rozvíjať rozmanitosť vedomostí a podnikateľskú kultúru v ekosystéme - Zlepšiť podnikateľské prostredie pre vyššiu spotrebu a inovácie
<u>Reagovať na nesúlad pôvodných politických opatrení</u> Prvé podporné služby v oblasti politik, ktoré sa ukázali, že nie sú vhodné pre začínajúce podniky ("zaseknutie sa uprostred"). Ďalšie prekážky pri podávaní žiadostí o podporné služby a ich realizácia špeciálne pre začínajúce podniky.	- Získať informácie a osvedčené postupy prostredníctvom podnikateľských sietí (napr. výmena informácií v online krízových skupinách, získavanie informácií o uplatňovaní a realizácii podporných služieb od podobných startupov) - Podpora lobistických iniciatív (obchodných) združení, ktoré majú byť zahrnuté do politických rozhodnutí a programov	- Poskytovať informačné a podporné služby zamerané na špecifické problémy startupov (napr. horúce linky) - Komunikovať zámery pre včasnú podporu startupov - Znížiť špecifické prekážky pre startupy pri žiadaní špecifickej podpory (napr. zohľadniť budúce trajektórie rastu namiesto minulých príjmov) a znížiť byrokráciu

Zdroj: Kuckertz a kol., 2020, s. 6

2.4 Vplyv pandémie COVID-19 na podnikateľské prostredie

Od roku 2020 bolo prostredie určujúce tzv. „pravidlá hry“ na začínanie, rozvoj a vedenie podnikania zásadne ovplyvnené všade prítomnými dôsledkami pandémie ochorenia COVID-19 a s nimi súvisiacimi reakciami vlád (GEM, 2022). Vplyv pandémie na podnikateľské prostredie bol porovnateľný, ak nie závažnejší, ako v prípade ostatnej hospodárskej krízy (Galindo-Martín a kol., 2021). Podnikatelia nepôsobia vo svojich aktivitách izolovane, ale sú odkázaní na vplyv ekosystémov a prostredí, v ktorých sa nachádzajú (Rashid a Ratten, 2021). Na základe prác viacerých výskumníkov venovaných tejto problematike, ako aj z analýz a dokumentov z oblasti podnikateľských politík, sme identifikovali nasledovné kategórie vplyvov pandémie na podmienky na podnikanie.

Ťažšie predvídateľné a meniace sa vládne politiky – vládne politiky zamerané na podnikanie bývajú nezriedka kritizované pre časté zmeny či obmedzenú predvídateľnosť. V čase pandémie sa podnikateľské politiky zameriavali predovšetkým na kompenzáciu narušenia podnikateľských aktivít a výpadkov tržieb v dôsledku prijatých opatrení na ochranu zdravia (napr. obmedzenia pohybu, uzatváranie prevádzok, uzatváranie hraníc). V prípadoch, ak reakcie vládnych politík boli oneskorené, nedostatočne razantné či často sa meniace, nepredvídateľnosť a frekvencia zmien v podnikateľskom prostredí sa ešte zvýšili, čo sťažovalo podnikateľom realizáciu ich podnikateľských aktivít.

Výzvou pre podnikateľov bola aj celková neistota a nepredvídateľnosť vývoja prostredia, najmä vo fázach pandémie pred zavedením očkovania, keď bolo ťažké odhadnúť príchod ďalších vln ochorenia a s nimi spojených obmedzení a súvisiacich dopadov (Galindo-Martín a kol., 2021). Podnikatelia tak vnímali ešte výraznejšie nedostatok informácií na rozhodovanie a výraznejšiu mieru neistoty v biznise (Kuckertz a Brändle, 2022).

Vysoká neistota a nepredvídateľnosť ekonomického vývoja, ale aj obmedzenia pohybu a stretávania sa, viedli tiež k zmenám v dostupnosti financovania pre podnikateľov. Vo vyspelých ekonomikách výskum napríklad zaznamenal pokles v objemoch transakcií v podobe vstupu investorov do vlastného imania nových a rastúcich biznisov, predovšetkým vo fáze tzv. „seed“ financovania (Brown, Rocha a Cowling, 2020). Výskum z prostredia rozvojových ekonomík tiež poukazuje na zhoršenie dostupnosti tradičných foriem financovania a rastúci dopyt po moderných formách, napríklad online crowdfundingu (Mamaro a Sibindi, 2022). Na druhej strane, v prostredí sa objavili nové možnosti získania finančných zdrojov na kompenzáciu dôsledkov krízy (ochrana pred problémami s likviditou či bankrotmi v dôsledku výpadku tržieb) podporované vládnyimi politikami (Brown, Rocha a Cowling, 2020).

Obmedzenia voľného pohybu v rámci a medzi ekonomikami – opatrenia na ochranu zdravia boli často spojené s obmedzeniami pohybu v rámci krajín ako aj medzi hranicami. Kým sa vlády usilovali o zamedzenie prekážok pohybu tovarov a služieb, pohyb osôb, predovšetkým v súvislosti s cestovným ruchom výrazne

poklesol. To prinieslo množstvo výziev a výrazný pokles trhu v odvetviach naviazaných na cestovný ruch.

Meniace sa požiadavky zákazníkov - v dôsledku zásadných zmien v životoch jednotlivcov a domácností (práca z domu, obmedzenie pohybu a izolácia, online nakupovanie a pod.) ako aj fungovaní podnikov (zatvorenie prevádzok, obmedzenie dopytu, prechod na online obchodovanie) sa podnikatelia stretávali s novými potrebami zákazníkov a požiadavkami, ktoré často narúšali zavedené biznis modely a súčasne vytvárali nové podnikateľské príležitosti (Kuckertz a Brändle, 2022; Rashid a Ratten, 2021). Z pohľadu podmienok na podnikanie tak ide o rastúcu dynamiku na trhoch tovarov a služieb pre konečných spotrebiteľov i pre podnikanie.

Požiadavka na nové technologické riešenia a aplikácie – dôsledkom potreby riešiť zdravotné či ďalšie aspekty pandémie, je aj zvýšený dopyt po inováciách vedúcich k takýmto riešeniam, ktorých nositeľmi sú často aj podnikatelia zapojení v inovačných podnikateľských ekosystémoch. To priaznivo vplyva na udržiavanie a ďalší rozvoj ich inovačných spôsobilostí a kapacít a ich podnikateľských aktivít (Huggins a Thompson, 2022). V kontexte podmienok na podnikanie tak vnímame rastúcu dynamiku trhu a intenzívnejší transfer poznatkov z vedy a výskumu do podnikania ako faktory priaznivo vplyvajúce na rozvoj podnikania.

Konkrétne vplyvy pandémie a súvisiacich zmien a obmedzení na podnikateľské prostredie na Slovensku boli predmetom záujmu viacerých prieskumov a analýz. Väčšina z nich sa prirodzene zameriavala na analýzu účinnosti vládnych opatrení a intervencií. Ako z ich zistení vyplýva, vládna podpora podnikateľom negatívne ovplyvneným pandemiou bola celkovo hodnotená ako nedostatočná a komplikovaná. Podľa prieskumov Svetovej banky a Slovak Business Agency približne tretina podnikateľov nezískala počas pandémie žiadnu vládnu podporu v akejkoľvek forme (Svetová banka, 2021; Slovak Business Agency, 2020). Zistenia z ďalších zdrojov uvádzajú, že väčšina z oslovených podnikateľov považovala možnosti a podmienky vzťahujúce sa k vládnej podpore v časoch pandémie za nedostatočné, a získaná pomoc nedokázala v plne kompenzovať ich výpadky tržieb. Podnikatelia požadovali rýchly a jednoduchý prístup k pomoci, avšak často narazili na obmedzenia oprávnenosti, nepriaznivý pomer administratívnej náročnosti voči získanej podpore, komplikované a často sa meniace pravidlá, nedostatok informácií a nejednoznačné inštrukcie. Tieto zistenia pritom pretrvávali aj s vyvíjajúcou sa pandemiou (ZPS, 2020; SBA, 2020; PAS, 2020).

Ako z analýz súčasného stavu literatúry zameranej na COVID-19 a podnikania vyplýva, zatiaľ je táto problematika málo rozpracovaná z hľadiska začínajúcich a etablovaných podnikateľov, ako aj generačných rozdielov. Táto vedecká monografia, sa, v súlade s jej cieľmi, snaží túto medzeru vyplniť.

3 Podnikateľský potenciál populácie, mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte

Podnikateľský potenciál alebo potenciál podnikania patrí už dlhodobo k jedným z kľúčových tém výskumu podnikania. Doteraz sa v teórii diskutuje o definícii potenciálu podnikania. K najčastejšie citovaným autorom z tejto oblasti výskumu patria Krueger a Brazeal (1994), ktorí síce nepriniesli definíciu potenciálu podnikania, ale ho charakterizujú ako proces, pričom vychádzajú zo známej Ajzenovej teórie plánovaného správania sa a Shaperovho modelu podnikateľskej udalosti. Ich model vychádza z predpokladu, že rozhodnutie vykonávať podnikateľskú aktivitu si vyžaduje predchádzajúcu existenciu postojov k podnikaniu, ako aj sklon k uchopeniu podnikateľskej príležitosti. Teória podnikateľského potenciálu Kruegera a Brazeala je založená na skúmaní charakteristík jednotlivca, pričom autori tvrdia, že podnikateľský potenciál predchádza zámeru začať podnikáť. Iná skupina autorov sa venuje skúmaniu podnikateľského potenciálu na úrovni krajiny (napr. Mueller 2004; Harada 2005; Nguyen a kol. 2009).

Metodológia GEM vytvára priestor na skúmanie podnikateľského potenciálu jednotlivcov a to z troch aspektov:

1. spoločenské postoje k podnikaniu,
2. sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí,
3. sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov.

Okrem toho na základe výsledkov prieskumu GEM v rokoch 2020 a 2021 je možné skúmať vplyv pandémie COVID 19 na vnímanie podnikania na Slovensku a v medzinárodnom kontexte.

Spoločenské postoje k podnikaniu

Spoločenské postoje k podnikaniu sa zaraďujú medzi tzv. kontextuálne faktory, ktoré ovplyvňujú podnikanie. Výskum v oblasti podnikania sa doteraz nezameral v dostatočnej miere na vplyv kontextuálnych faktorov na podnikateľský proces (Minola a kol., 2016; Carlsson a kol., 2013; Salimath a Cullen, 2010). My sa na kontextuálne faktory pozeráme cez prizmu spoločenských postojov k podnikaniu a z hľadiska sociálneho kapitálu. Spoločenské postoje k podnikaniu ovplyvňujú rozhodnutie začať podnikáť, ako uvádzajú Shapero a Sokol (1982). Tvrdia, že spoločnosť (napr. rovesníci, členovia rodiny, mentori) ovplyvňuje vnímanie možnosti začať podnikáť. Vnímanie a kultúrne normy v rámci krajiny alebo regiónu môžu výrazne ovplyvniť podnikateľskú aktivitu vekových kohort mladých a seniorov. V súlade s metodikou GEM spoločenské postoje k podnikaniu skúmame prostredníctvom takých ukazovateľov ako je egalitarizmus (rovnosť životnej

úrovne), vnímanie podnikania ako vhodnej kariérnej voľby, vnímanie spoločenského status podnikateľa a pozornosť médií venovaná podnikaniu.

Sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí

Z hľadiska percepčných charakteristík sú na základe teoretických poznatkov a empirických štúdií pre individuálne rozhodnutie stať sa podnikateľom podstatné *vnímanie príležitostí, podnikateľské sebavedomie a strach zo zlyhania*.

Vnímanie podnikateľských príležitostí súvisí so subjektívnou schopnosťou jednotlivca vnímať dobré príležitosti na založenie a vedenie podniku. Vnímanie príležitostí je nevyhnutné pre podnikateľské konanie (Kirzner, 1979). Jeho význam, ako faktora ovplyvňujúceho zapojenie jednotlivcov do podnikania, sa preukázal tak v prípade celkovej populácie (napr. Gielnik a kol., 2018), ako aj mládeže (Holienka a kol., 2016) a seniorov (Bohlmann a kol., 2017).

Podnikateľská sebadôvera (vnímanie vlastných schopností) predstavuje presvedčenie jednotlivca o tom, že má vedomosti, zručnosti a skúsenosti potrebné na úspešné založenie a vedenie podniku. Na rozhodnutie jednotlivca stať sa podnikateľom má pozitívny vplyv, ktorý vyplýva zo spojitosti so sebaúčinnosťou. Okrem toho podnikateľská sebadôvera ovplyvňuje schopnosť premeniť podnikateľský nápad na životaschopný podnik (Kenny a Rossiter, 2017). Predchádzajúce empirické štúdie preukázali jej vplyv na celkovú populáciu (napr. Lukeš a Zouhar, 2013), kde bola podnikateľská sebadôvera najsilnejším determinantom s univerzálnym vplyvom bez ohľadu na prevládajúci motív podnikania. Štúdia Bohlmanna a kol. (2017) zistila, že schopnosť vnímať príležitosti aj vnímanie vlastných schopností sú sprostredkujúcimi faktormi podnikateľskej aktivity a, že tieto atribúty s vekom klesajú. Mladí ľudia v tejto štúdii boli lepší vo vnímaní potenciálnych príležitostí a mali vyššie seba vnímanie podnikateľských zručností ako seniori. Curran a Blackburn (2001) naznačujú, že jedným z dôvodov, ktoré môžu seniorov odrádzať od zapojenia sa do podnikania, je pocit nedostatočných vedomostí.

A napokon, *strach zo zlyhania* je subjektívne vnímanie rizika neúspechu podnikania a jeho možných dôsledkov. Riziko neistoty a často aj riziko neznámeho sú prirodzenou súčasťou podnikania. Preto sa očakáva klesajúca tendencia podnikateľskej aktivity s rastúcim strachom zo zlyhania (Dutta a Sobel, 2021; Wennberg a kol., 2013). Empirické výskumy potvrdzujú vplyv strachu zo zlyhania ako faktora podnikania v celkovej populácii (napr. Lukeš a Zouhar, 2013), ale aj v prípade mládeže (Holienka a kol., 2016) a seniorov (Kenny a Rossiter, 2017; Khyareh a Mazhari, 2016). Podnikateľská angažovanosť mladých však nie je stigmatizovaná potenciálnou stratou reputácie v dôsledku neúspechu alebo bankrotu podniku, ako to môže byť v prípade seniorov. Úroveň strachu je teda u mládeže podstatne nižšia (De Kok a Winnubst, 2007).

Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov

Vnímanie podnikateľského kontextu spoločnosti ovplyvňuje populáciu mladých ľudí aj seniorov (Backman a Karlsson, 2017; Kautonen a kol., 2011). Nedostatok sociálneho kapitálu u mladých ľudí je reprezentovaný najmä nedostatočne rozvinutými obchodnými a pracovnými sieťami, čo je kľúčovou prekážkou a rizikovým faktorom pri rozvoji nových podnikov mladých ľudí (Halabisky, 2012). Siete a sociálny kapitál seniorov sa považujú za facilitátory podnikateľskej aktivity a majú silný pozitívny vplyv na zakladanie podnikov. Vyšší vek sa zároveň spája s lepšie rozvinutými sieťami a sociálnym kapitálom (Castellano a kol., 2016). Predčasní dôchodcovia sa s väčšou pravdepodobnosťou stanú podnikateľmi, ak majú lepšie rozvinuté siete (Singh a DeNoble, 2003). Platman (2003) podobne zdôrazňuje význam sociálneho kapitálu, najmä pre seniorov. Okrem toho je pravdepodobnejšie, že sa seniori zapoja do podnikania, ak si uvedomia, že spoločnosť pozitívne vníma podnikateľskú angažovanosť vo veku 50 a viac rokov (Kautonen a kol., 2011).

V súčasnom výskume sa čoraz častejšie začínajú objavovať témy, ktoré skúmajú sociálny kapitál a spoločenskú zodpovednosť v podnikaní (CSR)⁸. Ide zatiaľ iba o prvé práce, ktoré skúmajú tieto dve oblasti. Z doterajších štúdií (Hoi, C. K. a kol., 2018; Jha, A. a Cox, J., 2015) vyplýva, že sociálny kapitál skúmaný na komunitách by mohol mať nepriame účinky na firemné politiky, a to prostredníctvom CSR. Spoločenskú zodpovednosť, ako komplexný a interdisciplinárny koncept môžeme skúmať z viacerých hľadísk. V ďalších častiach budeme analyzovať spoločenskú zodpovednosť v podnikaní na základe metodológie GEM a v nej zadefinovanej špeciálnej otázky, ktorá skúma sociálny aspekt CSR.

Zámerom tejto publikácie je skúmanie podnikateľskej aktivity nielen na celkovej populácii, ale aj z hľadiska možnosti medzigeneračného porovnania podľa fáz podnikania, a preto v ďalších častiach analyzujeme podnikateľský potenciál zvlášť u začínajúcich a zvlášť u etablovaných podnikateľov.

3.1 Celková populácia a podnikateľský potenciál

Ako z úvodného teoretického vymedzenia potenciálu podnikania vyplýva, predstavuje prvú fázu podnikateľského procesu a v rámci nej predchádza zámeru začať podnikáť. Výrazne ho ovplyvňujú externé faktory, teda spoločenská klíma a jej vzťah k podnikaniu, ale aj interné faktory - ako vnímajú jednotlivci svoje podnikateľské charakteristiky, resp. ako vidia príležitosti pre podnikanie.

V ďalších častiach prezentujeme výsledky analýzy potenciálu celkovej populácie Slovenska za obdobie rokov 2019 - 2021 ako naše postavenie podľa ukazovateľov charakterizujúcich jednotlivé aspekty potenciálu podnikania

⁸ Spoločenská zodpovednosť podnikov (CSR) je v najširšom slova zmysle definovaná ako "činnosť, ktorá sa chápe ako firmy podporujú určité spoločenské dobro, ktoré presahuje záujmy firmy a to čo sa od nich vyžaduje zo zákona alebo regulácie" (McWilliams a Siegel, 2001).

v medzinárodnom kontexte za rok 2020. Vychádzame pritom z troch aspektov potenciálu podnikania tak ako sme ich uviedli v predchádzajúcej časti.

V súlade s metodikou GEM celkovú populáciu tvoria fyzické osoby vo veku od 18 do 64 rokov. Patria sem nepodnikatelia, začínajúci a etablovaní podnikatelia. Za mladých sa považujú fyzické osoby vo veku od 18 rokov do 34 rokov. Seniormi sú fyzické osoby od 55 rokov do 64 rokov.

3.1.1 Spoločenské postoje k podnikaniu celkovej populácie

Tak ako je na začiatku uvedené spoločenské postoje k podnikaniu patria k dôležitým atribútom podnikateľského prostredia, ktoré ovplyvňujú podnikateľskú aktivitu jednotlivcov. Predstavujú súčasť tzv. neformálnych inštitúcií, ktoré spolu s inštitúciami formálnymi (formalizované pravidlá a právny rámec) tvoria pravidlá hry v spoločnosti - ľuďmi vytvorené obmedzenia, ktoré ovplyvňujú konanie jednotlivcov (North, 1990). Podľa metodiky GEM sa spoločenské postoje skúmaniu prostredníctvom ukazovateľa egalitarizmu (preferencie rovnakej životnej úrovne), podnikania ako vhodnej kariérnej voľby, vnímania podnikateľov a ich spoločenského statusu, ako aj pozornosti médií venovanej podnikaniu.⁹

Tabuľka 3.1: Spoločenské postoje celkovej populácie k podnikaniu na Slovensku

	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne pre všetkých)	65,7	66,7	70,5	64,5	73,1	71,3	68,1	59,8	69,5
Podnikanie ako vhodná kariérna voľba	52,4	49,3	42,3	54,0	50,7	43,7	49,3	49,1	44,5
Vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu	55,6	62,1	58,4	63,3	67,8	64,0	48,6	57,9	55,4
Pozornosť médií venovaná podnikaniu	43,4	56,3	54,6	45,9	58,9	53,7	40,4	55,1	53,3

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Egalitarizmus má pozitívny vývoj vo všetkých troch kategóriách populácie v roku 2021 v porovnaní s rokom 2019 (Tabuľka 3.1). Jeho hodnoty v ostatnom roku dosiahli očakávané trendy medzi mladými a seniormi, a teda mladí majú nižší záujem na egalitarizme než seniiori. Avšak v medzinárodnom kontexte ešte v roku 2020 mladí na Slovensku mali najvyšší záujem na egalitarizme v porovnaní s Európou a krajinami s najvyšším dôchodkom. A naopak seniiori mali v tomto roku najnižší záujem na egalitarizme (Tabuľka 3.2). Treba predpokladať, že v nasledujúcich obdobiach trendy v roku 2021 na Slovensku sa pretavia aj do

⁹ Charakteristiku ukazovateľov obsahuje tabuľka 10.1 na strane 160.

medzinárodného kontextu a pozície mladých a seniorov pokiaľ ide o vnímanie egalitarizmu.

Tabuľka 3.2: Spoločenské postoje celkovej populácie k podnikaniu v medzinárodnom porovnaní

2020	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne pre všetkých)	66,7	63,3	63,5	73,1	63,4	64,2	59,8	65,0	64,5
Podnikanie ako vhodná kariérna voľba	49,3	58,4	62,6	50,7	61,4	66,3	49,1	57,7	59,6
Vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu	62,1	65,7	70,9	67,8	68,7	74,4	57,9	64,8	68,0
Pozornosť médií venovaná podnikaniu	56,3	54,2	61,5	58,9	53,2	63,2	55,1	55,1	59,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Poznámka: SK - Slovensko, EU - Európa, KVD - krajiny s vysokým dôchodkom

Iný trend, čiastočne rozporuplný, je pokiaľ ide o vnímanie podnikania. Zatiaľ čo chápanie podnikania ako vhodnej kariérnej voľby má v hodnotenom období pozitívny trend u oboch skupín, vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu má u oboch skupín opačný trend (Tabuľka 3.1). Zrejme je to vplyv celkovej spoločenskej klímy, ktorá nie je podnikaniu naklonená a to sa odráža významne na vnímaní spoločenského statusu. Avšak v medzinárodnom kontexte máme u oboch ukazovateľov, ako aj oboch segmentov najnižšie hodnoty v porovnaní s benchmarkami. To nás opäť utvrdzuje v tom, že Slovensko by malo zmeniť spoločenskú klímu vo vzťahu k podnikaniu, pretože táto súčasná má negatívny vplyv na potenciál podnikania so všetkými s tým súvisiacimi dopadmi.

V premene spoločenskej klímy zohrávajú významnú úlohu médiá. Avšak ako z výsledkov nášho výskumu vyplýva, médiá na Slovensku nevenujú dostatočnú pozornosť podnikaniu a tento trend sa výrazne zhoršil v ostatnom období, a to u celkovej populácie ako aj oboch analyzovaných segmentov (Tabuľka 3.1). Seniori zvlášť vnímajú nedostatočnú podporu médií. Avšak v medzinárodnom porovnaní vnímanie pozornosti médií na Slovensku v roku 2020 je lepšie u nás než v Európe, ale výrazne zaostávame za krajinami s vysokým dôchodkom. Z týchto výsledkov sa dá dedukovať, že v krajinách s vysokým dôchodkom médiá venujú podnikaniu významnú pozornosť čím prispievajú k formovaniu pozitívnej klímy na podnikanie.

3.1.2 Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností na Slovensku

Ako sme na začiatku v teoretickom vstupe do tejto kapitoly uviedli, *vnímanie príležitostí* na podnikanie je nevyhnutnosť pre vstup, ale aj rozvíjanie podnikania.

Avšak ako z tabuľky 3.3 vyplýva, dynamika jeho vývoja za ostatné tri roky je na Slovensku nepriaznivá. Nepriaznivý vývoj vnímania príležitostí u celkovej populácie je ovplyvnený najmä seniormi, kde došlo k medziročnému poklesu vnímania príležitostí o viac ako 40 %. Avšak aj temer 13 %-tný pokles vnímania príležitostí u mladých prispieva tiež významne k celkovému negatívnemu vývoju. Jednoznačne možno konštatovať, že seniori vo výrazne menšej miere vnímajú príležitosti na podnikanie v porovnaní s mladými. Avšak v kontexte medzinárodného porovnania pozícia Slovenska vo vnímaní príležitostí u celkovej populácie je výrazne lepšia ako v Európe, a dokonca na úrovni krajín s vysokým dôchodkom (Tabuľka 3.4).

Tabuľka 3.3: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností na Slovensku

2020	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Vnímanie príležitostí	33,4	40,9	36,0	39,1	46,6	44,3	22,6	39,6	29,4
Vnímanie schopností	41,8	56,4	53,1	40,3	61,6	55,3	27,9	43,5	42,6
Strach zo zlyhania (% z tých, čo vnímajú príležitosti na podnikanie)	46,1	48,7	43,7	48,0	43,9	42,8	44,0	53,7	50,5

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.4: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností v medzinárodnom porovnaní

2020	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Vnímanie príležitostí	40,9	31,1	40,2	46,6	34,5	46,0	39,6	28,9	34,0
Vnímanie schopností	56,4	52,8	57,4	61,6	49,9	56,3	43,5	49,1	52,9
Strach zo zlyhania (% z tých, čo vnímajú príležitosti na podnikanie)	48,7	43,6	44,1	43,9	44,0	44,1	53,7	43,8	43,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Zatiaľ čo mladí sú v tomto ukazovateli na úrovni krajín s vysokým dôchodkom, seniori tento benchmark výrazne prevyšujú. Z uvedeného sa dá dedukovať, že obe generácie síce prispievajú k rozvoju potenciálu podnikania na Slovensku pokiaľ ide o vnímanie príležitostí, avšak vo väčšej miere mladí než seniori. Vnímanie podnikateľských schopností má tiež klesajúcu dynamiku ku ktorej prispeli aj mladí aj seniori (Tabuľka 3.3). Nie je to dobrý znak, lebo sa dá očakávať, že v celkovej populácii, ako aj v jej skúmaných vekových kategóriách nízke vnímanie podnikateľských schopností bude bariérou ich vstupu do podnikania. Takéto uvedomenie nastalo práve v období COVID-19, a teda nedá sa vylúčiť, do akej miery k tomu prispela práve táto situácia. Ešte v roku 2020 totiž ako celková populácia, tak aj mladí v medzinárodnom porovnaní boli nad priemerom Európy, ako aj krajín

s vysokým dôchodkom vo vnímaní podnikateľských schopností. Zaostávali iba naši seniori. (Tabuľka 3.4).

Posledným ukazovateľom sebahodnotenia podnikateľských schopností je strach zo zlyhania. Ako z teoretického úvodu k tejto problematike vyplýva, strach zo zlyhania negatívne vplýva na podnikateľský potenciál. S rastom strachu z podnikania sa znižuje záujem jednotlivca o podnikateľskú aktivitu. Dynamika a stav tohto ukazovateľa majú na Slovensku veľmi zaujímavý vývoj (Tabuľka 3.3). V roku 2021 mali najvyšší strach zo zlyhania mladí. Zarážajúca je jeho rastúca dynamika u tejto skupiny populácie a vyššia hodnota ako u seniorov. Na jednej strane je to pozitívne vo vzťahu ku seniorom, ktorí všeobecne majú nižšiu podnikateľskú aktivitu a takýto strach zo zlyhania im ju môže pomôcť zvýšiť. Avšak dynamika mladých ľudí, pokiaľ ide o strach zo zlyhania, si vyžaduje skúmať dôvody takéhoto vývoja a prijať relevantné opatrenia. Keby vývoj bol zostal ako v roku 2020, tak naši mladí majú približne rovnaký strach zo zlyhania ako mladí v Európe, ale aj v krajinách s vysokým dôchodkom (Tabuľka 3.4). Naopak, seniori majú v tomto roku výrazne vyšší strach zo zlyhania v porovnaní s porovnávanými benchmarkami. Takže strach zo zlyhania je tiež komponentom potenciálu podnikania, ktorý si vyžaduje ako ďalší výskum, tak aj konkrétne opatrenia na správne nastavenie jeho trajektórie u nás, pokiaľ ide o podnikanie.

3.1.3 Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov

Sociálny kapitál je dôležitou podmienkou úspešného podnikania, a to ako pre kategóriu mladých, tak aj seniorov. Mladí na Slovensku majú dlhodobo vyšší sociálny kapitál meraný metodikou GEM ukazovateľom poznania niekoho kto podniká v porovnaní so seniormi (Tabuľka 3.5). Avšak medziročne (rok 2021 v porovnaní s rokom 2020) došlo k výraznému zníženiu takto meraného sociálneho kapitálu, a to ako u mladých, tak aj u seniorov. V medzinárodnom kontexte v roku 2020 mali naši mladí aj seniori najvyššie hodnoty, pokiaľ ide o poznanie niekoho kto podniká (Tabuľka 3.6). Potvrdzuje sa tým už dlhodobo známe poznanie, že sociálne kontakty medzi populáciou strednej a východnej Európy sú vyššie ako napr. v západnej Európe.

Spoločenskú zodpovednosť podnikateľov (CSR) na Slovensku analyzujeme na základe odpovedí na otázku: "Vo vašej krajine sa často stretávate s podnikmi, ktorých hlavným cieľom je riešiť sociálne problémy". Z výsledkov prieskumu na Slovensku vyplýva (Tabuľka 3.5), že v priemere 30 % opýtaných sa stretáva s takýmito podnikmi, pričom viac takýchto podnikov poznajú mladí ľudia, než seniori. Takisto treba konštatovať, že poznanie týchto podnikov má u všetkých analyzovaných skupín klesajúcu tendenciu. Z medzinárodného porovnania (Tabuľka 3.6) však vyplýva, že v tejto kategórii Slovensko v roku 2020 zaostávalo a to v porovnaní s Európou, ako aj krajinami s vysokým dôchodkom.

Ak porovnáme výsledky sociálneho kapitálu so spoločenskou zodpovednosťou, potom z doterajších zistení vyplýva, že pomerne vysoký sociálny kapitál zatiaľ

neovplyvňuje CSR, teda konkrétne jej sociálny komponent tak, aby sme dosahovali porovnateľné hodnoty s analyzovanými krajinami.

Vzhľadom na uvedené, sociálny kapitál je dôležitým komponentom rozvíjania podnikateľského potenciálu na Slovensku, avšak väčší dôraz by sa mal klásť na jeho vplyv na riešenie sociálnych problémov firmami. Tento fakt by sa mal odraziť v podpore sociálneho podnikania v rámci politík zameraných na podnikanie.

Tabuľka 3.5: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Poznanie niekoho, kto podniká	53,9	71,9	65,2	57,1	81,0	73,4	35,8	57,3	54,9
Poznanie podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy	30,3	33,9	28,8	32,3	33,9	31,2	27,1	38,6	30,1

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.6: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Poznanie niekoho, kto podniká	71,9	47,1	50,7	81,0	54,1	57,2	57,3	39,2	41,3
Poznanie podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy	33,9	37,4	40,3	33,9	35,8	41,4	38,6	39,3	39,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Sociálny kapitál je dôležitou podmienkou úspešného podnikania, a to ako pre kategóriu mladých, tak aj seniorov. Mladí na Slovensku majú dlhodobo vyšší sociálny kapitál meraný metodikou GEM ukazovateľom poznania niekoho kto podniká v porovnaní so seniormi (Tabuľka 3.5). Avšak medziročne (rok 2021 v porovnaní s rokom 2020) došlo k výraznému zníženiu tohto komponentu sociálneho kapitálu a to ako u mladých tak aj u seniorov. V medzinárodnom kontexte v roku 2020 mali naši mladí aj seniori najvyššie hodnoty pokiaľ ide o poznanie niekoho kto podniká (Tabuľka 3.6). Potvrdzuje sa tým už dlhodobo známe poznanie, že sociálne kontakty medzi populáciou strednej a východnej Európy sú vyššie ako napr. v západnej Európe. Vzhľadom na uvedené sociálny kapitál je dôležitým komponentom rozvíjania podnikateľského potenciálu na Slovensku. Tieto zistenia by sa mali odraziť v podpore networkingu v rámci politík zameraných na podnikanie.

3.1.4 Vplyv pandémie na vnímanie podnikania celkovou populáciou

Vplyv pandémie a jeho dopad na sociálny kapitál na Slovensku sme skúmali prostredníctvom otázok či respondent pozná buď jednu alebo dve osoby, ktoré začali podnikáť na Slovensku v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu.

Ako z tabuľky 3.7 vyplýva, 20,6 % dospeléj populácie pozná u nás aspoň jednu osobu, ktorá začala podnikáť v dôsledku pandémie koronavírusu, pričom percento mladých bolo temer dvojnásobné ako percento seniorov (26,4 % vs. 13,6 %). Toto poznanie Slovákov (Tabuľka 3.8) je výrazne vyššie ako v Európe, ale nižšie ako v krajinách s vysokým dôchodkom (20,6 % vs. 12,7 % vs. 21,2 %). Avšak, ako z odpovedí respondentov vyplýva, poznanie našich mladých, ktorí začali podnikáť v dôsledku pandémie v roku 2020, je v medzinárodnom kontexte najvyššie medzi analyzovanými benchmarkmi a zvlášť prevyšuje európsky priemer. Naši seniori sú aktívnejší ako je európsky priemer, ale menej aktívni ako v krajinách s vysokým dôchodkom (13,6 % vs. 9,9 %, vs. 15,1 %).

Ak sa pozrieme na sociálny kapitál začínajúcich a etablovaných podnikateľov vo vzťahu ku pandémie, tak z tabuľky 3.8 vyplývajú zaujímavé zistenia. V rámci dospeléj populácie najviac respondentov bolo medzi začínajúcimi podnikateľmi, ktorí poznali aspoň jednu osobu, ktorá začala podnikáť v dôsledku pandémie na Slovensku (37,5 %). Avšak medzi mladými bolo najviac takýchto respondentov medzi etablovanými podnikateľmi (44,5 %), zatiaľ čo medzi seniormi ich najviac poznali tí, ktorí sú zaradení do kategórie začínajúcich podnikateľov.

Tabuľka 3.7: Respondent pozná aspoň jednu osobu, ktorá začala podnikáť v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu

2020	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Všetci	20,6	26,4	13,6
Začínajúci podnikatelia	33,6	37,5	28,1
Etablovaní podnikatelia	26,8	44,5	23,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.8: Respondent pozná aspoň jednu osobu, ktorá začala podnikáť v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Všetci	20,6	12,7	21,2	26,4	15,0	25,8	13,6	9,9	15,1
Začínajúci podnikatelia	33,6	25,7	44,5	37,5	30,1	51,3	28,1	19,6	36,1
Etablovaní podnikatelia	26,8	17,8	24,9	44,5	25,6	35,1	23,7	14,3	20,1

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Pokiaľ ide o sociálny kapitál meraný prostredníctvom odpovedí respondentov na poznanie aspoň dvoch osôb, ktoré začali podnikat' v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu, situácia je podstatne skromnejšia. Z tabuľky 3.9 vyplýva, že iba 11,1 % z dospeléj populácie pozná dve takéto osoby, pričom opäť je viac mladých ako seniorov (13,1 % vs. 8,3 %). Najviac respondentov medzi dospelou populáciou, ktorí poznajú dve takéto osoby, patrí medzi začínajúcich podnikateľov (20,2 %), avšak medzi mladými, podobne ako pri poznaní jednej osoby, je najviac medzi etablovanými podnikateľmi (22,5 %) tých, ktorí poznajú dve osoby, ktoré začali podnikat' v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu.

Tabuľka 3.9: Respondent pozná aspoň dve osoby, ktoré začali podnikat' v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku

2020	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Všetci	11,1	13,1	8,3
Začínajúci podnikatelia	20,2	21,5	13,8
Etablovaní podnikatelia	16,1	22,5	16,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Slovensko v medzinárodnom postavení (Tabuľka 3.10) v meraní sociálneho kapitálu poznaním aspoň dvoch osôb, ktoré začali podnikat' v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu patria vedúce pozície u všetkých participujúcich na prieskume, ako aj u etablovaných podnikateľov. U začínajúcich podnikateľov majú vedúcu pozíciu krajiny s vysokým dôchodkom, a to vo všetkých troch kategóriách (dospelá populácia, mladí a seniori).

Tabuľka 3.10: Respondent pozná aspoň dve osoby, ktoré začali podnikat' v roku 2020 v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Všetci	11,1	4,3	10,7	13,1	5,4	13,8	8,3	3,3	7,1
Začínajúci podnikatelia	20,2	11,4	29,5	21,5	13,8	33,5	13,8	6,9	22,4
Etablovaní podnikatelia	16,1	7,0	12,5	22,5	12,4	19,9	16,0	6,2	10,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Z analyzovaných výsledkov vyplýva, že aj počas pandémie si sociálny kapitál na Slovensku udržal svoju pozíciu v medzinárodnom kontexte. Hlavnými jeho tvorcami sú mladí, a to ako v celej populácii, tak aj medzi začínajúcimi a etablovanými podnikateľmi.

3.2 Začínajúci podnikatelia

V súlade s metodológiou GEM začínajúci podnikatelia predstavujú percento z populácie 18 – 64-ročných, ktorí buď spadajú do kategórie rodiacich sa podnikateľov (tí, ktorí aktívne plánujú nový biznis, avšak v priebehu troch mesiacov si nevyplatili žiadne finančné ani naturálne výnosy zo svojho podnikania) alebo vlastníkov – manažérov nových biznisov (tí, ktorí podnikajú prvých 42 mesiacov od začatia podnikania).

V ďalších častiach prezentujeme výsledky analýzy potenciálu začínajúcich podnikateľov na Slovensku za obdobie rokov 2019 – 2021, ako aj naše postavenie podľa ukazovateľov charakterizujúcich jednotlivé aspekty potenciálu podnikania začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom kontexte za rok 2020. Vychádzame pritom z troch aspektov potenciálu podnikania, tak ako sú charakterizované v úvode tejto kapitoly:

1. spoločenské postoje začínajúcich podnikateľov k podnikaniu,
2. sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností,
3. sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť.

Takisto ako u celkovej populácie skúmame aj vplyv pandémie COVID 19 na vnímanie podnikania na Slovensku a v medzinárodnom kontexte. Analýza obsahuje tiež dimenziu generačného hodnotenia: mladí a seniori, a to v súlade s definíciou týchto kategórií tak ako je uvedená na začiatku tejto kapitoly.

3.2.1 Spoločenské postoje k podnikaniu

Spoločenské postoje k podnikaniu začínajúcich podnikateľov analyzujeme podľa tých istých ukazovateľov (Tabuľka 3.11) ako u celkovej populácie a to ako z hľadiska dynamiky vývoja na Slovensku za roky 2019 – 2021, tak aj v medzinárodnom kontexte za rok 2020.

Ako z tabuľky 14 vyplýva, egalitarizmus, teda preferencia rovnakej životnej úrovne u začínajúcich podnikateľov má v sledovanom období rastúcu dynamiku. Navyše v roku 2021 začínajúci podnikatelia preferujú egalitarizmus viac ako podnikatelia i nepodnikatelia spolu (Tabuľka 3.11). Zaujímavé je, že mladí v tomto roku mierne viac preferujú takúto rovnosť než seniori. Iná situácia bola v roku 2020 kedy, ako z tabuľky 3.12 vyplýva, sme v medzinárodnom porovnaní mali najnižšie preferencie rovnakej životnej úrovne v rámci celkovej populácie, ako aj seniorov. Výnimku tvorili iba mladí, ktorí túto rovnosť preferovali viac ako v Európe. Ak by rastúca dynamika pokračovala, naša medzinárodná pozícia sa bude zrejme zhoršovať a úlohou výskumu a tvorcov politik bude ďalej zisťovať príčiny takéhoto trendu.

Podobnú rastúcu dynamiku, ale v pozitívnom slova zmysle, majú za celkovú populáciu začínajúcich podnikateľov aj ukazovatele zamerané na vnímanie podnikania spoločnosťou: podnikanie ako vhodná kariérna voľba a vnímanie podnikateľov a ich spoločenského status (Tabuľka 3.11). Avšak na tejto dynamike sa

podieľajú najmä seniori, zatiaľ čo mladí dokonca pri ukazovateli vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu zaznamenávajú pokles, teda skôr negatívne vnímajú spoločenské postoje k podnikaniu. V medzinárodnom kontexte iba seniori v roku 2020 (Tabuľka 3.12) lepšie hodnotili jeden z ukazovateľov, a to podnikanie ako vhodnú kariérnu voľbu a to iba v porovnaní s Európou. Z toho v medzinárodnom kontexte vyplýva výrazný pesimizmus v spoločenských postojoch k podnikaniu u začínajúcich podnikateľov na Slovensku, ktorý sa viac negatívne prejavuje u mladej generácie.

Tabuľka 3.11: Spoločenské postoje začínajúcich podnikateľov k podnikaniu na Slovensku

Začínajúci podnikatelia	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne pre všetkých)	72,3	58,1	66,1	71,4	61,5	66,4	70,0	52,4	66,7
Podnikanie ako vhodná kariérna voľba	66,3	52,9	37,3	64,3	57,9	41,7	100,0	61,9	44,4
Vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu	67,4	62,6	59,5	60,0	67,2	64,9	85,7	50,0	63,2
Pozornosť médií venovaná podnikaniu	50,5	63,0	58,3	50,0	64,2	53,0	71,4	47,4	58,8

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.12: Spoločenské postoje začínajúcich podnikateľov k podnikaniu v medzinárodnom porovnaní

Začínajúci podnikatelia - 2020	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne pre všetkých)	58,1	61,3	62,5	61,5	59,4	62,8	52,4	63,4	61,4
Podnikanie ako vhodná kariérna voľba	52,9	57,6	67,6	57,9	62,8	71,5	61,9	55,5	63,2
Vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu	62,6	63,6	74,5	67,2	68,6	78,4	50,0	57,4	68,2
Pozornosť médií venovaná podnikaniu	63,0	56,5	69,8	64,2	57,8	72,1	47,4	55,0	65,6

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V roku 2021 je evidentný aj negatívny trend vo vnímaní médií a ich pozornosti, ktorú venujú podnikaniu (Tabuľka 3.11), Tento trend je výrazne ovplyvnený názormi mladých začínajúcich podnikateľov, zatiaľ čo seniori dokonca vidia v medziročnom období zlepšenie pozornosti médií, ktoré venujú podnikaniu. V roku 2020 v medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.12) sme dokonca pozornosť médií, ktoré

venujú podnikaniu, hodnotili lepšie ako bol európsky priemer, a to u celkovej populácie a mladých. Avšak v skupine seniorov začínajúcich podnikateľov sme výrazne zaostávali, a to ako za Európou, tak aj krajinami s vysokým dôchodkom. Pokiaľ ide o krajiny s vysokým dôchodkom, tam sme v tomto roku zaostávali aj celkovej populácii, ako aj mladých začínajúcich podnikateľoch.

Celkovo možno konštatovať, že spoločenské postoje k podnikaniu vnímajú začínajúci podnikatelia na Slovensku napriek určitým zlepšujúcim sa trendom negatívne.

3.2.2 Sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí

Identifikovanie podnikateľských príležitostí je jednou z kľúčových kompetencií, ktorá je nevyhnutná pre podnikateľov všeobecne, ale pre začínajúcich zvlášť. Spolu s ňou sú dôležité aj podnikateľské schopnosti. Dostatočná miera sebavedomia pri sebahodnotení týchto oblastí je jedným z kľúčových predpokladov začať podnikáť. Strach zo zlyhania dopĺňa sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností a jeho pokles má pozitívny dopad na rast podnikania.

Vnímanie podnikateľských príležitostí začínajúcimi podnikateľmi má na Slovensku v hodnotenom období rokov 2019 – 2021 pozitívnu rastovú dynamiku (Tabuľka 3.13), a to u všetkých skúmaných kategórií (dospelá populácia, mladí seniori).

Tabuľka 3.13: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností začínajúcimi podnikateľmi na Slovensku

Začínajúci podnikatelia	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Vnímanie príležitostí	59,8	45,0	44,9	65,9	53,5	53,6	57,1	42,9	14,3
Vnímanie schopností	86,3	88,4	86,4	87,2	91,1	82,1	83,3	76,2	89,5
Strach zo zlyhania (v % z tých, čo vnímajú príležitosť na podnikanie)	27,8	33,7	18,8	19,2	32,8	16,9	50,0	22,2	0,0

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Pritom mladí v ostatných dvoch rokoch vidia výrazne viac príležitostí ako seniori a to nielen na Slovensku, ale aj v medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.14) v roku 2020. Naopak slovenskí seniori vidia menej príležitostí v porovnaní s krajinami, ktoré majú vysoký dôchodok, ale viac ako je priemer v Európe.

Vnímanie schopností podnikáť je ďalším dôležitým predpokladom rastu podnikateľskej aktivity. Z dynamiky vývoja tohto ukazovateľa vyplýva (Tabuľka 3.13), že vývoj na Slovensku v hodnotenom období má nestály priebeh a v ostatnom období došlo k jeho poklesu a to najmä vďaka poklesu vnímania podnikateľských schopností mladými. Avšak v medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.14) v roku 2020 vnímanie schopností dospelou populáciou je na úrovni krajín s vysokým dôchodkom a dokonca vyššie ako je priemer Európy. Naši mladí dokonca v hodnotení vlastných

schopností podnikateľ výrazne prevyšujú európsky priemer, ako aj priemer krajín s vysokým dôchodkom. Na druhej strane však naši seniori v medzinárodnom kontexte výrazne zaostávajú za Európou, ako aj krajinami s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 3.14: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností začínajúcimi podnikateľmi v medzinárodnom porovnaní v roku 2020

Začínajúci podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Vnímanie príležitostí	45,0	42,0	57,4	53,5	50,8	64,6	42,9	33,0	47,7
Vnímanie schopností	88,4	86,7	88,6	91,1	86,4	88,1	76,2	83,6	87,9
Strach zo zlyhania (% z tých, čo vnímajú príležitosti na podnikanie)	33,7	27,4	30,8	32,8	26,6	29,3	22,2	24,6	31,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V hodnotenom období strach zo zlyhania v ostatných dvoch rokoch mal na Slovensku u začínajúcich podnikateľov klesajúcu tendenciu, ktorú ovplyvnil najmä významný pokles strachu zo zlyhania u mladých, ktorý má väčší dopad v rámci populácie ako výrazný opätovný nárast strachu zo zlyhania u seniorov (Tabuľka 3.13).

Avšak v roku 2020 náš priemerný strach zo zlyhania prevyšoval európsky priemer, ako aj priemer krajín s vysokým dôchodkom (Tabuľka 3.14), a to ako u dospeléj populácie, tak aj mladých. Na druhej strane v tomto roku mali naši seniori najnižší strach zo zlyhania v medzinárodnom kontexte.

Z predchádzajúcich zistení vyplýva, že tvorcovia politik pre začínajúcich podnikateľov by mali svoje politiky orientovať pre mladých i seniorov na zlepšovanie ich podnikateľských schopností a ďalej špeciálne u seniorov zlepšiť ich schopnosti identifikovať podnikateľské príležitosti a tým i prekonať ich rastúci strach zo zlyhania.

3.2.3 Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov

Ako z tabuľky 3.15 vyplýva, dynamika sociálneho kapitálu začínajúcich podnikateľov na Slovensku má rastúcu tendenciu u dospeléj populácie, ktorá bola ovplyvnená najmä výrazným nárastom u seniorov, ktorý bol schopný eliminovať medziročný pokles u mladých. Vysoký stav sociálneho kapitálu na Slovensku sa v roku 2020 prejavil v medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.16) tak, že Slovensko malo najvyššie hodnoty vo všetkých troch skúmaných kategóriách začínajúcich podnikateľov a v oboch porovnávaných geografických oblastiach.

Mierne odlišnú dynamiku mala spoločenská zodpovednosť v podnikaní (Tabuľka 3.15), kde u začínajúcich podnikateľov došlo k poklesu u dospeléj populácie, na čom mal vplyv pokles poznania podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy u oboch vekových kategórií v roku 2021 na Slovensku.

V medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.16) v roku 2020 zaostávame u celkovej populácie za oboma porovnávanými benchmarkmi, a to najmä nízkymi hodnotami u seniorov. Hodnoty mladých boli síce vyššie ako priemer Európy, ale podstatne nižšie ako v krajinách s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 3.15: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť začínajúcich podnikateľov na Slovensku

Začínajúci podnikatelia	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Poznanie niekoho, kto podniká	88,0	86,9	82,8	85,2	94,2	89,0	90,9	76,2	47,4
Poznanie podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy	32,3	33,9	28,6	33,3	40,7	30,4	33,3	38,9	27,8

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.16: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

Začínajúci podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Poznanie niekoho, kto podniká	86,9	71,8	76,3	94,2	76,2	79,7	76,2	66,0	69,8
Poznanie podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy	33,9	35,9	43,0	40,7	33,5	46,1	38,9	42,0	42,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

3.2.4 Vplyv pandémie na začínajúcich podnikateľov

Vplyv pandémie na začínajúcich podnikateľov na Slovensku sme skúmali z hľadiska jej dopadu na podnikateľské príležitosti začínajúcich podnikateľov, náročnosti začatia podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom, ako aj ako hodnotenia reakcie vlády na hospodárske výsledky koronavírusu.

Z tabuľky 3.17 vyplýva významný pozitívny posun začínajúcich podnikateľov na Slovensku v roku 2021 pokiaľ ide o nové podnikateľské príležitosti, ktoré im poskytla pandémia koronavírusu a ktoré chcú v podnikaní využiť. Zatiaľ čo v roku 2020 iba približne 32 % začínajúcich podnikateľov súhlasilo s tým, že pandémia im poskytla nové príležitosti, v roku 2021 to už bolo temer 45 % dospeléj populácie začínajúcich podnikateľov. Pritom najviac sa o tento posun pričínili mladí, z pomedzi ktorých až takmer 51 % súhlasilo s tým, že pandémia poskytla nové príležitosti, zatiaľ čo seniorov súhlasilo 45,5 %, čo však bolo o približne 2 % menej ako v roku 2020 %. V medzinárodnom porovnaní v roku 2020 (Tabuľka 3.18) Slovensko mierne prevyšovalo úroveň hodnôt Európy v celkovej populácii pokiaľ ide poskytnutie príležitostí na podnikanie v dôsledku pandémie, ale výrazne zaostávalo za krajinami s vysokým dôchodkom. Zaujímavé však je, že naši seniori videli výrazne

viac príležitostí ako ich benchmarky, čo bolo dokonca podstatne viac ako tieto príležitosti videli mladí na Slovensku.

Tabuľka 3.17: Začínajúci podnikateľ: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete využiť v tomto podnikaní? Slovensko

Začínajúci podnikatelia	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Silne nesúhlasím	25,2	46,4	27,3	44,1	18,2	42,9
Mierne nesúhlasím	15,0	17,2	10,9	18,4	0,0	9,5
Ani súhlasím ani nesúhlasím	15,0	4,4	10,9	5,1	36,4	0,0
Mierne súhlasím	32,3	16,1	36,4	16,9	36,4	19,0
Silne súhlasím	12,6	16,1	14,5	15,4	9,1	28,6

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.18: Začínajúci podnikateľ: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete využiť v tomto podnikaní? Medzinárodné porovnanie

Začínajúci podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Silne nesúhlasím	46,4	45,1	33,0	44,1	38,5	27,3	42,9	55,4	43,4
Mierne nesúhlasím	17,2	15,4	14,9	18,4	16,2	14,1	9,5	13,4	15,2
Ani súhlasím ani nesúhlasím	4,4	9,0	9,1	5,1	12,2	10,7	0,0	5,9	7,5
Mierne súhlasím	16,1	16,0	20,4	16,9	17,8	23,0	19,0	14,3	15,9
Silne súhlasím	16,1	14,5	22,8	15,4	15,2	24,9	28,6	11,0	18,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Začínajúci podnikatelia hodnotia začatie podnikania na Slovensku v roku 2021 ako ťažšie v porovnaní s rokom predchádzajúcim (Tabuľka 3.19) pričom o tento trend sa pričínili hlavne seniori. Na druhej strane dokonca menej mladých si myslí, že začatie podnikania je ťažšie ako pred rokom. Avšak v medzinárodnom kontexte v roku 2020 dospelá populácia začínajúcich podnikateľov na Slovensku mala rovnaký názor na ťažkosť začatia podnikania ako v Európe a dokonca hodnotila lepšie ťažkosť začatia podnikania ako v krajinách s vysokým dôchodkom (Tabuľka 3.20). Zaujímavé je, že viac mladých začínajúcich podnikateľov na Slovensku si myslelo, že je ťažšie podnikáť ako mladí v Európe, ale rovnaké percento mladých zdieľalo tento názor v krajinách s vysokým dôchodkom. Opačnú dynamiku mali názory slovenských seniorov v kategórii začínajúcich podnikateľov, z ktorých najmenšie percento v porovnaní s benchmarkmi považovalo začatie podnikania za ťažké.

Tabuľka 3.19: Aké je začatie podnikania na Slovensku v porovnaní s minulým rokom?

Začínajúci podnikatelia	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Oveľa ľahšie	1,6	2,2	3,6	3,0	0	0
Trochu ľahšie	4,8	7,5	7,3	11,2	10,0	9,5
Rovnako ťažké	36,3	36,6	40,0	29,1	10,0	47,6
Trochu ťažšie	25,8	25,7	21,8	33,6	80,0	14,3
Oveľa ťažšie	31,5	28,0	27,3	23,1	0,0	28,6

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.20: Aké je začatie podnikania v porovnaní s minulým rokom v medzinárodnom kontexte?

Začínajúci podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Oveľa ľahšie	2,2	4,9	7,0	3,0	5,4	8,0	0,0	3,1	4,2
Trochu ľahšie	7,5	9,0	12,3	11,2	10,9	14,8	9,5	7,3	9,2
Rovnako ťažké	36,6	32,2	21,6	29,1	31,6	20,7	47,6	34,0	24,0
Trochu ťažšie	25,7	24,0	31,7	33,6	26,3	32,1	14,3	20,7	30,4
Oveľa ťažšie	28,0	29,9	27,4	23,1	25,8	24,3	28,6	35,0	32,2

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Názory začínajúcich podnikateľov na Slovensku na reakcie vlády na hospodárske dôsledky pandémie (Tabuľka 3.21) mali v roku 2021 negatívny trend. Radikálny, medziročný pokles (o 20 percentuálnych bodov) súhlasného stanoviska dospelšej populácie s účinnou reakciou vlády na hospodárske dôsledky pandémie bol ovplyvnený oboma vekovými kohortami a svedčí o výraznom nesúhlase s účinnosťou krokov vlády v tejto oblasti.

Tabuľka 3.21: Reagovala vláda doteraz účinne na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu? Slovensko

Začínajúci podnikatelia	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Silne nesúhlasím	34,4	28,5	32,7	22,5	45,5	38,9
Mierne nesúhlasím	29,7	24,1	21,8	26,4	27,3	5,6
Ani súhlasím ani nesúhlasím	22,7	13,4	30,9	14,7	27,3	11,1
Mierne súhlasím	10,2	25,7	10,9	27,1	0,0	22,2
Silne súhlasím	3,1	8,3	3,6	9,3	0,0	22,2

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom kontexte v roku 2020 (**Chyba! Odkaz na záložku nie je platný.**) bola podľa vyjadrení našich začínajúcich podnikateľov situácia horšia ako v Európe, ale najmä v krajinách s vysokým dôchodkom. Najväčšie rozdiely zaznamenali názory mladých, pričom názory seniorov sa približovali k porovnávaným geografickým zoskupeniam.

Tabuľka 3.22: Reagovala vláda doteraz účinne na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu? Medzinárodné porovnanie

Začínajúci podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Silne nesúhlasím	28,5	28,9	27,6	22,5	24,1	25,2	38,9	33,8	31,2
Mierne nesúhlasím	24,1	16,7	14,0	26,4	17,9	14,3	5,6	10,0	12,7
Ani súhlasím ani nesúhlasím	13,4	15,8	12,9	14,7	19,0	13,7	11,1	10,8	10,7
Mierne súhlasím	25,7	24,4	23,3	27,1	26,1	23,2	22,2	23,6	24,4
Silne súhlasím	8,3	14,2	22,3	9,3	12,9	23,6	22,2	21,9	21,1

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

3.3 Etablovaní podnikatelia

Etablovaní podnikatelia podľa metodológie GEM sú vlastníci – manažéri firiem, ktoré podnikajú viac ako 42 mesiacov. Ide o veľmi dôležitú kategóriu podnikateľov ako aj podnikania, pretože sa predpokladá, že tieto biznisy sú natoľko etablované, že generujú relevantnú hodnotu pre spoločnosť. Túto hodnotu možno merať rôznym spôsobom, ale najčastejšie sa stretávame s názorom, že generujú zisk, i keď sa do popredia dostávajú sociálne hodnoty a sociálne podnikanie, dokonca korporátne sociálne podnikanie ako nový pojem a výskumná téma (napr. Sirine, H., a Dewi, Y. E. P., 2022), ako aj udržateľnosť tohto podnikania. V ďalších častiach, podobne, ako pri začínajúcich podnikateľov, budeme analyzovať potenciál etablovaného podnikania na Slovensku v súlade s metodikou GEM, teda tak, ako sme robili analýzu celkovej populácie a začínajúcich podnikateľov.

3.3.1 Spoločenské postoje k podnikaniu

Ako z tabuľky 3.23 vyplýva, v roku 2021 u etablovaných podnikateľov výrazne vzrástol *egalitarizmus*, teda záujem o rovnakú životnú úroveň. Tento bol ovplyvnený medziročnou dynamikou ako mladých etablovaných podnikateľov, tak aj seniorov. Avšak v percentuálnom vyjadrení mladí vykazovali vyššie hodnoty ako seniori, teda vo vyššej miere preferujú rovnakú životnú úroveň pre všetkých.

Tabuľka 3.23: Spoločenské postoje etablovaných podnikateľov k podnikaniu na Slovensku

Etablovaní podnikatelia	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne pre všetkých)	60,9	46,5	63,6	75,0	65,4	65,4	60,0	45,0	57,1
Podnikanie ako vhodná kariérna voľba	73,7	46,4	30,2	73,7	40,9	40,0	71,4	52,8	30,8
Vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu	62,4	45,8	56,1	62,5	57,7	64,0	25,0	47,4	52,0
Pozornosť médií venovaná podnikaniu	53,1	48,3	49,5	55,6	63,3	48,0	26,7	46,2	44,4

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.24: Spoločenské postoje etablovaných podnikateľov k podnikaniu v medzinárodnom porovnaní v roku 2020

Etablovaní podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne pre všetkých)	46,5	60,4	61,4	65,4	63,4	66,1	45,0	60,9	61,2
Podnikanie ako vhodná kariérna voľba	46,4	54,2	58,7	40,9	58,4	66,5	52,8	54,0	57,4
Vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu	45,8	62,5	67,9	57,7	62,2	70,3	47,4	61,7	66,2
Pozornosť médií venovaná podnikaniu	48,3	54,5	61,0	63,3	58,0	66,8	46,2	53,4	58,4

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom kontexte v roku 2020 situácia v egalitarizme bola pre Slovensko omnoho priaznivejšia (Tabuľka 3.24). Dospelá populácia na Slovensku najmenej preferovala egalitarizmus, zatiaľ čo mladí viac preferovali túto oblasť ako Európa, ale menej než krajiny s vysokým dôchodkom. Avšak seniori najmenej preferovali egalitarizmus v rámci porovnávaných geografických oblastí.

Dynamika spoločenských postojov k podnikaniu na Slovensku (Tabuľka 3.23) vyjadrená prostredníctvom postojov k *podnikaniu ako vhodnej kariérnej voľbe a spoločským vnímaním podnikateľov a ich statusu*, mala rastúci trend v kategórii dospeléj populácie, ako aj mladých etablovaných podnikateľov. Zatiaľ čo etablovaní podnikatelia seniori tiež vnímajú pozitívne podnikanie ako vhodnú kariérnu voľbu, spoločenské vnímanie podnikateľov má u nich negatívny trend, čo naznačuje ich pesimizmus v danej oblasti. Napriek prevažujúcim pozitívnym trendom na národnej úrovni v tejto oblasti, na medzinárodnej úrovni (Tabuľka 3.24)

je vnímanie spoločenských postojov k podnikaniu na Slovensku v oboch oblastiach, všetkých kategóriách etablovaných podnikateľov, ako aj podľa geografických benchmarkov najnižšie. Potvrďuje sa opäť fakt, že vnímanie podnikania na Slovensku nie je dostatočné.

I keď pozornosť médií, ktorú venujú podnikaniu mala na Slovensku pozitívnu dynamiku u celkovej populácii etablovaných podnikateľov (Tabuľka 3.23), avšak u oboch kategórií (mladí a seniori) došlo medziročne k poklesu tohto tretieho komponentu spoločenských postojov k podnikaniu. Zvlášť seniori – etablovaní podnikatelia, v roku 2021 veľmi nízko vnímajú pozornosť médií, ktoré venujú podnikaniu. V medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.24) naši etablovaní podnikatelia v kategórii celkovej populácie, ako aj seniori, najnižšie hodnotia pôsobenie médií v prospech podnikania. Mladí etablovaní podnikatelia na Slovensku vidia situáciu v tejto oblasti síce lepšie ako ich európski partneri, avšak horšie ako v krajinách s vysokým dôchodkom.

3.3.2 Sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí

Vnímanie podnikateľských príležitostí etablovanými podnikateľmi na Slovensku má rastúcu tendenciu v hodnotenom období, na čo mali vplyv etablovaní podnikatelia z kategórie seniorov. (Tabuľka 3.25). Naopak mladí etablovaní podnikatelia prezentovali výrazné zníženie vnímania príležitostí, čo je v rozpore s dynamikou predchádzajúcich rokov a z tej vyplývajúceho postavenia našich mladých etablovaných podnikateľov v medzinárodnom kontexte v roku 2020 (Tabuľka 3.26). Ako z tabuľky vyplýva naši mladí vo vnímaní podnikateľských príležitostí výrazne prevyšovali Európu, ako aj krajiny s vysokým dôchodkom. Podobne aj etablovaní podnikatelia seniori prezentovali najvyššie vnímanie podnikateľských príležitostí medzi porovnávanými benchmarkmi. Celková populácia etablovaných podnikateľov vnímala príležitosti viac ako bol európsky priemer, ale približne rovnako ako to bolo v krajinách s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 3.25: Sebahodnotenie podnikateľských schopností a príležitostí na Slovensku

Etablovaní podnikatelia	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Vnímanie príležitostí	51,0	40,2	40,6	43,8	59,3	57,9	55,6	35,3	34,6
Vnímanie schopností	95,1	88,9	89,8	100,0	85,7	96,2	87,5	85,0	82,8
Strach zo zlyhania (% z tých, čo vnímajú príležitosti na podnikanie)	13,5	23,3	5,0	0,0	13,3	16,7	10,0	16,7	11,1

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Vnímanie podnikateľských schopností má v hodnotenom období rastúcu tendenciu u všetkých kategórií (Tabuľka 3.25). Zvlášť mladí etablovaní podnikatelia prezentovali výrazný nárast svojho sebavedomia pokiaľ ide o podnikateľské

schopnosti. Toto naše sebavedomie pri hodnotení vnímania podnikateľských schopností sa prejavilo aj v medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.26). Dospelá populácia etablovaných podnikateľov na Slovensku má síce najvyššiu mieru hodnotenia medzi benchmarkmi avšak rozdiely sú zanedbateľné. Podobne seniori – etablovaní podnikatelia na Slovensku majú približne rovnakú mieru vnímania podnikateľských schopností ako v Európe a krajinách s najvyšším dôchodkom. O niečo väčšie rozdiely sú vo vnímaní podnikateľských schopností mladých etablovaných podnikateľov. Slováci majú síce najnižšiu mieru vnímania podnikateľských schopností, ale tá je iba o približne 2 % nižšia ako najvyššia, ktorú majú krajiny s vysokým dôchodkom.

Z uvedeného vyplýva, že naše sebavedomie vo vnímaní podnikateľských schopností je približne rovnaké ako u ostatných benchmarkov.

Podobne pozitívnu dynamiku vývoja ako predchádzajúce dva komponenty hodnotenia spoločenských postojov k podnikaniu má i *strach zo zlyhania* (Tabuľka 3.25), ktorý v hodnotenom období mal klesajúci trend, a to u všetkých kategórií etablovaných podnikateľov. V medzinárodnom kontexte v roku 2020 (Tabuľka 3.26) síce strach zo zlyhania dospelej populácie etablovaných podnikateľov na Slovensku bol vyšší ako v Európe, ale nižší ako v krajinách, ktoré majú najvyšší dôchodok, avšak mladí etablovaní podnikatelia, ako aj seniori na Slovensku mali najnižší strach zo zlyhania.

Z analýzy sebahodnotenia podnikateľských príležitostí a schopností vyplýva, že ich stav a dynamika sú predpokladom rastu podnikateľského potenciálu etablovaných podnikateľov na Slovensku.

Tabuľka 3.26: Sebahodnotenie podnikateľských príležitostí a schopností v medzinárodnom porovnaní v roku 2020

Etablovaní podnikatelia - 2020	Celková populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Vnímanie príležitostí	40,2	34,0	40,6	59,3	38,0	50,0	35,3	28,8	34,9
Vnímanie schopností	88,9	88,3	87,9	85,7	86,5	87,6	85,0	85,8	84,8
Strach zo zlyhania (% z tých, čo vnímajú príležitosti na podnikanie)	23,3	20,6	25,7	13,3	23,8	30,4	16,7	24,5	25,4

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

3.3.3 Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť podnikateľov

Dynamika sociálneho kapitálu etablovaných podnikateľov na Slovensku meraná poznaním niekoho, kto podniká, mala rastúci trend u dospelej populácie, ako aj etablovaných podnikateľov – seniorov (Tabuľka 3.27). Najvyššiu úroveň dosiahli v roku 2021 mladí podnikatelia. Úroveň sociálneho kapitálu Slovenska (Tabuľka 3.28) bola v medzinárodnom kontexte v roku 2020 najvyššia, a to vo

všetkých troch analyzovaných kategóriách. Týmto výsledkom aj etablovaní podnikatelia dokazujú úroveň komunikácie a schopnosť vytvárať siete.

Rastúcu dynamiku vo všetkých analyzovaných kategóriách etablovaných podnikateľov Slovenska dosiahla aj spoločenská zodpovednosť podnikateľov meraná poznaním podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy (Tabuľka 3.27). Avšak ani rastúca dynamika spoločenskej zodpovednosti podnikateľov nebola dostatočná v medzinárodnom kontexte na to, aby Slovensko v roku 2020 nebolo najhoršie v tomto ukazovateli, a to vo všetkých kategóriách podnikateľov a porovnávacích benchmarkoch (Tabuľka 3.28). Miera riešenia sociálnych problémov ako priorít je na Slovensku najnižšia u mladých etablovaných podnikov čo si bude vyžadovať robenie osvetu, ale aj prípravu relevantných politík na jej zmenu.

Tabuľka 3.27: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť etablovaných podnikateľov na Slovensku

Etablovaní podnikatelia	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Poznanie niekoho, kto podniká	79,4	74,8	66,7	87,0	100,0	65,4	64,7	59,5	62,1
Poznanie podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy	41,9	26,7	31,3	43,8	26,1	37,5	35,7	29,4	28,0

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 3.28: Sociálny kapitál a spoločenská zodpovednosť etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

Etablovaní podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Poznanie niekoho, kto podniká	74,8	58,8	62,2	100,0	70,2	73,9	59,5	52,1	54,6
Poznanie podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy	26,7	37,8	39,2	26,1	34,8	40,9	29,4	42,1	41,1

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

3.3.4 Vplyv COVID-19 na etablovaných podnikateľov

Vplyv COVID-19 analyzujeme rovnako ako u začínajúcich podnikateľov, a to z hľadiska:

1. príležitostí, ktoré priniesol pre podnikanie;
2. náročnosti podnikáť v porovnaní s predchádzajúcim obdobím;
3. účinnosti opatrení vlády.

Tabuľka 3.29: Majiteľ-manažér etablovanej firmy: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete v tomto podnikaní využiť? Slovensko

Etablovaní podnikatelia	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Silne nesúhlasím	48,4	52,0	50,0	48,4	52,9	66,7
Mierne nesúhlasím	27,3	22,8	27,3	19,4	29,4	14,3
Ani súhlasím ani nesúhlasím	10,9	5,5	13,6	6,5	11,8	7,1
Mierne súhlasím	10,2	11,8	4,5	16,1	5,9	7,1
Silne súhlasím	3,1	7,9	4,5	9,7	0,0	4,8

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Etablovaní podnikatelia (dospelá populácia) na Slovensku videli v roku 2021 menej príležitostí ako v roku 2020, ktoré by chceli v podnikaní využiť (Tabuľka 3.29). V porovnaní s rokom 2020 výrazne menej príležitostí vidia mladí etablovaní podnikatelia, a to aj v porovnaní s dynamikou zmeny videnia príležitostí seniorov. Avšak mladí vidia viac príležitostí ako seniori. V medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.30) sú v roku 2020 slovenskí etablovaní podnikatelia vo videní príležitosti na tom približne rovnako ako európski, avšak výrazne menej príležitostí vidia v porovnaní s krajinami s vysokým dôchodkom. Slovenskí mladí etablovaní podnikatelia sú aj v medzinárodnom kontexte vo videní príležitostí na približne rovnakej úrovni, ako v Európe, avšak podstatne horšie ako mladí v krajinách s vysokým dôchodkom. Naši seniori vidia menej príležitostí ako európski, ale aj ako v krajinách s vysokým dôchodkom. Avšak rozdiely medzi slovenskými seniormi a seniormi z krajín s vysokým dôchodkom nie sú také veľké ako v kategórii mladých.

Tabuľka 3.30: Majiteľ - manažér etablovanej firmy: pandémie koronavírusu poskytla nové príležitosti, ktoré chcete v tomto podnikaní využiť? Medzinárodné porovnanie

Etablovaní podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Silne nesúhlasím	52,0	55,4	49,7	48,4	48,3	41,2	66,7	63,6	56,8
Mierne nesúhlasím	22,8	17,1	19,0	19,4	17,6	17,6	14,3	16,0	19,5
Ani súhlasím ani nesúhlasím	5,5	7,9	7,5	6,5	8,6	7,4	7,1	7,4	7,2
Mierne súhlasím	11,8	12,1	13,2	16,1	16,1	18,4	7,1	7,4	8,7
Silne súhlasím	7,9	7,5	10,5	9,7	9,4	15,3	4,8	5,7	7,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Náročnosť v začatí podnikat' sa podľa etablovaných podnikateľov (celková populácia) v roku 2021 v porovnaní s predchádzajúcim rokom nezmenila (Tabuľka 3.31). Takisto malý rozdiel vidia seniori – etablovaní podnikatelia. Podľa mladých etablovaných podnikateľov došlo dokonca k poklesu ťažkostí v začatí podnikania

v porovnaní s predchádzajúcim rokom. V medzinárodnom kontexte mierne viac našich etablovaných podnikateľov videlo v roku 2020 ťažkostí v začatí podnikania ako to bolo u európskych i tých, ktorí pôsobia v krajinách s vysokým dôchodkom (Tabuľka 3.32). Naši mladí etablovaní podnikatelia videli túto náročnosť približne rovnako ako európski a dokonca lepšie ako v krajinách s vysokým dôchodkom. Avšak naši seniori – etablovaní podnikatelia, videli túto náročnosť horšie ako európski i tí z krajín s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 3.31: Aké je začatie podnikania v porovnaní s pred rokom? Slovensko

Etablovaní podnikatelia	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Oveľa ľahšie	2,3	1,6	4,3	0,0	0,0	2,4
Trochu ľahšie	4,6	4,0	0,0	0,0	5,6	7,1
Rovnako ťažké ako pred rokom	30,8	32,3	43,5	32,1	33,3	31,0
Trochu ťažšie	33,8	28,2	34,8	39,3	33,3	23,8
Oveľa ťažšie	28,5	33,9	17,4	28,6	27,8	35,7

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

**Tabuľka 3.32: Aké je začatie podnikania v porovnaní s pred rokom?
Medzinárodné porovnanie**

Etablovaní podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Oveľa ľahšie	1,6	2,9	4,1	0,0	3,1	5,8	2,4	3,5	3,4
Trochu ľahšie	4,0	4,6	5,6	0,0	7,7	9,0	7,1	4,2	4,3
Rovnako ťažké ako pred rokom	32,3	33,3	28,4	32,1	31,0	25,8	31,0	31,7	28,1
Trochu ťažšie	28,2	24,1	28,2	39,3	27,0	30,7	23,8	21,6	26,8
Oveľa ťažšie	33,9	35,2	33,7	28,6	31,2	28,8	35,7	39,1	37,4

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

**Tabuľka 3.33: Reagovala vláda doteraz účinne na ekonomické dôsledky
pandémie koronavírusu? Slovensko**

Etablovaní podnikatelia	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Silne nesúhlasím	40,6	38,3	36,4	31,0	41,2	40,0
Mierne nesúhlasím	29,7	21,7	27,3	20,7	35,3	12,5
Ani súhlasím ani nesúhlasím	14,8	7,5	13,6	13,8	11,8	7,5
Mierne súhlasím	12,5	28,3	18,2	31,0	11,8	32,5
Silne súhlasím	2,3	4,2	4,5	3,4	0,0	7,5

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Ako z tabuľky 3.33 vyplýva až 70,3 % etablovaných podnikateľov nesúhlasí s tým, že vláda na Slovensku v roku 2021 reagovala účinne pokiaľ ide o ekonomické dôsledky pandémie koronavírusu. Tento stav je výrazne horší v porovnaní s rokom 2020 kedy iba 60 % etablovaných podnikateľov nesúhlasilo s tým, že vláda reagovala účinne na pandémiu. Tento trend zrejme najviac ovplyvnili seniori, ktorých o 24 % viac v roku 2021 v porovnaní s rokom 2020 si myslí, že vláda nereagovala účinne. Takisto o vyše 12 % viac mladých v roku 2021 zdieľa tento negatívny názor. V medzinárodnom kontexte (Tabuľka 3.34) všetky skúmané kategórie etablovaných slovenských podnikateľov výrazne viac nesúhlasia s tým, že slovenská vláda v roku 2020 reagovala účinne na ekonomické dôsledky pandémie koronavírusu než takéto skupiny podnikateľov v Európe alebo v krajinách s vysokým dôchodkom. Je ťažko odhadnúť, do akej miery sa podieľa na takomto výsledku všeobecná miera pesimizmu Slovákov a do akej miery skutočne rozdielne prístupy slovenskej vlády k riešeniu tohto problému.

Tabuľka 3.34: Reagovala vláda doteraz účinne na ekonomické dôsledky pandémie koronavírusu? Medzinárodné porovnanie

Etablovaní podnikatelia - 2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Silne nesúhlasím	38,3	28,2	26,3	31,0	27,9	23,9	40,0	31,0	28,5
Mierne nesúhlasím	21,7	16,5	16,1	20,7	15,3	13,5	12,5	14,8	15,7
Ani súhlasím ani nesúhlasím	7,5	17,0	16,7	13,8	18,4	15,3	7,5	13,9	15,4
Mierne súhlasím	28,3	24,7	24,1	31,0	25,6	26,2	32,5	23,1	22,1
Silne súhlasím	4,2	13,6	16,8	3,4	12,7	21,2	7,5	17,2	18,3

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

4 Podnikateľská aktivita populácie, mladých a seniorov na Slovensku a v medzinárodnom kontexte v období pandémie COVID-19

Podnikanie, ako už bolo spomenuté, je faktorom ekonomického rastu, hnacím motorom pokroku, ale aj zdrojom generovania bohatstva spoločnosti a jej spokojnosti. Preto je dôležité využívať potenciál podnikania nie len vhodne nastaveným podnikateľským prostredím, politikami a podporou, ale tiež využívaním synergií, ktoré môžu byť vytvorené spoluprácou viacerých generácií. Ide o tzv. medzigeneračné podnikanie, ktoré nie je doposiaľ vo výskume dobre etablované, teda výskum sa mu venuje len zriedka. Naopak, existujú štúdie, ktoré sa mladým a seniorom venujú osobitne, alebo je skúmaný vzťah medzi vekom a podnikateľskou aktivitou (Seco Matos a kol., 2018; Bohlmann a kol., 2017).

Vzťah medzi vekom, podnikateľskými charakteristikami a podnikateľskou aktivitou stále nie je dobre vysvetlený (Bohlmann a kol., 2017; Gielnik a kol., 2015; Seco Matos a kol., 2018). Skupina populácie mladých má vo všeobecnosti vyššiu úroveň vzdelania, mnohé zručnosti, najmä tie, ktoré súvisia s informačnými a komunikačnými technológiami, disponujú cudzími jazykmi a vo väčšine prípadov aj podnikateľským myslením (Hulsink a Koek, 2014). V dôsledku toho sú inovatívnejší a kreatívnejší, vysoko motivovaní rozvíjať svoje podniky a plní energie (Gielnik a kol., 2018). Napriek tomu im chýbajú skúsenosti, manažérske zručnosti, siete kontaktov a financie, a preto sú ich podniky menej stabilné ako podniky starších podnikateľov (Pilková a Rehák, 2017).

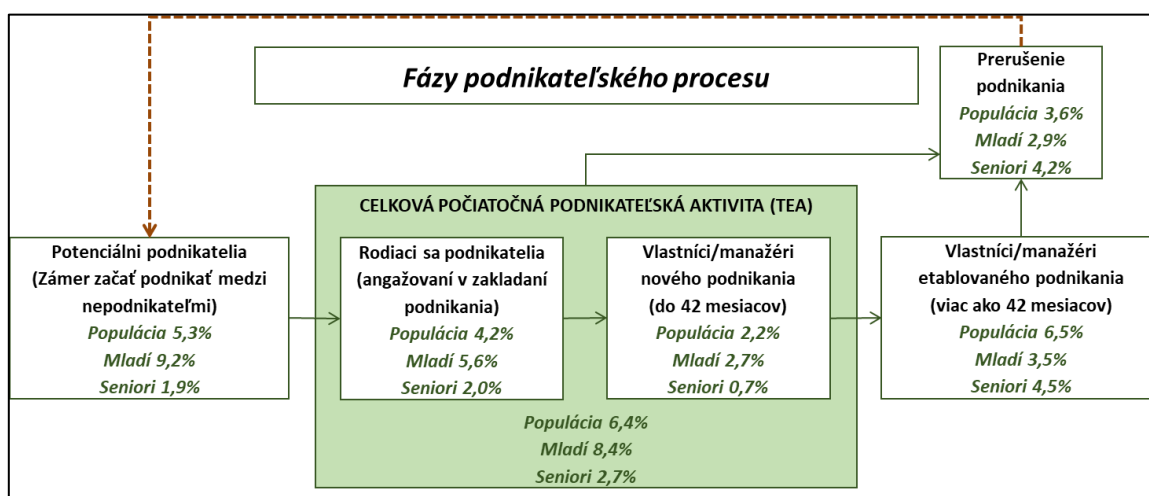
Literatúra o rozdieloch medzi mladými a seniormi sa zameriava na rozdiely v správaní, postupy, orientáciu na prácu a trh práce, vnímanie, hodnoty a schopnosť prispôbiť sa a zmeniť sa (Howe a Strauss, 2007; Pyöriä a kol., 2017). Sociologický výskum Straussa a Howea (1991) poukazuje na rozdiely v konkrétnom správaní jednotlivých skupín populácie. Jedným z príkladov môže byť schopnosť využívať nové technológie a jednoduchosť generovania technologických inovácií skupinou populácie mladých (Kolnhofer-Derecskei a kol., 2018). Mladšia generácia tiež hľadá zmysel a spoločenskú zodpovednosť, keď sa rozhoduje o svojej kariére (Pyöriä a kol., 2017).

Výskum o vplyve veku na podnikateľskú aktivitu pri posudzovaní konkrétnych typov podnikateľov preukázal vyššiu pravdepodobnosť mladých ľudí stať sa začínajúcimi podnikateľmi ako starší ľudia (Zhang a Acs, 2019). Výskum zameraný na skúmanie faktorov ovplyvňujúcich podnikanie zistil, že mladí ľudia sa od starších ľudí líšia (Ensari, 2017). Autor zistil aj rozdiely v komunikačných zručnostiach a sebadôvere. Okrem toho aj potreba úspechu a miesto kontroly boli u starších ľudí vyššie ako u skupiny populácie mladých (Ensari, 2017).

Projekt Globálny monitor podnikania generuje dáta, ktoré sú mimoriadne vhodné na skúmanie podnikateľskej aktivity a jej jednotlivých fáz prizmou medzigeneračného podnikania. GEM definuje podnikateľskú aktivitu ako výstup vzájomného pôsobenia medzi vnímaním príležitostí jednotlivca, jeho schopnosťami a motiváciou pri rôznych podmienkach podnikateľského prostredia, kde daný jednotlivec pôsobí. Podnikateľské prostredie je v súčasnosti veľmi dynamické kvôli globálnym výzvam, napríklad, pomerne vysoká pretrvávajúca dlhodobá nezamestnanosť mladých, zmeny v demografii, ktoré ovplyvňujú hlavne seniorov, pandémie COVID-19, vojna, atď. Výskumníci z celého sveta sa zaoberajú dopadmi týchto globálnych výziev na podnikateľskú aktivitu, ale aj rozdielmi medzi jednotlivými skupinami populácie a dopadmi na podnikateľský proces a jeho jednotlivé fázy. V ďalších častiach tejto kapitoly sa budeme zaoberať podnikateľskou aktivitou a jej fázami z pohľadu dospeléj populácie (18 - 64 roční) ale aj z perspektívy mladých (18 - 34 roční) a seniorov (55 - 64 roční).

Globálny monitor podnikania využíva procesný model ([kapitola 1](#)) na skúmanie podnikateľskej aktivity ako procesu, ktorý sa skladá z viacerých fáz. V tejto kapitole ilustrujeme jednotlivé fázy na obrázku 4.1, spolu s hodnotami za celkovú populáciu Slovenska, ako aj mladých a seniorov v roku 2021.

Obrázok 4.1: Procesný model GEM – podnikateľská aktivita podľa jednotlivých fáz nezávislého podnikania

Zdroj: Dáta GEM 2021, vlastné spracovanie autorov

V rámci skúmania podnikateľskej aktivity, podnikateľský proces začína potenciálom podnikania (ktorému sa venovala [kapitola 3](#)) a zámerom začať podnikáť. Toto je fáza bezprostredne predchádzajúca podnikateľskej aktivite, kedy potenciálni podnikatelia ešte nepodnikajú žiadne konkrétne kroky k implementácii a založeniu ich podnikania, ale plánujú a očakávajú, že v nadchádzajúcich 3 rokoch založia svoje vlastné podnikanie. Ďalšou fázou je celková počiatočná podnikateľská aktivita - TEA - (komplexne sa jej venuje [kapitola 5](#)), ktorá je kľúčovým ukazovateľom projektu GEM. Podnikatelia nachádzajúci sa v tejto fáze

podnikateľskej aktivity buď už podnikajú konkrétne kroky na založenie ich podnikania, ale ešte nedostávajú z podnikania žiadne finančné benefity - rodiaci sa podnikatelia (do 3 mesiacov) – alebo už podnikajú a vyplácajú si aj finančné benefity ale ich podnikanie nie je staršie ako 42 mesiacov – noví podnikatelia. Nadchádzajúcou fázou je etablované podnikanie (venuje sa jej [kapitola 6](#)), do ktorej patria podnikatelia podnikajúci dlhšie ako 42 mesiacov. Podnikateľský proces končí prerušením podnikania ([podkapitola 6.5](#)), teda tými podnikateľmi, ktorí z rôznych dôvodov prerušili ale úplne ukončili podnikanie. Z pohľadu projektu GEM skúmame aj podnikateľskú aktivitu zamestnancov firiem, teda ich zapojenie „vo vyvíjaní nových aktivít pre svojho hlavného zamestnávateľa, ako je napríklad vývoj alebo uvádzanie nových výrobkov alebo služieb, alebo zakladanie novej podnikateľskej jednotky, novej organizačnej jednotky alebo dcérskej spoločnosti“, v [kapitole 7](#).

4.1 Celková podnikateľská aktivita na Slovensku a v medzinárodnom kontexte

V nasledovnej časti tejto kapitoly analyzujeme celkovú podnikateľskú aktivitu v kontexte jej jednotlivých fáz podľa procesného modelu projektu GEM.

Celková podnikateľská aktivita populácie, mladých ale aj seniorov bola v posledných troch rokoch pomerne volatilná. Na základe dát v tabuľke 4.1 môžeme konštatovať, že vývoj je negatívny, pretože došlo k jej výraznému zníženiu, a to u všetkých sledovaných skupín, pričom k tomu prispelo hlavne výrazné zníženie celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivity. Dá sa predpokladať, že tento vývoj bol ovplyvnený pretrvávajúcou pandémiou COVID-19 a jej súvisiacimi dôsledkami na sektor MSP, ktorý sa okrem nižšej celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivity prejavil aj na samotnom zámere začať podnikáť. Dôsledkom toho celková podnikateľská aktivita populácie klesla z 18,9 % v roku 2019 na 12,8 % v roku 2021, čo predstavuje 6 percentuálnych bodov, pričom celková počiatočná aktivita klesla takmer o 7 percentuálnych bodov, takže nepriaznivé podmienky odradili od začatia podnikáť hlavne potenciálnych podnikateľov, čo by sa prejavilo vo vyššej úrovni celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivity. Ešte výraznejší pokles môžeme sledovať v skupine mladých, kde od roku 2019 do roku 2021 poklesla celková podnikateľská aktivita o takmer 11 percentuálnych bodov. Lepšie si počínala skupina populácie seniorov, kde nastal v sledovanom období pokles len o niečo viac ako 4 percentuálne body, pričom ale východisková pozícia seniorov bola výrazne horšia ako v skupine mladých (mladí 22,5 %, seniori 11,6 % v roku 2019).

Tabuľka 4.1: Celková podnikateľská aktivita a jej fázy na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Zámer začať podnikat' (medzi nepodnikateľmi)	5,3	13,9	13,6	9,2	22,5	25,0	1,9	4,2	3,7
Celková počiatočná podnikateľská aktivita (TEA)	6,4	13,9	13,3	8,4	19,2	18,8	2,7	5,2	4,7
Etablovaná podnikateľská aktivita	6,5	6,5	5,9	3,5	4,1	3,8	4,5	11,0	7,2
Celková podnikateľská aktivita	12,8	20,0	18,9	11,7	23,1	22,5	7,2	16,0	11,6

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Slovensko v roku 2020 vykazuje vyššiu celkovú podnikateľskú aktivitu v porovnaní s Európou aj s krajinami s vysokým dôchodkom v prípade dospeléj populácie a mladých. Celková podnikateľská aktivita seniorov síce prevyšuje aktivitu seniorov v Európe, ale zároveň mierne zaostáva za aktivitou seniorov z krajín s vysokým dôchodkom. Rovnaký trend môžeme vidieť aj pri celkovej počiatočnej podnikateľskej aktivite pre všetky skúmané skupiny populácie. Naopak, z analýzy etablovanej podnikateľskej aktivity vyplýva, že v prípade dospeléj populácie Slovensko zaostáva za Európou aj krajinami s vysokým dôchodkom a v prípade mladých a seniorov je táto fáza podnikateľskej aktivity mladých a seniorov na Slovensku vyššia v porovnaní so sledovanými skupinami krajín. V prípade zámeru začať podnikat' Slovensko pre pozorované skupiny populácie vykazuje vyššiu aktivitu ako Európa, ale naopak zaostáva za krajinami s vysokým dôchodkom (Tabuľka 4.2).

Tabuľka 4.2: Celková podnikateľská aktivita v medzinárodnom porovnaní

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Zámer začať podnikat' (medzi nepodnikateľmi)	13,9	8,3	16,6	22,5	13,4	23,9	4,2	3,1	7,6
Celková počiatočná podnikateľská aktivita (TEA)	13,9	6,5	10,5	19,2	8,2	13,1	5,2	3,8	6,1
Etablovaná podnikateľská aktivita	6,5	7,3	7,1	4,1	3,2	3,1	11,0	10,2	10,9
Celková podnikateľská aktivita	20,0	13,5	17,3	23,1	11,3	15,9	16,0	13,8	16,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V kontexte celkovej podnikateľskej aktivity vyhodnocujeme aj odpovede na otázku, či dostala alebo očakáva firma finančnú podporu od vlády v dôsledku pandémie. V tabuľke 4.3 môžeme vidieť, že menší podiel mladých podnikateľov dostalo alebo očakávalo pomoc od vlády v porovnaní so skupinou seniorov, čo môže vysvetľovať aj väčší prepád celkovej podnikateľskej aktivity mladých v rokoch 2019

až 2021 na Slovensku. V prípade dospelých populácie pomoc dostal alebo očakával v roku 2020 v priemere jeden z troch podnikateľov.

Tabuľka 4.3: Dostala alebo očakáva vaša spoločnosť finančnú podporu od vlády v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku

2020	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Áno	34,2	30,0	36,4
Nie	65,8	70,0	63,6

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Medzinárodné porovnanie výsledkov na rovnakú otázku ukazuje, že Slovensko zaostáva hlavne v prípade dospelých populácie a mladých za Európou, ale aj krajinami s vysokým dôchodkom v poskytnutej alebo očakávanej podpore vlády v dôsledku pandémie COVID-19. Naopak, aj medzinárodné porovnanie potvrdzuje, že podnikatelia seniori boli disciplinovanejší, resp. im bola vo väčšej miere poskytnutá podpora zo strany vlády na prekonanie následkov pandémie ako v prípade dospelých populácie a mladých, ale aj krajín s vysokým dôchodkom, pričom len mierne zaostávajú za seniormi v Európe.

Tabuľka 4.4: Dostala alebo očakáva vaša spoločnosť finančnú podporu od vlády v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Áno	34,2	41,5	39,8	30,0	43,2	41,0	36,4	38,7	36,1
Nie	65,8	58,5	60,2	70,0	56,8	59,0	63,6	61,3	63,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V nasledujúcej kapitole tejto monografie sa komplexne venujeme počiatočnej podnikateľskej aktivite a dopadom pandémie COVID-19 na túto konkrétnu fázu podnikateľského procesu.

5 Celková počiatková podnikateľská aktivita v čase pandémie

Celková počiatková podnikateľská aktivita (TEA) je hlavným ukazovateľom podnikateľskej aktivity projektu GEM, ktorý zahŕňa všetkých podnikateľov, ktorí vlastnia/manajú podniku nie staršie ako 42 mesiacov. V nasledujúcich podkapitolách sa zameriame na charakteristiku celkovej počiatkovej podnikateľskej aktivity a jej zložky a analyzujeme odvetvové zameranie začínajúcich podnikateľov, ich motivácie na začatie podnikania a vplyv pandémie COVID-19 na ich podnikanie.

5.1 Charakteristika celkovej počiatkovej podnikateľskej aktivity

Bezprostredne predchádzajúca fáza pred počiatkovou podnikateľskou aktivitou, kedy začínajúci podnikatelia už robia konkrétne kroky súvisiace so založením podnikania alebo vlastníctvom/riadom už začínajúce podnikanie, je zámer začať podnikať. Zámer začať podnikať analyzujeme medzi nepodnikateľmi v radoch dospelých populácie, mladých a seniorov. V prípade všetkých pozorovaných skupín populácie môžeme v tabuľke 5.1 vidieť negatívny vývoj v posledných troch rokoch, konkrétne výrazný pokles v zámere začať podnikať. Najvyšší zámer začať podnikať má, prirodzene, skupina populácie mladých. Každý štvrtý mladý človek mal zámer začať podnikať v roku 2019, pričom v roku 2021 to bol už len približne každý desiaty. V prípade dospelých populácie mal zámer začať podnikať približne každý ôsmy človek v roku 2019, ale v roku 2021 sa toto číslo znížilo na približne každého dvadsiateho človeka z dospelých populácie. Najnižší zámer začať podnikať majú seniori spomedzi sledovaných skupín (3,7 % v roku 2019, 1,9 % v roku 2021).

Rodiace sa podnikanie, teda tí podnikatelia, ktorí už patria do celkovej počiatkovej podnikateľskej aktivity, podnikli konkrétne kroky vedúce k založeniu podnikania, ale nepodnikajú dlhšie ako 3 mesiace, vykazuje rovnaký trend ako zámer začať podnikať, a teda v sledovanom období pomerne výrazne pokleslo. Rodiace sa podnikanie bolo v roku 2021 na úrovni 4,2 % v dospelých populácii, mierne vyššie v skupine mladých (5,6 %) a pomerne výrazne nižšie v skupine seniorov (2,0 %). Úroveň nového podnikania (do 42 mesiacov) je ešte nižšia ako rodiaceho sa podnikania a vykazuje rovnaký volatilný trend. Zaujímavý je „index smrti“, ktorý vyjadruje pomer medzi rodiacim sa a novým podnikaním, teda koľko podnikatelia museli svoje podnikanie predčasne ukončiť, lebo nezvládli prechod z fázy rodiaceho sa podnikania do fázy nového podnikania. Tento index sa v sledovanom období znížil v dospelých populácii z 2,2 na 1,9. Napriek tomu hovorí o tom, že takmer každý druhý podnikateľ z dospelých populácie nezvládne prekonať počiatkové problémy so založením podnikania a svoje podnikanie ukončí. Index smrti je vyšší aj v skupine mladých aj v skupine seniorov, pričom sa v sledovanom období zvýšil. Pre mladých bol index smrti v roku 2021 na úrovni 2,1 a pre seniorov až na úrovni 2,7.

Pokiaľ ide o celkovú počiatočnú podnikateľskú aktivitu, aj tá v sledovanom období klesla pre všetky analyzované, skupiny populácie. Najvýraznejší pokles môžeme vidieť v skupine mladých (viac ako 10 percentuálnych bodov), potom v dospeljej populácii (takmer 7 percentuálnych bodov) a nakoniec aj v skupine seniorov (2 percentuálne body), pričom ale platí, že východisková situácia seniorov bola pomerne nízka (len 4,7 % v porovnaní s 18,8 % pre skupinu populácie mladých).

Tabuľka 5.1: Celková počiatočná podnikateľská aktivita na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Zámer začať podnikat' (medzi nepodnikateľmi)	5,3	13,9	13,6	9,2	22,5	25,0	1,9	4,2	3,7
Rodiaci sa podnikatelia	4,2	10,4	9,1	5,6	15,6	12,5	2,0	4,2	3,2
Noví podnikatelia	2,2	3,8	4,2	2,7	4,4	6,3	0,7	1,0	1,5
Celková počiatočná podnikateľská aktivita (TEA)	6,4	13,9	13,3	8,4	19,2	18,8	2,7	5,2	4,7
Index „smrti“ (rodiaci sa/noví)	1,9	2,7	2,2	2,1	3,5	2,0	2,7	4,3	2,2

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Medzinárodné porovnanie sledovaných ukazovateľov počiatočnej podnikateľskej aktivity vyzerá menej negatívne ako výsledky vývoja na Slovensku za posledné tri roky. Zámer začať podnikat' na Slovensku je vo všetkých skupinách populácie vyšší ako v Európe, pričom Slovensko len mierne zaostáva za krajinami s vysokým dôchodkom. V prípade rodiaceho sa podnikania dokonca Slovensko vykazuje vyššie hodnoty pre sledované skupiny populácie ako v Európe alebo v krajinách s vysokým dôchodkom. Naopak, v novom podnikaní v prípade dospeljej populácie a mladých už Slovensko zaostáva za krajinami s vysokým dôchodkom a v prípade seniorov aj za Európou. To spôsobuje aj výrazne vyššie indexy smrti v sledovaných skupinách populácie. Najhoršie sú na tom seniori, ktorých index smrti je približne trikrát vyšší ako seniorov v Európe alebo krajinách s vysokým dôchodkom. Index smrti pre skupinu populácie mladých na Slovensku je približne dvakrát vyšší ako v Európe alebo krajinách s vysokým dôchodkom. Dospelá populácia si počína trochu lepšie, ale stále zaostáva za Európou a krajinami s vysokým dôchodkom (Sk 2,7, EU 1,3, KVD 1,6). Celková počiatočná podnikateľská aktivita ťahaná prevažne rodiacim sa podnikaním, teda podnikaním mladším a menej stabilným, je v dospeljej populácii a skupine mladých vyššia v porovnaní so sledovanými skupinami krajín. V prípade seniorov celková počiatočná podnikateľská aktivita dokonca zaostáva za krajinami s vysokým dôchodkom (5,2 % v porovnaní s 6,1 %).

Tabuľka 5.2: Celková počiatková podnikateľská aktivita v medzinárodnom porovnaní

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Zámer začať podnikat' (medzi nepodnikateľmi)	13,9	8,3	16,6	22,5	13,4	23,9	4,2	3,1	7,6
Rodiaci sa podnikatelia	10,4	3,7	6,6	15,6	5,0	8,5	4,2	2,2	3,8
Noví podnikatelia	3,8	2,9	4,1	4,4	3,4	4,9	1,0	1,7	2,5
Celková počiatková podnikateľská aktivita (TEA)	13,9	6,5	10,5	19,2	8,2	13,1	5,2	3,8	6,1
Index „smrti“ (rodiaci sa/noví)	2,7	1,3	1,6	3,5	1,5	1,7	4,3	1,3	1,5

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V posledných rokoch projekt GEM začal zohľadňovať, že podnikanie nemusí zahŕňať len samostatné, nezávislé podnikanie. Naopak, veľká časť podnikateľských aktivít sa vykonáva s inými osobami a/alebo pre iné osoby, často ako súčasť plateného zamestnania, pričom vlastníctvo nového podniku môže byť zdieľané s inými osobami, často aj so zamestnávateľom. Zamestnanec vykonávajúci podnikanie (tzv. intrapreneur) je osoba, ktorá vyvíja nové podnikateľské aktivity ako súčasť svojej práce. Môže ísť o činnosti, ako je vytváranie a uvádzanie nových produktov alebo služieb na trh, alebo založenie nového podnikateľského subjektu. Nové otázky v projekte GEM umožňujú identifikovať, či vlastníctvo nového podniku bolo zdieľané s inými osobami alebo zamestnávateľom. To umožňuje rozdeliť celkovú počiatkovú podnikateľskú aktivitu na nezávislú a sponzorovanú.

Z prezentovaných výsledkov v tabuľke 5.3 môžeme vidieť, že sponzorovaná počiatková podnikateľská aktivita je výrazne nižšia ako nezávislá pre všetky sledované skupiny populácie, pričom za posledné 3 roky rovnako nezávislá ako aj sponzorovaná počiatková podnikateľská aktivita má výrazne klesajúci trend. Zatiaľ čo v roku 2019 vykazovala najvyšší podiel sponzorovanej počiatkovej podnikateľskej aktivity dospelá populácia, v roku 2021 vykazuje najvyšší podiel sponzorovanej počiatkovej podnikateľskej aktivity skupina populácie seniorov.

Tabuľka 5.3: Sponzorovaná a nezávislá celková počiatková podnikateľská aktivita na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Nezávislá	5,0	10,6	8,1	6,9	15,2	12,6	2,0	4,0	3,0
Sponzorovaná	1,4	3,3	5,2	1,5	4,1	6,0	0,7	1,2	1,7

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Z pohľadu medzinárodného porovnania (Tabuľka 5.4) nezávislá počiatočná podnikateľská aktivita prevyšuje úroveň Európy aj krajín s vysokým dôchodkom pre všetky sledované skupiny populácie okrem seniorov, ktorí mierne zaostávajú za krajinami s vysokým dôchodkom. Tiež sponzorovaná počiatočná podnikateľská aktivita prevyšuje pre sledované skupiny populácie Európu, ale naopak, je len na úrovni krajín s vysokým dôchodkom alebo mierne zaostáva.

Tabuľka 5.4: Sponzorovaná a nezávislá celková počiatočná podnikateľská aktivita v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Nezávislá	10,6	4,6	7,2	15,2	5,8	8,9	4,0	2,7	4,3
Sponzorovaná	3,3	1,9	3,3	4,1	2,4	4,2	1,2	1,1	1,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V nasledujúcej podkapitole sa venujeme analýze odvetvového zamerania začínajúcich podnikateľov na Slovensku a medzinárodnom porovnaní.

5.2 Odvetvové zameranie začínajúcich podnikateľov

Národné ekonomiky sa značne líšia z hľadiska svojej štruktúry, ktorá odráža ich históriu, skúsenosti, štádium hospodárskeho rozvoja, ale aj výskyt prírodných zdrojov. Začínajúce podnikanie zohráva pri štrukturálnych zmenách kľúčovú úlohu, pretože využíva príležitosti v nových odvetviach a ako reakciu na dopyt spotrebiteľov. Projekt GEM preto skúma odvetvia, v ktorých začínajúci podnikatelia pôsobia. Tieto odvetvia sú rozdelené do štyroch širokých kategórií:

1. poľnohospodárstvo a ťažba,
2. transformačné odvetvia (stavebníctvo, výroba, doprava, siete, komunikácie,...),
3. biznis služby (vrátane odborných služieb a IKT),
4. a služby pre konečných spotrebiteľov (vrátane maloobchodu, stravovacích služieb, služieb pre domácnosti, pohostinstvo, a osobné služby).

Začínajúci podnikatelia z dospelaj populácie, mladí, ale aj seniori najviac podnikali v sledovanom období v odvetví služieb pre konečných spotrebiteľov. V roku 2021 to bol približne každý druhý začínajúci podnikateľ z radov dospelaj populácie, mladých ale aj seniorov. Aj keď v roku 2019 a 2020 boli na druhom mieste biznis služby pre dospelú populáciu a mladých začínajúcich podnikateľov, v roku 2021 sa to zmenilo na transformačné odvetvia. V skupine seniorov vidíme iný trend, pričom v roku 2020 tiež dominovali na druhom mieste biznis služby, ale v roku 2021 sa podiel začínajúcich podnikateľov z radov seniorov vyrovnal pre transformačné odvetvia a biznis služby. Najnižší podiel začínajúcich podnikateľov

pôsobil v sledovanom období v odvetví poľnohospodárstva a ťažby, pričom je zaujímavé, že mladí podnikatelia vnímajú toto odvetvie najmenej atraktívne.

Tabuľka 5.5: Odvetvové zameranie začínajúcich podnikateľov na Slovensku

Začínajúci podnikatelia	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Poľnohospodárstvo, ťažba	2,4	4,2	3,3	0,0	3,8	5,2	10,0	5,3	6,3
Stavebníctvo, výroba, doprava, siete, komunikácie...	28,6	27,7	15,9	33,3	26,5	13,0	20,0	21,1	18,8
Biznis služby	16,7	33,8	27,3	13,0	31,8	33,0	20,0	42,1	12,5
Služby pre konečných spotrebiteľov	52,4	34,2	53,5	53,7	37,9	48,7	50,0	31,6	62,5

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 môžeme najvýraznejšie rozdiely vidieť v miernom zaostávaní dospelaj populácie v službách pre konečných spotrebiteľov a naopak mierne vyššie je zapojenie začínajúcich podnikateľov v biznis službách a transformačných odvetviach. Pre skupinu mladých je trend rovnaký. Mierne sa odlišuje skupina seniorov, ktorá mierne zaostáva za Európou a krajinami s vysokým dôchodkom v službách pre konečných spotrebiteľov ako aj transformačných odvetviach a odvetí poľnohospodárstva a ťažby. Naopak ich vyššie zapojenie môžeme sledovať v biznis službách.

Tabuľka 5.6: Odvetvové zameranie začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Poľnohospodárstvo, ťažba	4,2	5,1	3,8	3,8	3,5	2,8	5,3	9,6	6,6
Stavebníctvo, výroba, doprava, siete, komunikácie...	27,7	19,9	21,9	26,5	17,6	19,5	21,1	24,8	27,3
Biznis služby	33,8	31,1	23,3	31,8	30,7	22,0	42,1	28,9	23,7
Služby pre konečných spotrebiteľov	34,2	43,9	51,0	37,9	48,2	55,7	31,6	36,7	42,4

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V nasledujúcej podkapitole budeme analyzovať motiváciu na začatie podnikania podľa metodiky projektu GEM.

5.3 Motivácia začať podnikat'

Projekt GEM v roku 2019 pridal do harmonizovaného dotazníka novú sadu otázok, týkajúcich sa motivácie na začatie podnikania. Tieto otázky sa pýtajú tých,

ktorí začínajú alebo vlastnia/riadia nový podnik, či súhlasia s nasledujúcimi tvrdeniami o ich motivácii:

- zmeniť svet,
- vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem.
- pokračovať v rodinnej tradícii,
- zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo.

V nasledujúcich častiach budeme analyzovať motívy na začatie podnikania rodiacich sa, nových, ale aj spoločne, začínajúcich podnikateľov.

Čo sa týka rodiacich sa podnikateľov, najčastejšie uvádzaným dôvodom na začatie podnikania, teda urobením krokov spojených so založením podnikania v analyzovaných skupinách populácie je motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo. Táto motivácia je veľmi pragmatická, pretože predstavuje podnikanie ako prostriedok na generovanie príjmu pri absencii alternatív. Takéto podnikanie sa však vyznačuje nízkou inovatívnosťou a menším potenciálom rastu. Druhé miesto pre dospelú populáciu predstavovala v roku 2019 motivácia zmeniť svet (inovatívne podnikanie), v roku 2020 to bola motivácia vybudovať veľké bohatstvo a v roku 2021 motivácia pokračovať v rodinnej tradícii. Pre mladých bola na druhom mieste v roku 2019 a 2020 motivácia vybudovať veľké bohatstvo, ktorú mal približne každý druhý rodiaci sa podnikateľ, čo sa ale zmenilo v roku 2021 na motiváciu zmeniť svet, pričom túto motiváciu v roku 2021 uviedol približne každý tretí respondent. Pre skupinu seniorov bola v roku 2021 na druhom mieste rovnako motivácia zmeniť svet a vybudovať veľké bohatstvo, pričom tieto možnosti vybral približne každý tretí respondent z populácie seniorov.

Tabuľka 5.7: Motívy rodiacich sa podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Rodiaci sa podnikatelia	4,2	10,4	9,1	5,6	15,6	12,5	2,0	4,2	3,2
Motivácia zmeniť svet	15,4	35,5	40,4	33,3	39,5	46,6	34,0	25,0	30,4
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	24,3	41,3	35,8	15,3	51,9	51,8	34,0	23,5	24,8
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	30,3	31,1	27,3	15,1	34,1	31,4	66,0	59,2	21,2
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	91,9	74,2	67,0	94,0	61,7	64,3	66,0	70,2	88,4

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní motivácie na začatie podnikania rodiacich sa podnikateľov sme sa zamerali na dospelú populáciu. Z tabuľky 5.8 môžeme vidieť, že slovenská dospelá populácia vykazuje vyšší podiel motivácie zarobiť si na živobytie ako je to v Európe alebo krajinách s vysokým dôchodkom. Na druhom mieste je rovnako motivácia vybudovať veľmi vysoké bohatstvo alebo príjem, pričom

ale Slovensko mierne zaostáva (rovnako ako v prípade motivácie zmeniť svet). Naopak, dospelá populácia na Slovensku vo vyššej miere deklaruje motív pokračovať v rodinnej tradícii, ktorú mal približne každý tretí respondent v roku 2020.

Tabuľka 5.8: Motívy rodiacich sa podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia		
	SK	EU	KVD
Rodiaci sa podnikatelia	10,4	3,7	6,6
Motivácia zmeniť svet	35,5	38,9	48,9
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	41,3	44,2	56,8
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	31,1	22,4	30,6
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	74,2	60,6	69,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V radoch nových podnikateľov, rovnako ako v prípade rodiacich sa podnikateľov, dominuje pre všetky analyzované skupiny populácie motivácia zarobiť si na živobytie. Na druhom mieste v roku 2021 bola pre dospelú populáciu motivácia zmeniť svet, pre mladých dominovala motivácia vybudovať veľké bohatstvo a v prípade seniorov respondenti vyjadrovali na druhom mieste motiváciu pokračovať v rodinnej tradícii.

Tabuľka 5.9: Motívy nových podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Noví podnikatelia	2,2	3,8	4,2	2,7	4,4	6,3	0,7	1,0	1,5
Motivácia zmeniť svet	24,9	26,7	42,0	23,7	42,1	43,0	12,5	0,0	37,5
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	17,8	33,7	30,3	33,2	50,3	26,1	0,0	0,0	9,9
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	17,4	36,6	29,4	30,9	25,6	36,5	37,5	68,8	36,9
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	85,6	72,2	55,5	92,5	73,0	43,6	87,5	76,0	78,0

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Aj v medzinárodnom porovnaní nových podnikateľov vykazuje motivácia zarobiť si na živobytie najvyššiu úroveň pre všetky analyzované skupiny krajín. Na druhom mieste v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom je motivácia vybudovať veľké bohatstvo, zatiaľ čo druhá najrozšírenejšia motivácia na Slovensku je motivácia pokračovať v rodinnej tradícii, čo je zároveň najmenej rozšírená motivácia v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom medzi novými podnikateľmi.

Tabuľka 5.10: Motívy nových podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia		
	SK	EU	KVD
Noví podnikatelia	3,8	2,9	4,1
Motivácia zmeniť svet	26,7	33,0	44,0
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	33,7	42,0	56,0
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	36,6	23,9	33,3
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	72,2	64,0	67,2

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Motívy začínajúcich podnikateľov prirodzene reflektujú rovnaké trendy ako pri rodiaciach sa a nových podnikateľoch. Najväčší podiel respondentov z radov dospeléj populácie, mladých a seniorov udáva motiváciu na začatie podnikania zarobiť si na živobytie, pretože je málo pracovných miest. Pre dospelú populáciu a seniorov je druhou najviac uvádzanou motiváciou v roku 2021 pokračovať v rodinnej tradícii, zatiaľ čo pre mladých je to motivácia vybudovať veľké bohatstvo.

Tabuľka 5.11: Motívy začínajúcich podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Začínajúci podnikatelia	6,4	13,9	13,3	8,4	19,2	18,8	2,7	5,2	4,7
Motivácia zmeniť svet	18,7	33,6	40,7	26,7	42,7	45,4	18,5	19,6	32,8
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	22,1	38,3	33,9	27,4	49,3	43,2	9,6	18,9	19,9
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	25,8	32,4	28,1	25,7	26,9	33,1	45,5	60,8	26,3
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	89,8	73,8	63,3	92,9	70,5	57,3	81,5	71,4	85,0

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní môžeme v tabuľke 5.12 vidieť, že v roku 2020 pre všetky sledované skupiny populácie na Slovensku, Európe, ale aj v krajinách s vysokým dôchodkom dominovala motivácia začínajúcich podnikateľov zarobiť si na živobytie. Druhou najvyššou motiváciou v daných skupinách krajín bola motivácia vybudovať veľké bohatstvo s výnimkou seniorov na Slovensku, pre ktorých bola motivácia pokračovať v rodinnej tradícii na druhom mieste, čo je zároveň najmenej spomínanou motiváciou tak pre ostatné skupiny populácie, ako aj skupiny krajín.

Tabuľka 5.12: Motívy začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Začínajúci podnikatelia	13,9	6,5	10,5	19,2	8,2	13,1	5,2	3,8	6,1
Motivácia zmeniť svet	33,6	36,2	46,9	42,7	40,1	49,8	19,6	30,3	41,5
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	38,3	43,2	56,3	49,3	49,0	62,0	18,9	29,7	44,5
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	32,4	23,0	31,6	26,9	24,0	31,9	60,8	24,7	35,6
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	73,8	62,1	68,3	70,5	60,2	67,8	71,4	61,1	68,5

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

5.4 Vplyv COVID-19 na zámer začať podnikat'

V tejto časti monografie analyzujeme otázky zamerané na vplyv pandémie COVID-19 na zámer začať podnikat'.

Prvá otázka tejto podkapitoly sa zameriava na analýzu odpovedí respondentov z dospelaj populácie, populácie mladých a seniorov na otázku, či pandémie COVID-19 aspoň do určitej miery ovplyvnila ich zámer začať podnikat' v roku 2020. Na základe tabuľky 5.13 môžeme konštatovať, že do určitej miery pandémie COVID-19 ovplyvnila zámer začať podnikat' približne 4 z 10 potenciálnych podnikateľov z dospelaj populácie. Zaujímavý je fakt, že pandémie COVID-19 ovplyvnila mladých potenciálnych podnikateľov menej ako v prípade dospelaj populácie a ešte menej seniorov, pričom ovplyvnený z radov seniorov bol len približne každý tretí potenciálny podnikateľ.

Tabuľka 5.13: Zámer začať podnikat' aspoň do určitej miery ovplyvnila pandémie koronavírusu na Slovensku

2020	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Áno	41,5	37,5	33,3
Nie	58,5	62,5	66,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Zaujímavé výsledky vyplývajú aj z tabuľky 5.14, ktoré poukazujú na to, že slovenskí potenciálni podnikatelia z radov dospelaj populácie, mladých, ale aj seniorov boli pandemiou COVID-19 v ich rozhodovaní či začať podnikat' ovplyvnení aspoň do určitej miery výrazne menej ako rovnaké skupiny populácie v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 5.14: Zámer začať podnikateľ aspoň do určitej miery ovplyvnila pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Áno	41,5	58,5	59,7	37,5	59,0	58,9	33,3	58,9	61,3
Nie	58,5	41,5	40,3	62,5	41,0	41,1	66,7	41,1	38,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Do veľkej miery bola pandémiou COVID-19, pri rozhodovaní, či perspektívne začať podnikateľ, rovnako ako v predchádzajúcej otázke, najviac ovplyvnená dospelá populácia, potom skupina populácie mladých a nakoniec seniiori.

Tabuľka 5.15: Podnikateľské zámery vo veľkej miere ovplyvnila pandémie koronavírusu na Slovensku

2020	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Áno	12,5	10,2	8,3
Nie	87,5	89,8	91,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Z medzinárodného porovnania vyplýva, že pandémie COVID-19 ovplyvnila sledované skupiny populácie v roku 2020 na Slovensku výrazne menej ako v Európe alebo v krajinách s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 5.16: Podnikateľské zámery vo veľkej miere ovplyvnila pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Áno	12,5	30,7	29,0	10,2	29,5	26,8	8,3	31,7	34,0
Nie	87,5	69,3	71,0	89,8	70,5	73,2	91,7	68,3	66,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V ďalšej kapitole tejto monografie sa budeme venovať udržateľnosti podnikania, teda ďalším fázam podnikateľského procesu podľa procesného modelu projektu GEM (Obrázok 4.1 na strane 85), konkrétne etablovanému podnikaniu a prerušeniu podnikania.

6 Udržateľnosť podnikania

Udržateľnosť podnikania je sledovaná v projekte GEM prostredníctvom úrovne etablovaného podnikania ako aj prerušenia podnikania. V prípade etablovaného podnikania ide o sledovanie podnikateľov, ktorí podnikajú dlhšie ako 42 mesiacov, teda prekonalí počiatočné prekážky spojené so založením podnikania a dokázali, že ich podnikanie je životaschopné. Je to teda podnikanie, ktoré už vytvára hodnoty, generuje príjmy a zisky a existuje aj predpoklad, že má tendenciu rásť a inovovať, keďže na trhu pôsobí dlhšie ako 3 a pol roka. Na druhej strane, prerušenie podnikania vyjadruje mieru podnikateľov, ktorí z rôznych dôvodov, ktoré projekt GEM tiež skúma, museli svoje podnikanie v určitej fáze buď prerušiť alebo úplne ukončiť.

6.1 Etablované podnikanie

Miera etablovaného podnikania dospelaj populácie je na Slovensku dlhodobo pomerne stabilná, v sledovanom časovom období dokonca mierne vzrástla z 5,9 % na 6,5 %. Skupina populácie mladých vykazuje nižšiu mieru etablovaného podnikania, čo je spôsobené aj kratším časovým obdobím, v ktorom sa ich podnikateľské aktivity mohli etablovať, teda presiahnuť 42 mesiacov existencie. V sledovanom časovom období sa miera etablovaného podnikania mladých mierne znížila z 3,8 % na 3,5 %. Seniori, ktorí zvyčajne vykazujú vyššiu mieru etablovaného podnikania ako dospelá populácia (napr. rok 2019 a 2020) v roku 2021 vykazovali nižšiu mieru etablovaného podnikania, ktorá oproti predchádzajúcim rokom pomerne výrazne klesla.

Index „prežitia“, ktorý vyjadruje pomer medzi mierou etablovaného podnikania a nového podnikania, teda hovorí o tom, ako sú noví podnikatelia schopní etablovať svoje podnikanie, sa zvýšil pre dospelú populáciu v sledovanom období z 1,4 na 3. To by bola dobrá správa, keby to bolo spôsobené zvýšenou konverziou nových na etablovaných podnikateľov, ale bohužiaľ to bolo v roku 2021 spôsobené len zníženou úrovňou nového podnikania. Rovnaký trend môžeme sledovať aj v skupine populácie mladých. Skupina seniorov je v tomto ukazovateli pomerne volatilná, pričom ich index „prežitia“ dosiahol hodnotu 6.

Rovnaká logika platí pre index etablovanosti, ktorý čím je vyšší, tým lepšie, lebo podnikatelia sú úspešnejší pri zdolávaní prekážok spojených s počiatočnou podnikateľskou aktivitou a etablovaní ich podnikania. Tento index sa hlavne pre dospelú populáciu a mladých v sledovanom období zvýšil, ale znova je to, žiaľ, spôsobené len poklesom počiatočnej podnikateľskej aktivity.

Tabuľka 6.1: Etablované podnikanie na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Etablovaní podnikatelia	6,5	6,5	5,9	3,5	4,1	3,8	4,5	11,0	7,2
Index "prežitia" (EB/noví)	3,0	1,7	1,4	1,3	0,9	0,6	6,0	11,0	4,8
Index "etablovanosti" (EB/TEA)	1,0	0,5	0,4	0,4	0,2	0,2	1,6	2,1	1,5

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Na základe medzinárodného porovnania v tabuľke 6.2 môžeme konštatovať, že slovenská dospelá populácia vykazovala v roku 2020 mierne nižšiu úroveň etablovaného podnikania ako v Európe alebo v krajinách s vysokým dôchodkom. Naopak, mladí a seniori vykazovali mierne vyššiu úroveň etablovaného podnikania ako v sledovaných skupinách krajín.

Tabuľka 6.2: Etablované podnikanie v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Etablovaní podnikatelia	6,5	7,3	7,1	4,1	3,2	3,1	11,0	10,2	10,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

6.1.1 Odvetvové zameranie etablovaných podnikateľov

Aj pri etablovanej podnikateľskej aktivite skúma projekt GEM odvetvové zameranie podnikateľov. V tabuľke 6.3 môžeme vidieť pomerne výrazne zmeny v odvetvovej orientácii etablovaných podnikateľov v posledných troch rokoch. Zatiaľ čo v dospelej populácii etablovaných podnikateľov v roku 2019 dominovali služby pre konečných spotrebiteľov (57 %) v roku 2021 už dominujú transformatívne odvetvia (42,3 %), pričom veľmi nezaostávajú ani služby pre konečných spotrebiteľov (40,8 %). Rovnaký trend môžeme vidieť v skupine mladých. V skupine seniorov v roku 2021 stále dominujú služby pre konečných spotrebiteľov (50 %) a na druhom mieste sú transformatívne odvetvia (33,3 %).

V medzinárodnom porovnaní v roku 2020 zaostáva slovenská dospelá populácia za sledovanými skupinami krajín hlavne v službách pre konečných spotrebiteľov a odvetví poľnohospodárstva a ťažby, naopak vyššia angažovanosť dospelej populácie etablovaných podnikateľov bola v transformatívnych odvetviach a biznis službách. V prípade mladých bol trend rovnaký. Skupina seniorov na Slovensku sa naopak výrazne viac angažovala hlavne v biznis službách.

Tabuľka 6.3: Odvetvové zameranie etablovaných podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Poľnohospodárstvo, ťažba	3,8	1,6	0,9	8,7	0,0	0,0	0,0	4,8	3,4
Stavebníctvo, výroba, doprava, siete, komunikácie...	42,3	35,0	18,4	43,5	42,9	14,8	33,3	26,2	13,8
Biznis služby	13,1	38,2	23,7	13,0	32,1	25,9	16,7	50,0	17,2
Služby pre konečných spotrebiteľov	40,8	25,2	57,0	34,8	25,0	59,3	50,0	19,0	65,5

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.4: Odvetvové zameranie etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Poľnohospodárstvo, ťažba	1,6	9,9	8,5	0,0	8,9	7,0	4,8	11,9	10,4
Stavebníctvo, výroba, doprava, siete, komunikácie...	35,0	26,2	27,5	42,9	23,5	25,6	26,2	27,8	28,4
Biznis služby	38,2	27,8	26,5	32,1	26,4	24,4	50,0	28,1	26,5
Služby pre konečných spotrebiteľov	25,2	36,1	37,5	25,0	41,2	42,9	19,0	32,2	34,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

6.1.2 Motivácia na podnikanie

Rovnako ako pri počiatočnej podnikateľskej aktivite, projekt GEM skúma motiváciu podnikania aj pri etablovaných podnikateľoch. Výsledky za Slovensko a medzinárodné porovnanie motivácie etablovaného podnikania sú predmetom tabuliek 6.5 a 6.6.

V dospeléj populácii etablovaných podnikateľov, v skupine mladých a seniorov na Slovensku bola v sledovanom období dominujúcou motiváciou, rovnako ako pri začínajúcich podnikateľoch, motivácia zarobiť si na živobytie. Rovnaký trend je možné vidieť aj pre skupiny populácie etablovaných podnikateľov v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom. Druhou najpopulárnejšou motiváciou etablovaného podnikania v sledovaných skupinách krajín bola v sledovanom období motivácia pokračovať v rodinnej tradícii, čo sa mierne líši v porovnaní so začínajúcimi podnikateľmi. Na Slovensku pre dospelú populáciu navyše vnímame v roku 2021 zmenu, pričom druhou najvyššou motiváciou bolo vybudovať veľké bohatstvo (23 %) a pokračovať v rodinnej tradícii výrazne pokleslo z takmer 43 % na 22 %.

Tabuľka 6.5: Motívy etablovaných podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Etablovaní podnikatelia	6,5	6,5	5,9	3,5	4,1	3,8	4,5	11,0	7,2
Motivácia zmeniť svet	16,6	21,7	32,4	10,1	25,0	59,2	11,0	14,2	15,1
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	23,2	24,6	31,3	17,2	56,5	63,0	11,4	7,0	17,4
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	21,9	42,9	39,5	23,5	58,1	66,2	17,1	51,5	46,1
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	95,4	71,0	72,9	100,0	52,3	71,4	88,3	75,0	80,3

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Na základe medzinárodného porovnania môžeme konštatovať, že dospelá populácia a seniori vykazujú vyššiu mieru motivácie zarobiť si na živobytie ako v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom. Navyše, všetky sledované skupiny populácie tiež vo výrazne vyššej miere spomínali motiváciu pokračovať v rodinnej tradícii, pričom na druhej strane výrazne menej spomínali motiváciu vybudovať veľké bohatstvo ale aj motiváciu zmeniť svet s výnimkou skupiny populácie mladých na Slovensku, pre ktorých bola motivácia vybudovať veľké bohatstvo druhou najsilnejšou motiváciou a tiež prevyšujú svojich kolegov z radov mladých podnikateľov v Európe a v krajinách s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 6.6: Motívy etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Etablovaní podnikatelia	6,5	7,3	7,1	4,1	3,2	3,1	11,0	10,2	10,9
Motivácia zmeniť svet	21,7	24,5	30,0	25,0	30,3	38,1	14,2	24,5	27,9
Motivácia vybudovať veľké bohatstvo alebo veľmi vysoký príjem	24,6	34,0	42,0	56,5	39,9	53,3	7,0	28,7	35,1
Motivácia pokračovať v rodinnej tradícii	42,9	32,1	33,7	58,1	37,3	42,0	51,5	31,0	31,4
Motivácia zarobiť si na živobytie, pretože pracovných miest je málo	71,0	65,0	63,4	52,3	59,9	61,4	75,0	66,5	64,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

6.2 Ambicióznosť začínajúcich a etablovaných podnikateľov

V rámci analýz udržateľnosti a rozvoja podnikateľskej aktivity na Slovensku prostredníctvom dát Globálneho monitoru podnikania analyzujeme viaceré ukazovatele. V prvom rade analyzujeme, do akej miery podnikatelia v rôznych vekových kategóriách plánujú rozvíjať podnik prostredníctvom očakávaného rastu

tvorby pracovných miest – teda ich rastové aspirácie. V druhom rade analyzujeme rozvoj podnikania cez orientáciu na zahraničné trhy, teda takzvanú internacionalizáciu podnikania. V neposlednom rade sa pozeráme na digitalizáciu a využitie informačných technológií v rámci podnikania, ako proxy potenciálu rozvoja podnikateľskej aktivity.

Tabuľka 6.7: Rastové aspirácie - očakávaná tvorba pracovných miest začínajúcich podnikateľov o 5 rokov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
0	9,5	10,7	9,5	0,0	5,8	5,3	14,3	7,7	16,7
1 - 5	71,6	44,7	52,2	71,9	45,6	46,3	57,1	61,5	33,3
6 - 19	13,5	24,4	19,9	15,6	25,2	24,2	28,6	15,4	41,7
20 a viac	5,4	20,3	18,4	12,5	23,3	24,2	0,0	15,4	8,3

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Prvým ukazovateľom, ktorý analyzujeme, je očakávaná tvorba pracovných miest v horizonte nasledujúcich piatich rokov. Podnikatelia majú možnosť deklarovať svoje očakávania v rámci štyroch kategórií. Tabuľka 6.7 obsahuje rastové aspirácie za uplynulé tri roky, podnikateľov zapojených do celkovej počiatkovej podnikateľskej aktivity TEA, pre dospelú populáciu, a pre kohortu mladých a seniorov. V rámci dospeléj populácie výrazne medziročne poklesli očakávania tvorby pracovných miest v kategóriách vysokého rastu – teda 6 a viac pracovných miest. Až 71,6 % TEA plánuje vytvoriť 1 - 5 pracovných miest v horizonte piatich rokov. V kohorte mladých začínajúcich podnikateľov taktiež poklesli očakávania vysokej tvorby pracovných miest, a až 71,9 % podnikateľov plánuje vytvoriť 1 - 5 pracovných miest. Všetci mladí začínajúci podnikatelia však plánujú tvorbu pracovných miest. V kohorte začínajúcich podnikateľov seniorov je možné pozorovať zmenu v najvyššej kategórii 20 a viac pracovných miest, pričom v roku 2021 žiadny začínajúci podnikateľ nemá takú vysokú aspiráciu.

Tabuľka 6.8: Rastové aspirácie - očakávaná tvorba pracovných miest začínajúcich podnikateľov o 5 rokov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
0	10,7	23,1	11,5	5,8	17,0	8,2	7,7	35,3	20,0
1 - 5	44,7	49,4	46,3	45,6	50,3	45,5	61,5	47,2	47,8
6 - 19	24,4	17,3	25,7	25,2	20,1	27,3	15,4	8,9	21,2
20 a viac	20,3	10,3	16,5	23,3	12,7	18,9	15,4	8,5	10,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V porovnaní s krajinami Európy a krajinami s vysokým dôchodkom boli slovenskí podnikatelia v roku 2020 ambicióznejší pri odhade tvorby pracovných miest, a to tak pre celkovú populáciu, ako aj v kohorte mladých. V kohorte seniorov sú Slováci v ambíciách vysoko nad priemerom krajín Európy.

6.2.1 Vplyv pandémie na ambicióznosť začínajúcich a etablovaných podnikateľov na Slovensku

Vplyv pandémie na ambicióznosť podnikateľov sledujeme prostredníctvom toho, do akej miery mala pandémia dopad na očakávania rastu v porovnaní s predchádzajúcim rokom, a to tak za rok 2020 ako aj 2021. V tabuľke 6.9 je možné vidieť nielen zmenu v očakávaní, ale aj porovnanie kohorty mladých a seniorov. Očakávania rastu mohli mať podnikatelia približne rovnaké ako pred rokom, trochu nižšie, oveľa nižšie, respektíve trochu vyššie alebo oveľa vyššie. V roku 2020, pri začiatku pandémie, mala viac ako tretina začínajúcich podnikateľov (37,9 %) približne rovnaké očakávania rastu podnikania ako v roku 2019. Až 39,1 % podnikateľov malo vyššie očakávania rastu, z čoho 13,8 % oveľa vyššie ako pred rokom. Len 7,1 % podnikateľov malo oveľa nižšie očakávania rastu. Podobný trend je možné pozorovať tak u mladých ako u seniorov. Medziročne sa u dospelaj populácie očakávania rastu mierne znížili, pričom len 5,7 % dospelaj populácie očakávalo oveľa vyšší rast ako pred rokom a 26 % trochu vyšší. Rovnako poklesli očakávania rastu aj u mladých a seniorov.

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 (Tabuľka 6.10) je možné vidieť, že tak na úrovni Európy, ako aj krajín s vysokým dôchodkom boli očakávania rastu u začínajúcich podnikateľov podstatne vyššie ako na Slovensku. V priemere až 47,7 % začínajúcich podnikateľov v Európe malo vyššie očakávania rastu ako pred rokom, a dokonca až 49,9 % v krajinách s vysokým dôchodkom. V kohorte seniorov v krajinách s vysokým dôchodkom malo vyššie očakávania dokonca až 53,2 % podnikateľov.

Tabuľka 6.9: Začínajúci podnikateľ: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Slovensko

	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Oveľa nižšie	5,7	7,1	7,4	6,9	9,1	4,8
Trochu nižšie	20,3	16,0	31,5	17,7	0,0	23,8
Približne rovnaké	42,3	37,9	31,5	38,5	45,5	28,6
Trochu vyššie	26,0	25,3	22,2	25,4	36,4	23,8
Oveľa vyššie	5,7	13,8	7,4	11,5	9,1	19,0

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.10: Začínajúci podnikateľ: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Medzinárodné porovnanie

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Oveľa nižšie	7,1	6,8	8,1	6,9	7,8	9,5	4,8	4,2	5,0
Trochu nižšie	16,0	14,2	18,0	17,7	14,6	20,1	23,8	13,9	15,8
Približne rovnaké	37,9	31,3	23,9	38,5	33,5	24,4	28,6	33,2	25,9
Trochu vyššie	25,3	25,6	30,7	25,4	25,0	29,5	23,8	25,0	31,7
Oveľa vyššie	13,8	22,1	19,2	11,5	19,0	16,5	19,0	23,7	21,5

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

U etablovaných podnikateľov na Slovensku medziročne očakávania rastu podnikania zásadne poklesli. V roku 2020 malo 46,9 % podnikateľov vyššie očakávania rastu ako pred rokom. V roku 2021 malo vyššie očakávania len 27,4 % etablovaných podnikateľov, avšak percento podnikateľov s oveľa vyššími očakávaniami sa medziročne nezmenilo (10,2 %). V kohorte mladých etablovaných podnikateľov nastala medziročná zmena smerom k približne rovnakým očakávaniam. V roku 2020 46,7 % mladých etablovaných podnikateľov malo rovnaké rastové očakávania ako pred rokom a medziročne toto percento stúplo na 63,6 %. V kohorte seniorov taktiež nastala mierna konvergencia k rovnakým očakávaniam (z 37,2 % na 55,6 % v roku 2021), a taktiež vzrástlo percento podnikateľov s trochu nižšími rastovými očakávaniami (zo 7 % v roku 2020 na 27,8 % v roku 2021).

Tabuľka 6.11: Majiteľ/manažér etablovanej firmy: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Slovensko

	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Oveľa nižšie	3,9	3,1	0,0	3,3	0,0	2,3
Trochu nižšie	22,7	10,9	18,2	20,0	27,8	7,0
Približne rovnaké	46,1	39,1	63,6	46,7	55,6	37,2
Trochu vyššie	17,2	36,7	13,6	23,3	5,6	44,2
Oveľa vyššie	10,2	10,2	4,5	6,7	11,1	9,3

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní (Tabuľka 6.12) boli slovenskí etablovaní podnikatelia zásadne pod priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom, a to napriek relatívne vyšším rastovým očakávaniam v porovnaní so začínajúcimi podnikateľmi na Slovensku. V priemere až 60,6 % etablovaných podnikateľov v Európe malo vyššie očakávania rastu ako pred rokom, pričom až 31,6 % malo oveľa

vyššie očakávania. V krajinách s vysokým dôchodkom 60,4 % etablovaných podnikateľov malo vyššie očakávania ako pred rokom. Tento trend je možné pozorovať tak u mladých ako aj u seniorov.

Tabuľka 6.12: Majiteľ/manažér etablovanej firmy: očakávania rastu podnikania v porovnaní s predchádzajúcim rokom: Medzinárodné porovnanie

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Oveľa nižšie	3,1	3,4	4,7	3,3	5,3	8,7	2,3	2,8	3,2
Trochu nižšie	10,9	8,5	9,6	20,0	11,4	13,3	7,0	7,6	7,4
Približne rovnaké	39,1	27,5	25,2	46,7	26,4	23,5	37,2	30,9	28,0
Trochu vyššie	36,7	29,0	31,7	23,3	32,2	33,2	44,2	27,8	31,5
Oveľa vyššie	10,2	31,6	28,7	6,7	24,7	21,4	9,3	31,0	30,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

6.3 Internacionalizácia začínajúcich a etablovaných podnikateľov

Internacionalizácia slovenských podnikateľov sa analyzuje cez tri skupiny otázok. V prvom rade sledujeme rozsah pôsobnosti podnikateľov (miestny trh, vnútroštátny trh, alebo medzinárodný trh), v druhom rade sledujeme podiel tržieb z exportu na celkových tržbách podniku, a nakoniec analyzujeme percento zahraničných zákazníkov.

Pre začínajúcich podnikateľov na Slovensku pokleslo zameranie na medzinárodný trh a vzrástol podiel miestneho trhu a vnútroštátneho trhu. Tento trend je možné pozorovať aj u mladých podnikateľov a v kohorte seniorov (Tabuľka 6.13).

Tabuľka 6.13: Rozsah trhu začínajúcich podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Len rozsah pôsobnosti miestneho trhu	45,0	28,1	33,3	50,9	27,0	32,0	54,5	23,8	41,2
Rozsah vnútroštátneho trhu	44,2	34,5	32,9	38,2	33,6	34,4	36,4	28,6	11,8
Rozsah medzinárodného trhu	10,9	37,5	33,7	10,9	39,4	33,6	9,1	47,6	47,1

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V roku 2020 bol rozsah trhu slovenských začínajúcich podnikateľov v kategórii pôsobnosti miestneho a vnútroštátneho trhu pod priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom, a rozsah medzinárodného trhu bol nad priemerom tak

Európy, ako aj krajín s vysokým dôchodkom. U mladých podnikateľov, ako aj u seniorov bolo zameranie na medzinárodný trh vyššie v porovnaní s Európou ako aj s krajinami s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 6.14: Rozsah trhu začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Len rozsah pôsobnosti miestneho trhu	28,1	33,2	37,0	27,0	31,5	34,6	23,8	35,9	40,1
Rozsah vnútroštátneho trhu	34,5	36,6	41,2	33,6	36,6	42,7	28,6	36,5	40,0
Rozsah medzinárodného trhu	37,5	30,2	21,8	39,4	31,9	22,7	47,6	27,6	20,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Pre etablovaných podnikateľov, podobne ako pre podnikateľov v TEA, sa zameranie z medzinárodného trhu presunulo na vnútroštátny trh, a to tak pre celkovú populáciu ako pre kohortu mladých etablovaných podnikateľov. V skupine seniorov však nenastal pokles v zameraní na medzinárodný trh (Tabuľka 6.15).

Tabuľka 6.15: Rozsah trhu etablovaných podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Len rozsah pôsobnosti miestneho trhu	34,6	22,2	20,5	39,1	30,0	25,0	38,9	25,6	14,3
Rozsah vnútroštátneho trhu	52,3	34,1	37,5	52,2	23,3	29,2	33,3	46,5	39,3
Rozsah medzinárodného trhu	13,1	43,7	42,0	8,7	46,7	45,8	27,8	27,9	46,4

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 (Tabuľka 6.16), je z hľadiska rozsahu pôsobnosti Slovensko vysoko nad úrovňou Európy pri rozsahu medzinárodného trhu a rovnako výrazne nad priemerom krajín s vysokým dôchodkom. Naopak, z hľadiska rozsahu lokálneho trhu u etablovaných podnikateľov je Slovensko pod priemerom oboch porovnávaných skupín. V kohorte mladých ako aj seniorov, boli slovenskí podnikatelia nad priemerom Európy aj krajín s vysokým dôchodkom v zameraní na medzinárodný trh.

Tabuľka 6.16: Rozsah trhu etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Len rozsah pôsobnosti miestneho trhu	22,2	42,0	40,1	30,0	38,0	34,1	25,6	42,0	42,5
Rozsah vnútroštátneho trhu	34,1	33,5	37,3	23,3	31,1	38,0	46,5	34,3	37,1
Rozsah medzinárodného trhu	43,7	24,5	22,6	46,7	30,9	27,9	27,9	23,6	20,4

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Miera internacionalizácie slovenských podnikateľov závisí aj od percenta tržieb z exportu. V rámci GEM sledujeme percento podnikateľov, ktorí dosiahli viac ako 10 % tržieb z exportu, a tých ktorí dosiahli viac ako 50 % tržieb z exportu. U začínajúcich podnikateľov nastal medziročne výrazný pokles v oboch kategóriách, tak v celkovej populácii ako v kohorte mladých a seniorov. V roku 2021 žiaden začínajúci podnikateľ nedosiahol viac ako 50 % tržieb z exportu, a v kategórii seniorov, dokonca ani hranicu 10 % (Tabuľka 6.17).

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 sú slovenskí začínajúci podnikatelia ako aj kohorta mladých podnikateľov mierne nad priemerom Európy a vysoko nad priemerom krajín s vysokým dôchodkom v oboch kategóriách (tak 10 % ako 50 % tržieb z exportu). Až 33,3 % začínajúcich podnikateľov v kohorte seniorov v roku 2020 malo viac ako 10 % tržieb z exportu, teda viac ako dvojnásobok priemeru Európy, a takmer trojnásobok v porovnaní s krajinami s vysokým dôchodkom (Tabuľka 6.18).

Tabuľka 6.17: Tržby z exportu začínajúcich podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Viac ako 10 % tržieb z exportu	7,0	18,1	21,0	8,9	18,0	23,6	0,0	33,3	26,3
Viac ako 50 % tržieb z exportu	0,0	10,8	10,2	0,0	12,1	12,5	0,0	9,5	10,0

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.18: Tržby z exportu začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Viac ako 10 % tržieb z exportu	18,1	16,4	12,1	18,0	17,9	13,2	33,3	16,7	11,4
Viac ako 50 % tržieb z exportu	10,8	8,7	5,9	12,1	10,0	6,5	9,5	9,8	6,5

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

U etablovaných podnikateľov v celkovej populácii nastal v roku 2021 výrazný medziročný pokles tržieb z exportu v oboch sledovaných kategóriách. V kohorte mladých etablovaných podnikateľov kleslo percento podnikateľov v kategórii nad 50 % tržieb na nulu, a v kategórii nad 10 % tržieb klesol podiel z 26,7 % mladých podnikateľov v roku 2020 na 4,3 %. V kohorte seniorov však nastal medziročne výrazný nárast v oboch kategóriách (Tabuľka 6.19). V medzinárodnom porovnaní z roku 2020 sú slovenskí etablovaní podnikatelia vysoko nad priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom ako na úrovni dospeléj populácie tak aj v kohorte mladých a seniorov, a to v oboch analyzovaných kategóriách (Tabuľka 6.20).

Tabuľka 6.19: Tržby z exportu etablovaných podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Viac ako 10 % tržieb z exportu	8,4	27,9	24,6	4,3	26,7	26,9	22,2	18,2	34,5
Viac ako 50 % tržieb z exportu	3,8	12,4	15,4	0,0	16,7	18,5	22,2	6,8	20,7

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.20: Tržby z exportu etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Viac ako 10 % tržieb z exportu	27,9	12,6	11,6	26,7	17,9	16,4	18,2	11,3	9,7
Viac ako 50 % tržieb z exportu	12,4	5,9	5,4	16,7	8,0	8,2	6,8	5,7	4,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Z hľadiska zákazníkov našich podnikateľov, analyzujeme dve skupiny ukazovateľov. V prvom rade sa pozeráme na percento zákazníkov pochádzajúcich zo zahraničia, a v druhom rade analyzujeme, či sú ich zákazníci z ich oblasti, krajiny alebo sa nachádzajú vo svete.

Rovnako ako v predchádzajúcich kategóriách, aj percento zahraničných zákazníkov v roku 2021 výrazne pokleslo. Žiaden začínajúci podnikateľ na Slovensku nemal viac ako 75 % zahraničných zákazníkov, a len 1,9 % podnikateľov malo medzi 25 a 75 % zákazníkov zo zahraničia – v porovnaní s 8 % v roku 2020. Najvýraznejšie vzrástla kategória bez zahraničných zákazníkov, na 87,5 % všetkých začínajúcich podnikateľov. U mladých podnikateľov sa percento bez zahraničných zákazníkov zvýšilo z 67,8 % v roku 2020 na 85,1 % v roku 2021. Kohorta seniorov v roku 2021 celkovo prestala obchodovať so zahraničnými zákazníkmi, čo vychádza aj z predchádzajúcich analýz. V medzinárodnom porovnaní z roku 2020 v tabuľke 6.22 môžeme pozorovať nadpriemerné zameranie sa na zahraničných zákazníkov, a to tak v porovnaní s Európou ako aj s krajinami s vysokým dôchodkom, naprieč vekovými skupinami.

Tabuľka 6.21: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci slovenských začínajúcich podnikateľov

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Viac ako 75 %	0,0	7,6	7,5	0,0	7,4	7,8	0,0	10,5	6,3
25 % až 75 %	1,9	8,0	8,7	2,1	9,9	12,1	0,0	10,5	6,3
Menej ako 25 %	10,6	14,7	15,8	12,8	14,9	12,1	0,0	21,1	25,0
Žiadni	87,5	69,7	68,0	85,1	67,8	68,1	100,0	57,9	62,5

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.22: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Viac ako 75 %	7,6	5,7	3,7	7,4	6,6	3,9	10,5	6,1	4,2
25 % až 75 %	8,0	8,0	6,0	9,9	9,3	6,8	10,5	8,3	5,6
Menej ako 25 %	14,7	13,5	9,3	14,9	13,2	9,1	21,1	9,9	6,4
Žiadni	69,7	72,8	81,1	67,8	71,0	80,2	57,9	75,7	83,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Aj v skupine etablovaných podnikateľov nastal v roku 2021 pokles zahraničných zákazníkov. Až 87,7 % etablovaných podnikateľov v roku 2021 nemalo žiadnych zahraničných zákazníkov, v porovnaní s 58,3 % v roku 2020. U mladých etablovaných podnikateľov tento podiel vzrástol až na 91,3 %, pričom žiaden mladý etablovaný podnikateľ nemal viac ako 25 % zákazníkov zo zahraničia. Jedinou skupinou, v ktorej nastal medziročný rast, je kohorta seniorov, u ktorej vzrástol podiel podnikateľov s viac ako 75 % zahraničných zákazníkov medziročne z 4,9 % na 22,2 % (Tabuľka 6.23).

Tabuľka 6.23: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci slovenských etablovaných podnikateľov

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Viac ako 75 %	3,1	6,3	11,4	0,0	10,0	12,5	22,2	4,9	10,7
25 % až 75 %	1,5	11,0	11,4	0,0	10,0	12,5	0,0	4,9	21,4
Menej ako 25 %	7,7	24,4	19,3	8,7	26,7	20,8	5,6	17,1	14,3
Žiadni	87,7	58,3	57,9	91,3	53,3	54,2	72,2	73,2	53,6

Zdroj: Dáta GEM 2019-2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní z roku 2020, boli slovenskí etablovaní podnikatelia nad priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom v orientácii na zahraničných zákazníkov (Tabuľka 6.24).

Tabuľka 6.24: Zahraničná orientácia: zahraniční zákazníci etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Viac ako 75 %	6,3	3,8	3,3	10,0	4,9	4,2	4,9	3,5	3,1
25 % až 75 %	11,0	5,2	5,1	10,0	8,3	8,8	4,9	5,3	4,4
Menej ako 25 %	24,4	14,0	12,8	26,7	15,2	13,1	17,1	13,4	11,7
Žiadni	58,3	77,0	78,8	53,3	71,6	73,9	73,2	77,8	80,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Mieru internacionalizácie slovenských podnikateľov analyzujeme aj prostredníctvom toho, aké percento z nich odpovedalo súhlasne na otázky ohľadne lokácie ich zákazníkov. Začínajúci podnikatelia definovali, či majú zákazníkov v ich oblasti, krajine, respektíve vo svete. Tabuľka 6.25 poukazuje na to, že začínajúci podnikatelia sa počas pandémie zamerali na zákazníkov v ich oblasti. V roku 2019 malo zákazníkov vo svojej oblasti 87,2 % podnikateľov, v krajine 61,9 % podnikateľov, a 34,1 % podnikateľov malo zákazníkov vo svete. V roku 2020 dopad pandémie neovplyvnil zásadne tento ukazovateľ, pričom až 38,8 % začínajúcich podnikateľov malo zákazníkov aj na medzinárodnej úrovni, a 68,2 % malo zákazníkov na úrovni krajiny. V roku 2021 je badateľný posun k lokálnemu zameraniu, pričom až 97,7 % začínajúcich podnikateľov malo zákazníkov vo svojej geografickej oblasti, a len 13,3 % malo zákazníkov vo svete. Rovnaký trend je možné pozorovať aj v kohortách seniorov a mladých, kde rok 2020 zaznamenal nárast v internacionalizácii v porovnaní s 2019, avšak v roku 2021 nastal výrazný pokles v percente podnikateľov, ktorí majú zákazníkov na medzinárodnej úrovni.

Z medzinárodného hľadiska v roku 2020, ako je možné vidieť v tabuľke 6.26, boli slovenskí začínajúci podnikatelia orientovaní do vyššej miery na zákazníkov vo svete. Tak v porovnaní s priemerom Európy, kde 30,8 % podnikateľov malo zákazníkov vo svete, ale predovšetkým v porovnaní s priemerom krajín s vysokým dôchodkom, kde len 22,1 % podnikateľov deklarovalo internacionálnych zákazníkov. Tento výrazný rozdiel v zameraní na zahraničných zákazníkov je možné pozorovať najmarkantnejšie v skupine seniorov, kde v roku 2020 malo zákazníkov vo svete až 47,6 % podnikateľov, v porovnaní s 27,7 % na úrovni Európy, a 20 % v krajinách s vysokým dôchodkom.

Tabuľka 6.25: Zákazníci začínajúcich podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Zákazníci v ich oblasti	97,7	84,5	87,2	96,4	87,0	92,0	100,0	90,0	88,9
Zákazníci v ich krajine	59,8	68,2	61,9	51,9	71,1	64,7	50,0	71,4	50,0
Zákazníci vo svete	13,3	38,8	34,1	13,0	43,2	34,2	10,0	47,6	44,4

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.26: Zákazníci začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Zákazníci v ich oblasti	84,5	89,3	90,0	87,0	90,0	90,0	90,0	85,6	87,8
Zákazníci v ich krajine	68,2	63,1	60,1	71,1	64,7	62,4	71,4	60,5	56,8
Zákazníci vo svete	38,8	30,8	22,1	43,2	33,3	23,2	47,6	27,7	20,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

6.4 Inovatívnosť a digitalizácia v podnikaní

Miera inovatívnosti podnikateľskej aktivity sa v Globálnom monitore podnikania analyzuje prostredníctvom viacerých ukazovateľov. Prvou perspektívou je inovatívnosť produktov alebo služieb, analyzovaná cez ich vnímanú novosť v oblasti, krajine alebo vo svete. Druhou perspektívou je využívanie inovatívnych technológií respektíve procesov v rámci podnikania. Treťou perspektívou je analýza inovatívnosti sektora, v ktorom jednotlivci podnikajú. Poslednou perspektívou je technologická intenzita podnikania, respektíve miera využívania technológií v podnikaní.

Miera novosti produktov a služieb začínajúcich podnikateľov na Slovensku v roku 2021 v porovnaní s rokom 2020 poklesla (Tabuľka 6.27). Žiaden zo slovenských podnikateľov v roku 2021 nezačal podnikáť s produktom alebo službou, ktorú by považoval za novú vo svete, v porovnaní s 6,2 % v roku 2020. Miera lokálnej inovatívnosti však v roku 2021 mierne vzrástla, až 24,2 % podnikateľov považuje svoj produkt za nový v ich oblasti. Rovnaký trend je možné pozorovať aj v kohorte mladých podnikateľov, kde až 27,5 % považuje svoj produkt za nový vo svojej oblasti. V medzinárodnom porovnaní v roku 2020 sme mierne inovatívnejší ako priemer Európy, a rovnako aj nad priemerom krajín s vysokým dôchodkom (Tabuľka 6.28).

Tabuľka 6.27: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikat' s výrobkami alebo službami, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: Slovensko

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Nie je nový	72,5	69,6	64,3	68,6	68,1	63,3	70,0	65,0	63,2
Nové v ich oblasti	24,2	14,7	18,6	27,5	13,8	20,3	20,0	25,0	10,5
Nové v ich krajine	3,3	9,5	12,9	3,9	10,9	14,8	10,0	5,0	15,8
Nové vo svete	0,0	6,2	4,2	0,0	7,2	1,6	0,0	5,0	10,5

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.28: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikat' s výrobkami alebo službami, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: medzinárodné porovnanie

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Nie je nový	69,6	70,2	67,9	68,1	66,8	65,0	65,0	74,1	73,5
Nové v ich oblasti	14,7	16,6	17,9	13,8	18,4	19,5	25,0	14,9	14,3
Nové v ich krajine	9,5	8,2	9,6	10,9	9,0	10,9	5,0	5,9	7,5
Nové vo svete	6,2	5,0	4,5	7,2	5,8	4,5	5,0	5,1	4,6

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Z hľadiska novosti technológií alebo postupov, ktoré sa využívajú v podnikaní, aj miera inovatívnosti začínajúcich podnikateľov na Slovensku medziročne poklesla. Až 81,1 % podnikateľov sa v roku 2021 identifikuje s kategóriou bez nových technológií alebo postupov a 12,6 % v kategórii novej technológie v ich oblasti. V rámci nových technológií a postupov v rámci krajiny je na Slovensku len 4,7 % začínajúcich podnikateľov v porovnaní s 10,7 % v roku 2020. Nové technológie a postupy na svetovej úrovni využíva len 1,6 % začínajúcich podnikateľov. Ako je možné vidieť v tabuľke 6.29, v kohorte mladých a seniorov je tento trend replikovaný. Až 80,4 % mladých podnikateľov nevyužíva žiadne nové technológie alebo postupy v porovnaní s 66,7 % v roku 2020. V kohorte seniorov je mierne vyššie percento podnikateľov, ktorí považujú svoje technológie a postupy nové v rámci oblasti (27,3 %), avšak zvyšok tejto kohorty nevyužíva žiadne nové technológie (72,7 %). Z medzinárodného hľadiska využívali slovenskí začínajúci podnikatelia nové technológie vo vyššej miere ako priemer krajín Európy ako aj priemer krajín s vysokým dôchodkom, a to tak na vzorke dospeléj populácie, ako v kohortách mladých podnikateľov a seniorov (Tabuľka 6.30).

Tabuľka 6.29: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikat' s technológiami alebo postupmi, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: Slovensko

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Nie je nová	81,1	67,4	65,3	80,4	66,7	65,6	72,7	60,0	55,6
Nová v ich oblasti	12,6	15,2	19,6	14,3	16,3	20,3	27,3	30,0	16,7
Nová v ich krajine	4,7	10,7	9,8	3,6	10,4	9,4	0,0	5,0	11,1
Nová vo svete	1,6	6,7	5,3	1,8	6,7	4,7	0,0	5,0	16,7

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.30: Začínajúci podnikatelia, ktorí začínajú podnikat' s technológiami alebo postupmi, ktoré sú buď nové pre ich oblasť, nové pre ich krajinu alebo nové pre svet: medzinárodné porovnanie

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Nie je nová	67,4	74,5	69,3	66,7	72,8	67,7	60,0	78,5	74,3
Nová v ich oblasti	15,2	13,2	16,7	16,3	14,2	17,7	30,0	11,1	13,9
Nová v ich krajine	10,7	8,1	9,7	10,4	8,7	10,6	5,0	6,3	6,8
Nová vo svete	6,7	4,2	4,3	6,7	4,2	4,0	5,0	4,1	4,9

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Z hľadiska inovatívnosti posudzujeme v GEM aj percento podnikateľov, ktorí podnikajú v sektore so strednou a vysokou mierou inovácie technológií respektíve v sektore so žiadnymi novými technológiami respektíve nízkou mierou inovatívnosti. Ako znázorňuje tabuľka 6.31, začínajúci podnikatelia na Slovensku sa v roku 2021 presunuli do menej inovatívnych sektorov. Až 95,3 % dospelej populácie začalo podnikat' v sektore so žiadnou respektíve nízkou mierou inovatívnosti technológií, v porovnaní s 85,9 % v roku 2020. U mladých podnikateľov je tento trend ešte výraznejší, pričom až 98,2 % začalo podnikat' v neinovatívnych sektoroch. Začínajúci podnikatelia v kohorte seniorov sa medziročne veľmi nezmenili, pričom až 9,1 % z nich začalo podnikat' v sektore so strednou alebo vysokou mierou inovácie technológií, v porovnaní s 9,5 % v roku 2020. Z medzinárodného hľadiska v roku 2020 boli slovenskí začínajúci podnikatelia zapojení vo väčšej miere do inovatívnych sektorov (14,1 %) v porovnaní s priemerom Európy (9,3 %) a krajín s vysokým dôchodkom (7,5 %).

Tabuľka 6.31: Sektorová inovatívnosť začínajúcich podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Sektor so žiadnymi novými technológiami alebo nízka miera inovatívnosti technológií	95,3	85,9	91,0	98,2	87,1	91,4	90,9	90,5	94,7
Sektor so strednou alebo vysokou mierou inovácie technológií	4,7	14,1	9,0	1,8	12,9	8,6	9,1	9,5	5,3

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.32: Sektorová inovatívnosť začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Sektor so žiadnymi novými technológiami alebo nízka miera inovatívnosti technológií	85,9	90,7	92,5	87,1	91,2	93,0	90,5	89,3	92,2
Sektor so strednou alebo vysokou mierou inovácie technológií	14,1	9,3	7,5	12,9	8,8	7,0	9,5	10,7	7,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V kategórii etablovaných podnikateľov, podobne ako u začínajúcich podnikateľov, medziročne pokleslo zameranie na sektor so strednou alebo vysokou mierou inovácie technológií. Len 4,6 % etablovaných podnikateľov v roku 2021 podnikalo v inovatívnych sektoroch, v porovnaní s 11,6 % v roku 2020. U mladých etablovaných podnikateľov miera zapojenia do sektorov so strednou alebo vysokou mierou inovatívnosti technológií klesla z 13,3 % v roku 2020 na 8,7 % v roku 2021. Najvýraznejší medziročný pokles je možné pozorovať v kohorte seniorov. Žiaden z etablovaných podnikateľov seniorov v roku 2021 nepodnikal v inovatívnom sektore (Tabuľka 6.33). V medzinárodnom porovnaní z roku 2020, boli slovenskí etablovaní podnikatelia vo väčšej miere zapojení do sektorov so strednou a vysokou mierou inovácie v porovnaní s priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom (Tabuľka 6.34).

Tabuľka 6.33: Sektorová inovatívnosť etablovaných podnikateľov na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Sektor so žiadnymi novými technológiami alebo nízka miera inovatívnosti technológií	95,4	88,4	94,0	91,3	86,7	100,0	100,0	88,4	93,1
Sektor so strednou alebo vysokou mierou inovácie technológií	4,6	11,6	6,0	8,7	13,3	0,0	0,0	11,6	6,9

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.34: Sektorová inovatívnosť etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Sektor so žiadnymi novými technológiami alebo nízka miera inovatívnosti technológií	88,4	91,1	91,8	86,7	91,5	93,2	88,4	91,1	91,7
Sektor so strednou alebo vysokou mierou inovácie technológií	11,6	8,9	8,2	13,3	8,5	6,8	11,6	8,9	8,3

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Pokles inovatívnosti slovenských podnikateľov je badateľný aj v poslednom ukazovateli v rámci Globálneho monitora podnikania v tejto sekcii. Začínajúci podnikatelia v roku 2021 prevažne podnikali bez technológií respektíve s nízkou mierou technológie. Až 95,3 % začínajúcich podnikateľov spadá do kategórie žiadnej respektíve nízkej technológie, v porovnaní s 85,9 % v roku 2020. V kategórii s vysokou mierou technológie začalo podnikáť len 3,1 % podnikateľov. U mladých podnikateľov dokonca až 98,2 % začalo svoje podnikanie bez významného využitia technológií. V kohorte seniorov sa však pomer medziročne takmer nezmenil, pričom 90,9 % spadá do kategórie bez využívania technológií, a 9,1 % patrí do strednej miery technologickej intenzity, podobne ako v roku 2020 (9,5 %). V medzinárodnom porovnaní bolo v roku 2020 Slovensko opäť nad priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom tak v kategórii stredného ako aj vysokého využitia technológií (Tabuľka 6.36).

Tabuľka 6.35: Úroveň technologickej inovatívnosti začínajúcich podnikateľov na Slovensku

TEA	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Žiadna alebo nízka úroveň technológií	95,3	85,9	91,0	98,2	87,8	91,4	90,9	90,5	94,7
Stredná úroveň technológií	1,6	5,8	4,9	0,0	5,0	3,9	9,1	9,5	0,0
Vysoká úroveň technológií	3,1	8,3	4,1	1,8	7,2	4,7	0,0	0,0	5,3

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.36: Úroveň technologickej inovatívnosti začínajúcich podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Žiadna alebo nízka úroveň technológií	85,9	90,7	92,5	87,8	91,3	93,0	90,5	89,3	92,2
Stredná úroveň technológií	5,8	3,8	3,7	5,0	3,5	3,2	9,5	6,2	4,8
Vysoká úroveň technológií	8,3	5,5	3,7	7,2	5,2	3,7	0,0	4,6	3,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

U etablovaných podnikateľov taktiež nastal medziročný pokles v miere využívania technológií. V roku 2021 až 95,4 % etablovaných podnikateľov podnikalo bez technológie respektíve s nízkou mierou technológie, v porovnaní s 88,4 % v roku 2020. Percento podnikateľov využívajúcich vysokú mieru technológie poklesol z 5,4 % v 2020 na 1,5 % v roku 2021. U mladých etablovaných podnikateľov bol medziročný pokles z 6,7 % v kategórii vysokého a stredného využívania technológií na 4,3 % v roku 2021. Etablovaní podnikatelia v kohorte seniorov v roku 2021 podnikali výhradne v kategórii s nízkou mierou technológie respektíve bez využitia technológií (Tabuľka 6.37). Podobne ako v predchádzajúcich ukazovateľoch, medzinárodné porovnanie za rok 2020 poukazuje na nadpriemernú mieru využívania technológií na Slovensku (Tabuľka 6.38).

Tabuľka 6.37: Úroveň technologickej inovatívnosti etablovaných podnikateľov na Slovensku

EB	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Žiadna alebo nízka úroveň technológií	95,4	88,4	93,2	91,3	86,7	100,0	100,0	86,4	93,1
Stredná úroveň technológií	3,1	6,2	3,4	4,3	6,7	0,0	0,0	9,1	3,4
Vysoká úroveň technológií	1,5	5,4	3,4	4,3	6,7	0,0	0,0	4,5	3,4

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.38: Úroveň technologickej inovatívnosti etablovaných podnikateľov v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Žiadna alebo nízka úroveň technológií	88,4	91,2	91,8	86,7	91,5	93,2	86,4	90,9	91,5
Stredná úroveň technológií	6,2	5,0	5,0	6,7	3,4	3,0	9,1	5,5	5,8
Vysoká úroveň technológií	5,4	3,8	3,2	6,7	5,1	3,8	4,5	3,5	2,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

6.5 Prerušenie podnikania

Z hľadiska podnikateľského procesu a udržateľnosti podnikania analyzujeme ukazovateľ prerušenia podnikania. Tento ukazovateľ sa skladá z dvoch komponentov, pričom podnikanie môže úplne zaniknúť, alebo pokračuje u iných vlastníkov (teda podnik alebo jeho časť boli predané). Celkové prerušenie podnikania predstavuje oba komponenty. Následne analyzujeme ako dôvody prerušenia podnikania, tak aj vplyv pandémie na tento ukazovateľ.

Ako vyplýva z tabuľky 6.39, prerušenie podnikania najskôr v roku 2020 medziročne vzrástlo zo 4,0 % na 5,7 % a následne v roku 2021 pokleslo na 3,6 %. Zásadný pokles nastal predovšetkým v prerušení podnikania, ktoré následne pokračuje u iných vlastníkov z 2,7 % na 0,8 % v roku 2021. Prerušenie podnikania v kohorte mladých podnikateľov pokleslo ešte výraznejšie ako u celkovej populácie, pričom v roku 2020 bolo na úrovni 6,2 % a pokleslo o viac ako polovicu na 2,9 %. V kohorte seniorov celkové prerušenie podnikania pokleslo len o desatinu percentuálneho bodu zo 4,3 % na 4,2 % v roku 2021, avšak v jeho zložení nastala zmena. Len 1 % seniorov prerušilo podnikanie s tým, že podnik pokračuje u iných vlastníkov v porovnaní s 2,5 % v roku 2020. Nárast však nastal v ukazovateli prerušenia podnikania, pri ktorom podnikanie zaniklo, z 1,8 % na 3,2 % v roku 2021.

Tabuľka 6.39: Prerušenie podnikania na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Prerušenie podnikania: podnikanie pokračuje	0,8	2,7	1,3	0,8	2,3	1,3	1,0	2,5	1,2
Prerušenie podnikania: podnikanie zaniklo	2,8	3,1	2,7	2,1	3,9	4,0	3,2	1,8	2,5
Celkové prerušenie podnikania	3,6	5,7	4,0	2,9	6,2	5,3	4,2	4,3	3,7

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 je možné vidieť, že prerušenie podnikania tak celkovo, ako aj v jednotlivých kategóriách, bolo nad úrovňou

priemeru Európy, ako aj krajín s vysokým dôchodkom. Táto tendencia je platná tak pre celkovú dospelú populáciu, ako pre kohorty mladých podnikateľov a seniorov (**Chyba! Odkaz na záložku nie je platný.**).

Tabuľka 6.40: Prerušenie podnikania v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Prerušenie podnikania: podnikanie pokračuje	2,7	0,6	1,1	2,3	0,7	1,3	2,5	0,7	1,1
Prerušenie podnikania: podnikanie zaniklo	3,1	1,7	3,2	3,9	1,5	3,1	1,8	1,7	2,7
Celkové prerušenie podnikania	5,7	2,3	4,3	6,2	2,2	4,4	4,3	2,4	3,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

V rámci prerušenia podnikania je možné analyzovať ako pozitívne, tak aj negatívne dôvody tohto procesu. Pozitívne dôvody na prerušenie podnikania (príležitosť predať podnik, iná príležitosť, odchod do dôchodku, plánované zrušenie podnikania), sú na Slovensku vo výraznej menšine. Len 1,6 % v roku 2021 a 2,7 % v roku 2020 podnikateľov prerušilo podnikanie, pretože mali možnosť podnik predať. V rámci iných podnikateľských alebo pracovných príležitostí taktiež nastal zásadný pokles v porovnaní s rokom 2019 (25,6 %). Iná príležitosť bola dôvodom len u 4,5 % podnikateľov v roku 2020 a u 3,1 % podnikateľov v roku 2021. Najvýznamnejším negatívnym dôvodom na prerušenie podnikania bola v rokoch 2020 a 2021 pandémia. Až 34,2 % podnikateľov v roku 2020 a 46,9 % podnikateľov v roku 2021 ako dôvod prerušenia podnikania uviedlo pandémiu. Významným dôvodom na prerušenie podnikania je stále skutočnosť, že podnikanie nebolo ziskové. V roku 2021 zaniklo 15,6 % podnikov práve z tohto dôvodu. Tretím najvýznamnejším dôvodom prerušenia podnikania sú vláda, dane a byrokracia, pričom v roku 2020 prerušilo podnikanie z tohto dôvodu 8,1 % podnikateľov a v roku 2021 7,8 % podnikateľov.

Tabuľka 6.41: Dôvody prerušenia podnikania na Slovensku

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Príležitosť predať podnik	1,6	2,7	1,3	0,0	2,2	0,0	6,7	5,9	0,0
Podnikanie nebolo ziskové	15,6	9,0	20,5	35,7	13,3	14,7	6,7	0,0	20,0
Problémy s financovaním	1,6	12,6	12,8	7,1	15,6	17,6	0,0	11,8	13,3
Iná pracovná resp. podnikateľská príležitosť	3,1	4,5	25,6	0,0	8,9	38,2	0,0	0,0	6,7
Zrušenie dopredu plánované	1,6	2,7	3,8	0,0	4,4	5,9	0,0	0,0	0,0
Odchod do dôchodku	12,5	2,7	5,1	0,0	0,0	2,9	53,3	11,8	20,0
Osobné dôvody	6,3	8,1	19,2	0,0	8,9	17,6	0,0	5,9	13,3

	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Dôsledky nečakanej udalosti	3,1	2,7	0,0	0,0	2,2	0,0	6,7	0,0	0,0
Iné dôvody	0,0	12,6	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0	29,4	6,7
Vláda, dane, byrokracia	7,8	8,1	7,7	7,1	11,1	2,9	13,3	5,9	20,0
Pandémia	46,9	34,2	0,0	50,0	33,3	0,0	13,3	29,4	0,0

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

U mladých podnikateľov prevláda pandémia ako hlavný dôvod. Až 50 % mladých podnikateľov uvádza pandémiu ako dôvod prerušenia podnikania v roku 2021, a 33,3 % v roku 2020. U seniorov bolo v roku 2021 hlavným dôvodom prerušenia podnikania odchod do dôchodku (53,3 %), pričom tento dôvod vzrástol z roku 2020 (11,8 %). Pandémia v kohorte seniorov predstavuje významný dôvod, avšak v roku 2021 len 13,3 % podnikateľov seniorov uviedlo pandémiu ako hlavný dôvod prerušenia podnikania v porovnaní s 29,4 % v roku 2020.

Medzinárodné porovnanie dôvodov na prerušenie podnikania za rok 2020 je možné vidieť v tabuľke 6.42. V porovnaní s priemerom krajín Európy, slovenskí podnikatelia vo vyššej miere uvádzali pandémiu ako dôvod prerušenia podnikania. Skutočnosť, že podnikanie nebolo ziskové, je v Európe ako aj v krajinách s vysokým dôchodkom významnejším dôvodom na prerušenie podnikania ako na Slovensku. Možnosť predať podnik, čiže pozitívny dôvod na prerušenie podnikania, ako aj iné pracovné a podnikateľské príležitosti, sú v Európe ako aj v krajinách s vysokým dôchodkom významnejšími dôvodmi na prerušenie podnikania ako na Slovensku.

Tabuľka 6.42: Dôvody prerušenia podnikania v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Príležitosť predať podnik	2,7	4,8	3,6	2,2	7,3	3,9	5,9	3,4	2,4
Podnikanie nebolo ziskové	9,0	21,3	17,1	13,3	21,8	16,0	0,0	21,6	19,4
Problémy s financovaním	12,6	6,7	7,3	15,6	11,0	8,7	11,8	3,4	4,9
Iná pracovná resp. podnikateľská príležitosť	4,5	8,8	6,1	8,9	9,8	6,8	0,0	2,6	2,4
Zrušenie dopredu plánované	2,7	3,3	2,5	4,4	4,9	3,5	0,0	3,7	2,7
Odchod do dôchodku	2,7	6,2	2,8	0,0	2,0	0,9	11,8	20,7	12,0
Osobné dôvody	8,1	9,4	8,9	8,9	10,8	11,6	5,9	9,1	7,4
Dôsledky nečakanej udalosti	2,7	2,8	3,3	2,2	3,1	4,2	0,0	3,4	2,7
Iné dôvody	12,6	8,0	8,3	0,0	5,1	7,4	29,4	11,1	10,3
Vláda, dane, byrokracia	8,1	4,6	2,9	11,1	3,5	2,5	5,9	4,5	3,1
Pandémia	34,2	24,0	37,2	33,3	20,8	34,6	29,4	16,5	32,6

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

6.5.1 Vplyv pandémie na prerušenie podnikania

Pandémia mala na prerušenie podnikania na Slovensku významný vplyv, čo vyplýva z uvedených dôvodov v predchádzajúcej sekcii. V rámci GEM analyzujeme vplyv pandémie na podnikanie aj z hľadiska celkovej populácie, nie len podnikateľov. V rámci prieskumu sme zisťovali, či jednotlivci poznajú osobu respektíve osoby, ktoré v roku 2020 prestali vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie. Táto analýza sa skladá z dvoch ukazovateľov: poznám aspoň jednu osobu a poznám aspoň dve osoby ktoré v roku 2020 prestali vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu.

V roku 2020 takmer tretina dospeléj populácie na Slovensku (31,9 %) poznala aspoň jednu osobu, ktorá prestala riadiť podnik v dôsledku pandémie (Tabuľka 6.43). Veľmi podobné percento je možné vidieť v kohorte mladých (29,1 %) a seniorov (32 %). V rámci medzinárodného porovnania (Tabuľka 6.44) je Slovensko pod priemerom krajín Európy, kde 35,4 % populácie pozná aspoň jednu osobu, a pod priemerom krajín s vysokým dôchodkom, kde až 40 % populácie pozná aspoň jednu osobu, ktorá v dôsledku pandémie stratila svoje podnikanie. Tento ukazovateľ môže byť ovplyvnený aj slabšou sociálnou sieťou, ktorú majú naši podnikatelia, a preto nepoznajú takéto osoby.

Tabuľka 6.43: Pozná aspoň jednu osobu, ktorá v roku 2020 prestala vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku

2020	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Áno	31,9	29,1	32,0
Nie	68,1	70,9	68,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.44: Pozná aspoň jednu osobu, ktorá v roku 2020 prestala vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Áno	31,9	35,4	40,0	29,1	33,8	39,5	32,0	34,0	37,6
Nie	68,1	64,6	60,0	70,9	66,2	60,5	68,0	66,0	62,4

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Aspoň dve osoby ktoré v 2020 v dôsledku pandémie prestali vlastniť a riadiť podnik na Slovensku, pozná rovnako 31,9 % dospeléj populácie (Tabuľka 6.45). Percento mladých, ktorí poznajú aspoň dve osoby je v tomto ukazovateli zásadne nižšie (20,6 %), rovnako ako u seniorov (25,7 %). V porovnaní s krajinami Európy (23,3 %) a krajinami s vysokým dôchodkom (27,3 %) je Slovensko v tomto ukazovateli nad priemerom (Tabuľka 6.46).

Tabuľka 6.45: Pozná aspoň dve osoby, ktoré v roku 2020 prestali vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu na Slovensku

2020	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Áno	31,9	20,6	25,7
Nie	68,1	79,4	74,3

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 6.46: Pozná aspoň dve osoby, ktoré v roku 2020 prestali vlastniť a riadiť podnik v dôsledku pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Áno	31,9	23,3	27,3	20,6	20,1	25,5	25,7	23,4	26,5
Nie	68,1	76,7	72,7	79,4	79,9	74,5	74,3	76,6	73,5

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

7 Podnikateľská aktivita zamestnancov firiem pôsobiacich na Slovensku

Podnikateľská aktivita zamestnancov je zdrojom firemnej inovácie a rozvoja, a predstavuje dôležitú súčasť výskumu podnikania tak na globálnej úrovni ako aj na úrovni krajiny. Podnikateľskou aktivitou zamestnancov (EEA) sa rozumie v rámci metodiky GEM zapojenie zamestnancov „vo vyvíjaní nových aktivít pre svojho hlavného zamestnávateľa, ako je napríklad vývoj alebo uvádzanie nových výrobkov alebo služieb, alebo zakladanie novej podnikateľskej jednotky, novej organizačnej jednotky alebo dcérskej spoločnosti“. Pri analýze EEA využívame dve definície – širšiu a užšiu. V rámci širšej definície sa berie do úvahy zapojenie sa do aktivity v uplynulých troch rokoch, a v rámci užšej definície musí byť zamestnanec do aktivity zapojený v súčasnosti. Tak širšiu ako užšiu definíciu analyzujeme ako podiel dospeléj populácie a ako podiel zamestnancov danej krajiny.

Podnikateľská aktivita zamestnancov na Slovensku v rokoch 2019 až 2021 výrazne poklesla. Z hľadiska širšej definície, kleslo percento zamestnancov zapojených do EEA zo 17,2 % v roku 2019 na 14,6 % v roku 2020, a následne na 5,7 % v roku 2021. Rovnaký trend je možné vidieť v tabuľke 7.1 aj u mladých zamestnancov a u seniorov, ako aj pri analýze podnikateľskej aktivity zamestnancov ako podielu celkovej populácie. Najvýraznejší pokles je možné vidieť u seniorov, kde v roku 2021 bolo do EEA zapojených len 4,5 % zamestnancov.

Tabuľka 7.1: Podnikateľská aktivita zamestnancov (EEA) na Slovensku

		Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
		2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Širšia definícia EEA (aktivity za posledné 3 roky)	% dospeléj populácie	3,6	8,7	10,9	3,6	10,3	11,5	2,2	5,7	5,9
	% zamestnancov	5,7	14,6	17,2	6,3	17,3	19,3	4,5	13,1	11,1
Užšia definícia EEA (v súčasnosti zapojení do aktivít)	% dospeléj populácie	2,6	6,3	7,8	3,0	7,7	6,9	1,5	4,5	4,0
	% zamestnancov	4,2	10,5	12,4	5,2	12,8	11,6	3,0	10,1	7,4

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V rámci užšej definície – teda zapojenia do aktivít v súčasnosti – je podiel zamestnancov v roku 2021 ešte nižší. Len 4,2 % zamestnancov respektíve 2,6 %

dospelej populácie je aktuálne zapojených do podnikateľskej aktivity zamestnancov. To je viac ako polovičný pokles v porovnaní s rokom 2020, kde do EEA bolo zapojených 6,3 % dospelej populácie a 10,5 % zamestnancov.

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 je Slovensko nad priemerom Európy ako aj krajín s vysokým dôchodkom, a to tak pri širšej, ako aj užšej definícii EEA, a v rámci kohort mladých a seniorov. Rovnako to platí aj pre ukazovatele podielu zamestnancov a dospelej populácie. Teda v roku 2020, napriek pandémie, bola podnikateľská aktivita zamestnancov na Slovensku výrazne vyššia ako v porovnávaných krajinách (Tabuľka 7.2).

Tabuľka 7.2: Podnikateľská aktivita zamestnancov (EEA) v medzinárodnom porovnaní

		Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
		SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Širšia definícia EEA (aktivity za posledné 3 roky)	% dospelej populácie	8,7	6,7	6,8	10,3	6,6	6,9	5,7	4,4	4,3
	% zamestnancov	14,6	11,5	11,8	17,3	11,8	12,1	13,1	10,3	10,1
Užšia definícia EEA (v súčasnosti zapojení do aktivít)	% dospelej populácie	6,3	4,6	4,6	7,7	4,5	4,5	4,5	3,0	3,0
	% zamestnancov	10,5	7,9	7,9	12,8	8,0	7,9	10,1	7,1	7,0

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Podnikateľská aktivita zamestnancov je analyzovaná aj z hľadiska toho, kto túto aktivitu inicioval (Tabuľka 7.3). Aktivita môže byť iniciovaná respondentom, zamestnávateľom, kolegom alebo ich kombináciou. Na Slovensku vzrástla iniciatíva samotných zamestnancov v porovnaní s rokmi 2019 a 2020. Kým v roku 2019 len 13,4 % podnikateľskej aktivity v širšej definícii bolo iniciovanej samotným respondentom, v roku 2021 to bolo až 29,9 %. Zamestnávatelia iniciovali v roku 2019 v širšej definícii až 47 % EEA, a v roku 2021 tento podiel poklesol na 37,3 %.

Podobný trend je možné pozorovať aj v užšej definícii. V roku 2019 samotný respondent – zamestnanec – inicioval len 13,5 % EEA, a v roku 2021 inicioval až 38 % podnikateľskej aktivity zamestnancov. Rovnako poklesol mierne podiel zamestnávateľa na iniciácii EEA, z 44,9 % v roku 2019, poklesol podiel na 40 % v roku 2021. Zamestnanci na Slovensku mali možnosť počas pandémie zobrať iniciatívu do vlastných rúk.

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 (Tabuľka 7.4) je podiel zamestnávateľa na iniciovaní EEA na Slovensku nižší ako priemer Európy a krajín

s vysokým dôchodkom tak v širšej ako v užšej definícii. V porovnaní s Európou a krajinami s vysokým dôchodkom sú na Slovensku zamestnanci (berúc do úvahy tak respondenta ako kolegu) iniciátormi podnikateľskej aktivity zamestnancov v zásadne vyššej miere v oboch definíciách EEA.

Tabuľka 7.3: Iniciácia novej podnikateľskej aktivity zamestnancov (EEA) na Slovensku

Širšia definícia EEA		Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
		2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Nová aktivita iniciovaná %	Respondentom	29,9	12,0	13,4	47,8	12,3	20,3	33,3	14,3	12,5
	Zamestnávateľom	37,3	40,7	47,0	30,4	43,8	45,6	44,4	42,9	54,2
	Kolegom	13,4	29,9	24,4	8,7	28,8	22,8	11,1	38,1	20,8
	Kombinácia	19,4	17,4	15,2	13,0	15,1	11,4	11,1	4,8	12,5
Užšia definícia EEA		Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
		2021	2020	2019	2021	2020	2019	2021	2020	2019
Nová aktivita iniciovaná %	Respondentom	38,0	11,5	13,5	57,9	10,9	19,1	50,0	11,8	20,0
	Zamestnávateľom	40,0	36,9	44,9	31,6	40,0	42,6	50,0	41,2	46,7
	Kolegom	8,0	32,0	24,4	0,0	30,9	25,5	0,0	41,2	20,0
	Kombinácia	14,0	19,7	17,3	10,5	18,2	12,8	0,0	5,9	13,3

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 7.4: Iniciácia novej podnikateľskej aktivity zamestnancov (EEA) v medzinárodnom porovnaní

Širšia definícia EEA		Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
		SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Nová aktivita iniciovaná %	Respondentom	12,0	14,9	16,8	12,3	14,3	16,5	14,3	19,4	19,4
	Zamestnávateľom	40,7	49,7	47,5	43,8	48,4	45,9	42,9	44,3	45,1
	Kolegom	29,9	14,3	13,2	28,8	16,2	14,5	38,1	16,5	14,6
	Kombinácia	17,4	21,1	22,6	15,1	21,1	23,1	4,8	19,8	20,9
Užšia definícia EEA		Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
		SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Nová aktivita iniciovaná %	Respondentom	11,5	15,1	16,4	10,9	12,9	15,2	11,8	19,3	19,0
	Zamestnávateľom	36,9	48,2	45,8	40,0	47,3	43,6	41,2	42,8	44,5
	Kolegom	32,0	14,1	12,6	30,9	16,0	14,1	41,2	16,6	14,2
	Kombinácia	19,7	22,7	25,2	18,2	23,9	27,1	5,9	21,4	22,3

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

7.1.1 Vplyv pandémie na podnikateľskú aktivitu zamestnancov

V rámci analýz vplyvu pandémie na podnikanie sme za rok 2020 skúmali aj dopad pandémie na podnikateľskú aktivitu zamestnancov. Dopad sme sledovali tak z negatívneho ako aj z pozitívneho hľadiska. V prvom rade sme zisťovali, či jednotlivci vnímali vplyv pandémie na hlavné činnosti podniku, v ktorom pracujú. V druhom rade sme analyzovali či pandémia viedla k novým príležitostiam, ktoré podnik v súčasnosti využíva. Na záver sme zisťovali, ako jednotlivci vnímajú reakcie vlády na hospodárske dopady pandémie. Jednotlivé otázky boli formulované ako tvrdenia, s ktorými mohol jednotlivec mierne a silne súhlasiť respektíve nesúhlasiť.

Vnímanú intenzitu negatívneho dopadu pandémie na pôsobenie zamestnávateľov je možné pozorovať v tabuľke 7.5. Respondenti mali možnosť vyjadriť mieru svojho súhlasu alebo nesúhlasu s tvrdením, že pandémia spôsobila zastavenie niektorej z hlavných činností podniku, v ktorom pracujú. Z hľadiska celkovej dospeléj populácie, presne 50 % nesúhlasilo s týmto tvrdením, teda až polovica populácie nevníma takýto negatívny dopad pandémie. Pritom až 30,9 % silne nesúhlasilo s týmto tvrdením. Na druhej strane, 45,5 % populácie pocítilo negatívny dopad pandémie na svojho zamestnávateľa, pričom 26,4 % populácie silne súhlasilo s uvedeným tvrdením. Najsilnejšie vnímali negatívny dopad pandémie na zamestnávateľa mladí ľudia, kde až tretina (33,3 %) silne súhlasila s tvrdením. Rovnako aj v kohorte seniorov, viac ako polovica (54,2 %) súhlasila s tým, že pandémia mala negatívny dopad na ich zamestnávateľa.

V medzinárodnom porovnaní s Európou a krajinami s vysokým dôchodkom Slováci na úrovni dospeléj populácie vnímali dopad pandémie na svojho zamestnávateľa miernejšie. Tento trend platí aj pre kohorty mladých a seniorov (Tabuľka 7.6).

Tabuľka 7.5: Pandémia koronavírusu spôsobila, že podnik, v ktorom pracujete, zastavil niektoré zo svojich hlavných činností na Slovensku

	Dospelá populácia	Mladí	Seniori
Silne nesúhlasím	30,9	32,1	33,3
Mierne nesúhlasím	19,1	15,4	12,5
Ani súhlasím ani nesúhlasím	4,5	3,8	0,0
Mierne súhlasím	19,1	15,4	37,5
Silne súhlasím	26,4	33,3	16,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 7.6: Pandémia koronavírusu spôsobila, že podnik, v ktorom pracujete, zastavil niektoré zo svojich hlavných činností v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Silne nesúhlasím	30,9	29,2	25,0	32,1	28,6	23,4	33,3	28,1	26,3
Mierne nesúhlasím	19,1	14,7	12,7	15,4	14,8	12,5	12,5	12,7	10,7
Ani súhlasím ani nesúhlasím	4,5	7,2	7,2	3,8	9,2	8,3	0,0	5,9	5,7
Mierne súhlasím	19,1	22,1	24,1	15,4	23,6	25,1	37,5	24,7	25,8
Silne súhlasím	26,4	26,8	31,0	33,3	23,8	30,6	16,7	28,6	31,6

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Pozitívny dopad pandémie na podnikanie zamestnávateľa sme zisťovali prostredníctvom tvrdenia „Pandémia koronavírusu viedla k novým obchodným príležitostiam, ktoré sa v súčasnosti využívajú v podniku, v ktorom pracujete“. V tabuľke 7.7 je možné vidieť relatívne pozitívny dopad na príležitosti v roku 2021, pričom až 52 % dospeléj populácie súhlasilo s týmto tvrdením, a len 31,2 % s týmto tvrdením nesúhlasilo. V medziročnom porovnaní, je možné pozorovať posun k vnímaniu týchto pozitívnych dopadov. V roku 2020 až 58 % dospeléj populácie nesúhlasilo s tvrdením, pričom až 39,8 % z nich silne nesúhlasilo. Teda s odstupom času bolo možné identifikovať tieto príležitosti a vyžiť ich v rámci podnikov. Tento pozitívny medziročný trend je možné pozorovať tak u mladých ako u seniorov. Mladí boli v roku 2021 kohortou, v ktorej viac ako tretina (34,6 %) silne súhlasila s tvrdením, že pandémia viedla k novým obchodným príležitostiam.

Tabuľka 7.7: Pandémia koronavírusu viedla k novým obchodným príležitostiam, ktoré sa v súčasnosti využívajú v podniku, v ktorom pracujete na Slovensku

	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Silne nesúhlasím	9,1	39,8	7,7	27,3	30,0	43,5
Mierne nesúhlasím	22,1	18,2	15,4	18,2	10,0	30,4
Ani súhlasím ani nesúhlasím	16,9	8,5	19,2	14,3	20,0	4,3
Mierne súhlasím	32,5	21,0	23,1	24,7	30,0	17,4
Silne súhlasím	19,5	12,5	34,6	15,6	10,0	4,3

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní s priemerom Európy a krajinami s vysokým dôchodkom v roku 2020 bolo Slovensko mierne pod priemerom v oboch prípadoch. V roku 2020 Slováci ešte nevnímali pozitívny dopad pandémie na nové príležitosti, a teda menší podiel dospeléj populácie, ale aj mladých a seniorov, súhlasil

s uvedeným tvrdením, ako v Európe a krajinách s vysokým dôchodkom (Tabuľka 7.8).

Tabuľka 7.8: Pandémia koronavírusu viedla k novým obchodným príležitostiam, ktoré sa v súčasnosti využívajú v podniku, v ktorom pracujete v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Silne nesúhlasím	39,8	34,5	31,2	27,3	33,8	29,2	43,5	35,8	33,5
Mierne nesúhlasím	18,2	17,2	16,6	18,2	15,5	16,1	30,4	15,9	14,5
Ani súhlasím ani nesúhlasím	8,5	11,7	10,8	14,3	13,0	11,8	4,3	9,7	9,7
Mierne súhlasím	21,0	21,3	22,5	24,7	23,2	24,1	17,4	21,2	22,6
Silne súhlasím	12,5	15,3	19,0	15,6	14,5	18,8	4,3	17,4	19,7

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Úloha vlád krajín pri zmiernovaní hospodárskych dopadov pandémie bola počas uplynulých dvoch rokov kľúčovou. Do akej miery súhlasili respondenti na Slovensku s tvrdením, že vláda účinne reagovala na hospodárske dôsledky pandémie je možné vidieť v tabuľke 7.9. V roku 2020 takmer dve tretiny (61,9 %) dospelaj populácie nesúhlasilo s týmto tvrdením, a až 34,7 % silne nesúhlasilo. Vnímanie reakcie vlády v roku 2021 sa mierne zlepšilo, pričom menej ako polovica dospelaj populácie s tvrdením nesúhlasila (48,6 %). Podiel dospelaj populácie, ktorí súhlasili s tvrdením, že vláda reagovala účinne sa však medziročne zásadne nezmenil. V roku 2020 súhlasilo 28,9 % a v roku 2021 podiel súhlasiacich bol 30,3 %. V kohorte mladých nastal medziročný nárast v percente tých, ktorí silne súhlasili s tým, že reakcia vlády bola účinnou, až 26,9 % v roku 2021 v porovnaní s 10,7 % v roku 2020. U seniorov tento trend však nie je možné pozorovať, pričom v roku 2021 až 70 % s tvrdením nesúhlasilo, v porovnaní s 58,4 % v roku 2020.

Tabuľka 7.9: Vláda vo vašej krajine doteraz účinne reagovala na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu na Slovensku

	Dospelá populácia		Mladí		Seniori	
	2021	2020	2021	2020	2021	2020
Silne nesúhlasím	19,7	34,7	34,6	26,7	20,0	41,7
Mierne nesúhlasím	28,9	27,2	19,2	30,7	50,0	16,7
Ani súhlasím ani nesúhlasím	21,1	9,2	15,4	8,0	10,0	4,2
Mierne súhlasím	13,2	22,0	3,8	24,0	10,0	37,5
Silne súhlasím	17,1	6,9	26,9	10,7	10,0	0,0

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V medzinárodnom porovnaní za rok 2020 boli Slováci zásadne skeptickejší pri hodnotení efektivity vládnych opatrení v porovnaní s priemerom Európy a krajín s vysokým dôchodkom. V Európe až 49,7 % dospelaj populácie súhlasilo s tvrdením, že vládna reakcia bola účinnou, a v krajinách s vysokým dôchodkom dokonca až 50 %, pričom na Slovensku to tak bolo len u 28,9 % (**Chyba! Odkaz na záložku nie je platný.**).

Tabuľka 7.10: Vláda vo vašej krajine doteraz účinne reagovala na hospodárske dôsledky pandémie koronavírusu v medzinárodnom porovnaní

2020	Dospelá populácia			Mladí			Seniori		
	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD	SK	EU	KVD
Silne nesúhlasím	34,7	16,3	19,0	26,7	15,3	18,5	41,7	15,9	20,0
Mierne nesúhlasím	27,2	14,6	13,5	30,7	15,2	14,2	16,7	10,7	10,9
Ani súhlasím ani nesúhlasím	9,2	19,3	17,5	8,0	23,7	19,1	4,2	15,9	14,4
Mierne súhlasím	22,0	30,7	28,1	24,0	30,6	27,0	37,5	32,6	30,9
Silne súhlasím	6,9	19,0	21,9	10,7	15,3	21,3	0,0	24,9	23,8

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

8 Podnikateľské prostredie

Pri hodnotení kvality podnikateľského prostredia GEM vychádza z konceptu tzv. rámcových podmienok na podnikanie, zodpovedajúcich akýmsi „pravidlám hry“, ktorými sa aktéri v ekonomike musia riadiť pri vzniku, rozvoji a vedení podnikateľských aktivít. Jadrom hodnotenia sú každoročne tzv. „kľúčové rámcové podmienky na podnikanie“ predstavujúce základný rámec podnikateľského prostredia. Ich zoznam uvádzame v tabuľke 8.1.

Tabuľka 8.1: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie hodnotené v GEM NES v rokoch 2020 a 2021

Kód		Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie		Počet dimenzií	
A	A1	Financovanie*	Financovanie – dostatok zdrojov	8	8
	A2		Financovanie – jednoduchý prístup		4
B1		Vládne politiky (priority, podpora)		3	4**
B2		Vládne politiky (byrokracia, dane)		4	
C		Vládne programy		6	7***
D1		Vzdelávanie (základné a stredné)		3	
D2		Vzdelávanie (odb., prof., VŠ)		3	
E		Transfer V&V		6	
F		Komerčná infraštruktúra a služby		5	6****
G1		Dynamika trhu		2	
G2		Trhové obmedzenia		4	
H		Fyzická infraštruktúra a služby		7	
I		Kultúrne a spoločenské normy		5	

Zdroj: Dáta GEM 2020-21, vlastné spracovanie autorov

* V roku 2020 bolo financovanie hodnotené ako jedna rámcová podmienka. Od roku 2021 bolo rozdelené na dve rámcové podmienky, ktoré samostatne hodnotia dostatok zdrojov financovania a samostatne jednoduchý prístup k nim.

** V roku 2021 bolo hodnotenie doplnené o položku hodnotiacu primeranosť nákladov na registráciu nového podnikania

*** V roku 2021 boli v samostatných položkách hodnotené vedecké parky a podnikateľské inkubátory, pričom okrem efektívnosti ich podpory bola do hodnotenia pridaná aj ich dostupnosť.

**** V roku 2021 bolo doplnené hodnotenie cenovej dostupnosti služieb cloud computingu.

Napriek tomu, že GEM NES si v nadväznosti na koncepčný model GEM, ako aj v záujme zachovania kontinuity hodnotenia a umožnenia sledovania trendov v čase zachováva rovnaké zameranie hodnotenia (teda vymedzené kľúčové rámcové podmienky na podnikanie), zároveň reaguje na vývoj poznatkov a diania, a v prípade potreby koriguje, prípadne rozširuje svoje zameranie. Aj preto sa v roku 2021 rozšíril počet hodnotených kľúčových rámcových podmienok na 13 (z pôvodných 12) a rozšíril sa aj počet hodnotených dimenzií. Konkrétne, pri kľúčových rámcových podmienkach na podnikanie sa podmienka hodnotiaca dostupnosť financovania pre nové a rastúce podnikateľské aktivity rozdelila na dve špecifickejšie podmienky, ktoré charakterizujú ako existenciu dostatku zdrojov financovania pre podnikanie (A1), tak aj jednoduchosť ich získania (A2). Ďalej, pri dimenziách analogicky pribudli štyri nové dimenzie tvoriace podmienku A2 zamerané na hodnotenia jednoduchosti získania konkrétnych zdrojov financovania (dlhové financovanie, financovanie založenia a skorých fáz podnikania, financovanie rastu podnikania) a podporných služieb v oblasti financovania za primeranú cenu. Okrem nich pribudla dimenzia hodnotiaca primeranosť nákladov na registráciu nového podnikania (ako súčasť podmienky zameranej na vládne podmienky z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania), rozdelila sa dimenzia hodnotiaca v rámci vládnych programov na podporu podnikania efektívnosť vedeckých parkov a podnikateľských inkubátorov (pričom do zamerania hodnotenia bola doplnená aj ich dostupnosť), a napokon v rámci hodnotenia komerčnej infraštruktúry a služieb bola doplnená dimenzia charakterizujúca cenovú dostupnosť služieb cloud computingu. Celkový počet hodnotených konkrétnych aspektov podnikateľského prostredia sa tak zvýšil na 63 dimenzií.

Tabuľka 8.2: Špeciálne podmienky na podnikanie hodnotené v GEM NES v rokoch 2020 a 2021

Kód	2020	Počet dimenzií
CV1	Reakcia a znovu-vynájdenie sa podnikateľov	6
CV2	Dopad COVID-19 na vládne politiky	4
	2021	
CV	Vybrané dopady pandémie na podnikanie	9
P	Podnikanie žien	6

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

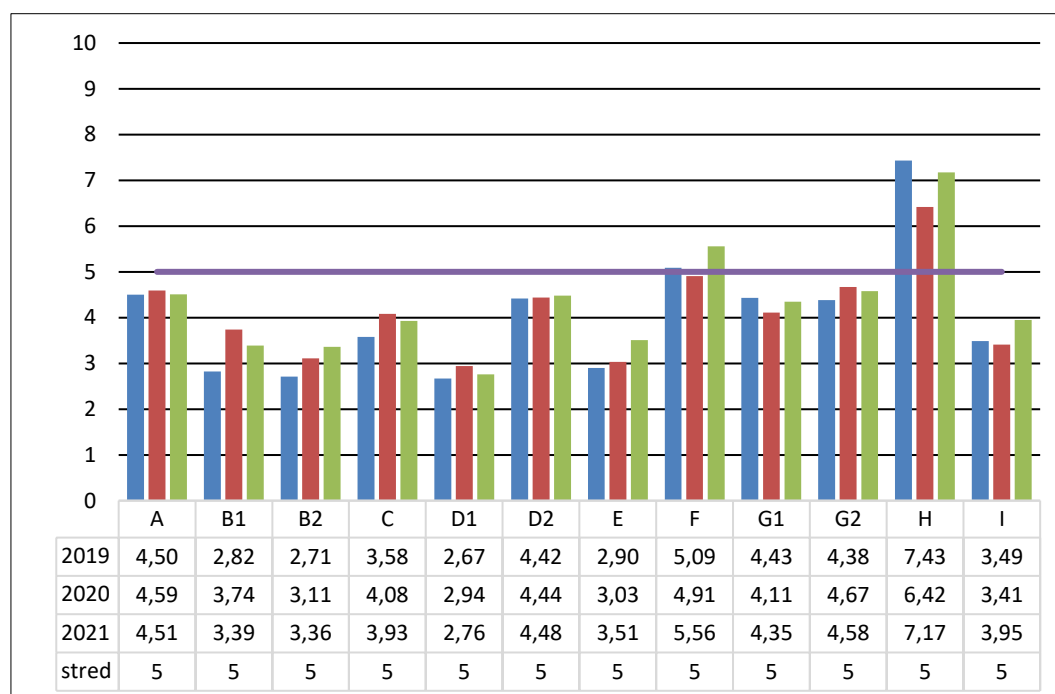
Okrem kľúčových rámcových podmienok na podnikanie boli v rokoch 2020 a 2021 objektom hodnotenia GEM NES aj špeciálne podmienky súvisiace s dopadmi pandémie ochorenia COVID-19 na podnikateľské prostredie, najmä z hľadiska vládnych opatrení a ich vplyvov, ako aj reakcie samotných podnikov na dopady pandémie. Okrem toho bola v roku 2021, v súlade so špeciálnym zameraním výskumu GEM v tomto roku, do hodnotenia zaradená aj podmienka bližšie charakterizujúca špecifický kontext podnikateľského prostredia z pohľadu podnikania žien. Špeciálne podmienky a počet dimenzií, z ktorých pozostávajú,

uvádzame v tabuľke 8.2. Podmienky súvisiace s pandémiou COVID-19 podrobnejšie analyzujeme v [časti 8.2](#).

8.1 Podnikateľské prostredie na Slovensku v rokoch 2020 a 2021 v medzinárodnej komparácii

Celkové hodnotenie podnikateľského prostredia na Slovensku v ostatných troch rokoch prostredníctvom jeho hypotetického profilu zloženého z jednotlivých kľúčových rámcových podmienok na podnikanie prezentujeme v grafe 8.1 nižšie. Na zachovanie možnosti medziročného porovnania sme v tomto prípade za rok 2021 zhrnuli hodnotenie oboch podmienok charakterizujúcich financovanie podnikania do jedného skóre (A), ktoré je priemerom skóre dvoch príslušných kľúčových rámcových podmienok (A1 a A2).

Graf 8.1: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie: 2019 - 2021

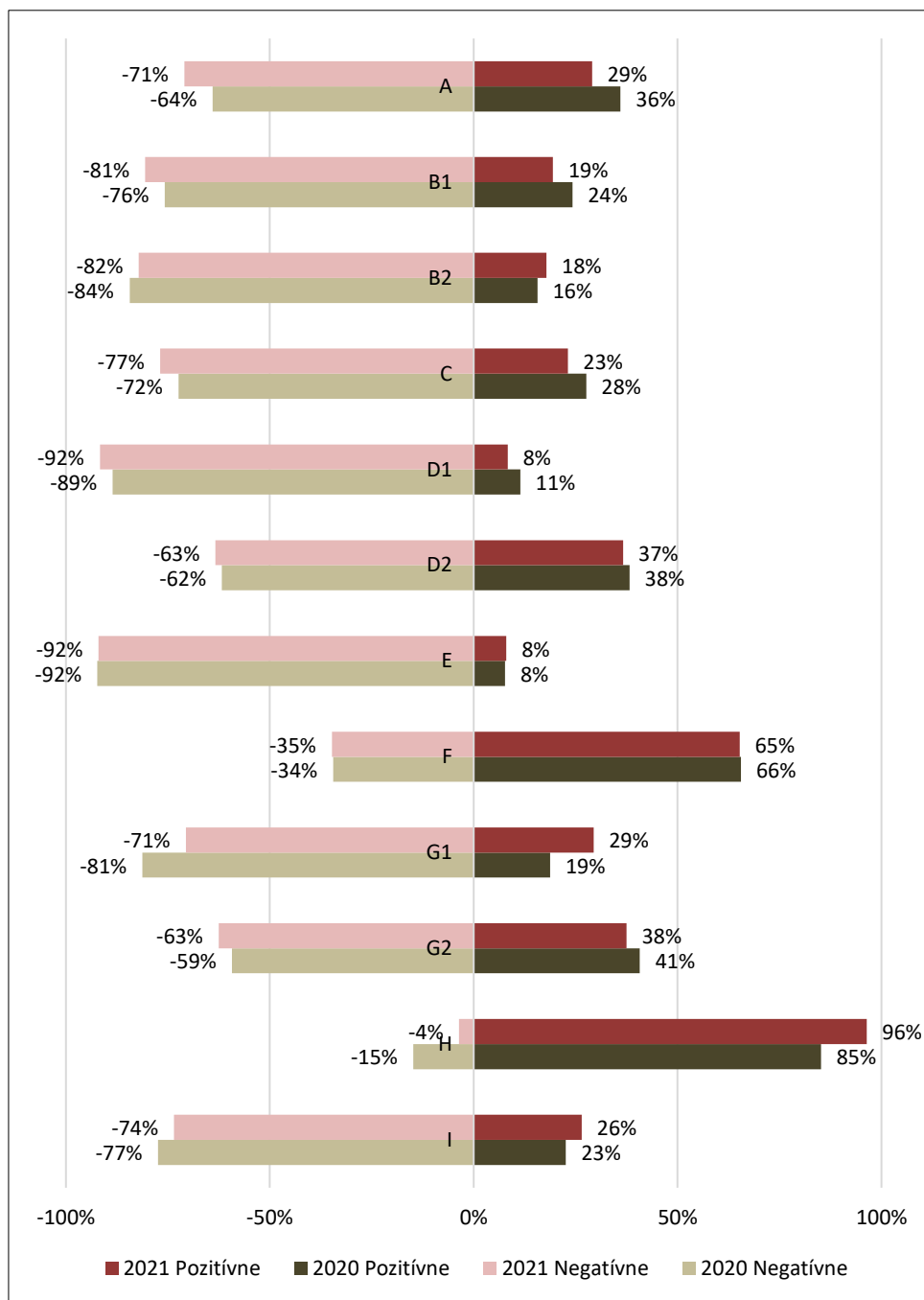
Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Z výsledkov celkového hodnotenia podnikateľského prostredia na Slovensku v ostatných troch rokoch už na prvý pohľad vidíme, že jeho celkový stav považujú expertní respondenti naprieč jednotlivými hodnotenými podmienkami za skôr nepriaznivý, resp. nepredstavujúci dostatočnú podporu na vznik a rozvoj podnikateľských aktivít. Väčšina hodnotených podmienok sa nachádza v negatívnej časti hodnotiacej škály (pod hodnotou „5“). Výnimkou je len hodnotenie stavu fyzickej infraštruktúry a služieb z hľadiska ich podpory podnikateľským aktivitám (H, 2020: 6,42, 2021: 7,17), a tiež hodnotenie komerčnej infraštruktúry a služieb pre podnikanie (F, 2020: 4,91, 2021: 5,56). Pomerne blízko neutrálneho hodnotenia sa nachádzali aj podmienky charakterizujúce financovanie (A, 2020: 4,59, 2021: 4,51),

stav trhových obmedzení (G2, 2020: 4,67, 2021: 4,58) a podnikateľského vzdelávania a tréningu vo vysokoškolskom, profesijnom a odbornom vzdelávaní (D2, 2020: 4,44, 2021: 4,48). Ostatné hodnotené podmienky na podnikanie sa nachádzali jednoznačne v negatívnej časti hodnotiacej škály. Za obzvlášť problematické považujú experti oblasti podnikateľského vzdelávania a rozvoja podnikavosti na základných a stredných školách (D1, 2020: 2,94, 2021: 2,76) ako aj vládne politiky, a to tak z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania (B1, 2020: 3,74, 2021: 3,39) ako aj z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia podnikania (B2, 2020: 3,11, 2021: 3,36). Ako celkovo nedostatočná je hodnotená aj oblasť transferu poznatkov z vedy a výskumu do podnikania (E, 2020: 3,03, 2021: 3,51). Ďalším zistením pri analýze výsledkov za obdobie ostatných troch rokov je skutočnosť, že len v prípade dvoch podmienok na podnikanie môžeme sledovať konzistentný pozitívny trend vývoja. Konkrétne, ide o už spomínané oblasti vládnych politík z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia podnikania (B2) a transferu poznatkov z vedy a výskumu do podnikania (E). Obe tieto podmienky patria síce stále medzi najnižšie hodnotené, no v posledných troch rokoch zaznamenali mierny nárast, ktorý je príslubom (nie však zárukou) dlhodobého priaznivého trendu. Naopak, v prípade zvyšných podmienok na podnikanie môžeme hovoriť o nezmenenom stave, resp. pri najhoršie hodnotených podmienkach na podnikanie v podstate o ich stagnácii. Práve v súvislosti s týmito zisteniami môžeme konštatovať, že hypotetický kvalitatívny profil podnikateľského prostredia na Slovensku je naprieč sledovanými rokmi v podstate stabilný, bez výraznejších zmien v jeho vnútornej štruktúre.

Iný, doplňujúci uhol pohľadu na hodnotenie podmienok na podnikanie v sledovaných rokoch 2021 a 2020 nám ponúka sledovanie pomeru pozitívneho a negatívneho hodnotenia jednotlivých kľúčových rámcových podmienok na podnikanie. Ten dobre odráža expertný sentiment respondentov vo vzťahu k daným oblastiam, keďže indikuje aký podiel expertov inklinoval k pozitívnemu, resp. k negatívnemu hodnoteniu danej oblasti. Analýzu sme zostavili na základe individuálnych hodnotení jednotlivých expertov, pričom sme sledovali, či sa ich hodnotenia nachádzali v pozitívnej alebo v negatívnej časti hodnotiacej škály (teda nad alebo pod hodnotou „5“). Výsledky našej analýzy prezentujeme v grafe 8.2.

Graf 8.2: Pozitívne a negatívne hodnotenie jednotlivých kľúčových rámcových podmienok na podnikanie: 2020 a 2021

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Ako z výsledkov uvedených v grafe 8.2 vyplýva, prevažná časť hodnotení expertných respondentov sa nachádzala v negatívnej časti hodnotiacej škály. To samozrejme korešponduje s celkovým hodnotením jednotlivých podmienok na podnikanie ako aj celkovým kvalitatívnym profilom podnikateľského prostredia. Čo sa týka jednotlivých kľúčových rámcových podmienok na podnikanie, pozitívne hodnotenia expertov dominovali v dvoch prípadoch. Prvým je hodnotenie fyzickej infraštruktúry a služieb z hľadiska ich podpory podnikaniu, kde až 96 % expertov

v roku 2021 uviedlo pozitívne hodnotenie. Oproti predchádzajúcemu roku zároveň išlo o výrazný nárast (2020: 85 %). Druhým prípadom je hodnotenie komerčnej infraštruktúry a služieb pre podnikanie, ktorú v rokoch 2021 aj 2020 takmer zhodne vnímali ako priaznivé, resp. skôr priaznivé pre podnikanie až dve tretiny expertov. Naopak, z pohľadu tejto analýzy sa ako najviac nedostatočné (z hľadiska podpory nových a rastúcich podnikateľských aktivít) javia oblasti podpory podnikania a podnikavosti vo vzdelávaní na základných a stredných školách (D1) a transferu poznatkov z vedy a výskumu do podnikania (E), kde hodnotenie v negatívnej časti hodnotiacej škály udelilo až deväť z desiatich expertov. Medzi ďalšie podmienky s výrazne prevažujúcim negatívnym hodnotením patria aj vládne politiky (z oboch hodnotených hľadísk – prioritizácia podnikania aj byrokratické a daňové zaťaženie), vládne podnikateľské programy (C), či kultúrne a spoločenské normy z hľadiska ich podporu podnikania (I).

Tabuľka 8.3: Najvyššie hodnotené dimenzie podnikateľského prostredia na Slovensku v rokoch 2020 a 2021 v medzinárodnom kontexte

Poz. 2021	Kód	Dimenzia	2021	2020	Poz. 2020	EU 2021	KVD 2021
1.	H03	Rýchlosť prístupu ku komunikáciám	7,91	7,32	1.	7,38	7,40
2.	H05	Rýchlosť prístupu k energiám a službám	7,66	6,79	3.	6,92	7,29
3.	H02	Cenová dostupnosť komunikácií	7,60	7,11	2.	7,22	7,15
4.	H06	Cenová dostupnosť kancelárskych priestorov	7,00	6,75	4.	6,28	6,49
5.	F05	Prístup k dobrým bankovým službám	6,94	6,14	6.	6,34	5,99
6.	H04	Cenová dostupnosť energií a služieb	6,80	6,66	5.	7,19	7,19
7.	A02	Dostupnosť dlhového financovania	6,52	5,71	8.	5,22	5,35
8.	F06	Cenová dostupnosť cloud computingu	6,21	NA	NA	6,94	6,86
9.	H07	Cenová dostupnosť výrobných priestorov	6,12	5,81	7.	5,57	5,70
10.	B03_2	Náklady na registráciu podnikania	6,00	NA	NA	7,38	7,17

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

V ďalšej časti analýzy sa zameriame na jednotlivé dimenzie podnikateľského prostredia, teda konkrétne aspekty formujúce príslušné podmienky na podnikanie. Spomedzi 63 hodnotených dimenzií v roku 2021 sme identifikovali desať najvyššie ako aj desať najnižšie hodnotených dimenzií a vytvorili sme tak pomyselný rebríček najlepších a najhorších konkrétnych aspektov podnikateľského prostredia na

Slovensku. Pri nich sa zameriavame ako na hodnotenie a pozíciu v oboch sledovaných rokoch, tak aj na ich porovnanie s priemerným hodnotením krajín Európy či vysokoprijmových ekonomík, čím do hodnotenia zavádzame aj medzinárodnú perspektívu. Výsledky našej analýzy sú uvedené v tabuľkách 8.3 a 8.4.

Výsledky uvedené v tabuľke 8.3, ktorá zobrazuje pomyselný rebríček najlepšie hodnotených aspektov podnikateľského prostredia, v podstate korešpondujú s už vyššie uvedeným hodnotením kľúčových rámcových podmienok na podnikanie. Konkrétne, až šesť spomedzi desiatich najvyššie hodnotených dimenzií spadá do podmienky charakterizujúcej podporu vzniku a rozvoja podnikateľských aktivít zo strany fyzickej infraštruktúry a služieb. Súčasne ide o šesť zo siedmich dimenzií tvoriacich túto podmienku, teda takmer o všetky jej komponenty. Druhou často zastúpenou podmienkou je Komerčná infraštruktúra a služby s dvoma dimenziami hodnotenými medzi desiatkou najlepších. Ďalej, výsledky napovedajú aj o medziročnej stabilite medzi najlepšie hodnotenými dimenziami, keď sa spomedzi TOP 10 dimenzií za rok 2021 v pomyselnom rebríčku nachádzalo aj v predchádzajúcom roku až osem z nich. Zvyšné dve dimenzie, ktoré do rebríčka pribudli v roku 2021, sú novými dimenziami zaradenými do hodnotenia GEM NES, teda v roku 2020 ešte predmetom hodnotenia neboli.

Čo sa týka konkrétnych dimenzií, najlepšie hodnoteným aspektom podnikateľského prostredia na Slovensku v rokoch 2021 aj 2020 bola rýchlosť prístupu ku komunikačným službám. Ich cenová dostupnosť figurovala v rebríčku na treťom (2021), resp. druhom (2020) mieste. Znamená to, že prístup ku komunikačným službám predstavuje pre podnikateľov na Slovensku významný podporný faktor. V hodnotení uvedených dimenzií sme zaznamenali aj medziročné nárasty, pričom prevyšujeme aj priemer krajín Európy či vysokoprijmových ekonomík, čo napovedá aj o komparatívne priaznivej situácii. Ďalej, v roku 2021 bola druhou najlepšie hodnotenou dimenziou rýchla dostupnosť energií a služieb (v roku 2020 hodnotená na treťom mieste), ktorá zaznamenala medziročný výrazný nárast hodnotenia a predbehla aj priemer porovnávacích skupín. Cenová dostupnosť energií a služieb je však hodnotená „iba“ ako šiesta najlepšia, pričom je síce medziročne relatívne stabilná (dokonca s miernym nárastom), ale komparatívne skôr podpriemerná. Napokon, spomedzi dimenzií charakterizujúcich fyzickú infraštruktúru a služby sú tiež v pomyselnom rebríčku zastúpené dimenzie hodnotiace cenovú dostupnosť kancelárskych priestorov (4. miesto v oboch rokoch) a výrobných priestorov (9. miesto v 2021, 7. miesto v 2020) pre nové a rastúce firmy, pričom obe zaznamenali mierny medziročný nárast a vykazujú komparatívne mierne nadpriemerný stav.

Spomedzi dimenzií spadajúcich do podmienky charakterizujúcej komerčnú infraštruktúru a služby pre podnikanie stabilne dobré hodnotenie dosahuje hodnotenie prístupu k dobrým bankovým službám (5. miesto v 2021, 6. miesto v 2020), ktoré zaznamenalo výraznejší medziročný nárast a napovedá o nadpriemerne priaznivom stave v porovnaní s krajinami Európy aj

vysokopríjmovými ekonomikami. Tento aspekt dobre dopĺňa aj umiestnenie dimenzie charakterizujúce dostupnosť dlhového financovania pre nových a rastúcich podnikateľov, ktorá bola v roku 2021 siedmou najlepšie hodnotenou dimenziou (8. miesto v roku 2020) a vykazuje rovnako priaznivý vývoj aj komparatívny stav. Z tohto pohľadu sa banky javia ako dôležitý a podporujúci pilier podnikateľského prostredia na Slovensku.

Zvyšné dve pozície v pomyselnom rebríčku zaznamenali novo pridané dimenzie, konkrétne charakterizujúce cenovú dostupnosť cloud computingu (8. miesto a primeranosť nákladov na registráciu podnikania (10. miesto). Obe však zároveň v hodnotení z pohľadu expertov zaostávajú za priemerom krajín Európy aj vysokopríjmových ekonomík, pričom v prvom prípade je zaostávanie mierne, no v druhom už pomerne výrazné. Možno tak hovoriť o síce skôr pozitívnych a podporujúcich aspektoch, avšak s nedostatočnou kvalitou z medzinárodného hľadiska.

Tabuľka 8.4: Najnižšie hodnotené dimenzie podnikateľského prostredia na Slovensku v rokoch 2020 a 2021 v medzinárodnom kontexte

Poz. 2021	Kód	Dimenzia	2021	2020	Poz. 2020 (z 55)	EU	KVD
63.	A07	Dostupnosť financovania cez IPOs	2,29	3,17	46.	4,01	4,34
62.	D03	Dôraz na podporu podnikania v ZŠ a SŠ vzdelávaní	2,31	2,80	53.	3,00	3,22
61.	B07	Náročnosť zvládania byrokracie a regulácií	2,80	2,61	54.	4,12	4,32
60.	B06	Predvídateľnosť a konzistentnosť daní a regulácií	2,91	3,34	43.	4,72	5,13
59.	D01	Podpora kreativity, sebestačnosti a iniciatívnosti v ZŠ a SŠ vzdelávaní	2,97	2,92	52.	3,74	3,90
58.	B03	Prioritizácia podnikania v politikách samospráv	3,00	3,44	41.	4,49	4,84
57.	D02	Vzdelávanie o princípoch trhovej ekonomiky v ZŠ a SŠ vzdelávaní	3,00	3,17	46.	3,35	3,45
56.	E02	Rovnaký prístup k výskumu a technológiám pre malé firmy	3,03	3,26	45.	3,83	4,00
55.	E03	Cenová dostupnosť najnovších technológií	3,12	3,27	44.	3,83	3,94
54.	E04	Vládne dotácie na nové technológie	3,13	3,00	51.	4,29	4,45

Zdroj: Dáta GEM 2020 -2021, vlastné spracovanie autorov

V tabuľke 8.4 je zobrazený pomyselný rebríček desiatich dimenzií podnikateľského prostredia na Slovensku, ktoré boli expertnými respondentmi v roku 2021 hodnotené najnižšie. Podobne ako pri rebríčku TOP 10 dimenzií, aj v tomto prípade tento pohľad dobre odzrkadľuje hodnotenie kľúčových rámcových podmienok na podnikanie prezentované vyššie v tejto kapitole. Konkrétne, rezonujú v ňom práve najnižšie hodnotené podmienky, ktoré predstavujú najviac problematické oblasti podnikateľského prostredia. Konkrétne, medzi najnižšie hodnotenými dimenziami sa nachádzajú všetky tri dimenzie tvoriace podmienku charakterizujúcu podporu podnikavosti a podnikania v systémoch základného a stredného vzdelávania. Ďalej sa tu nachádzajú tri (z celkovo šiestich) dimenzií podmienky hodnotiacej podporu podnikania zo strany transferu poznatkov výskumu a vývoja, a tri dimenzie spadajúce do podmienok charakterizujúcich podporu podnikania zo strany vládnych politík. Napokon, celkom paradoxne, medzi najhoršie dimenzie patrí (dokonca s najhorším hodnotením v roku 2021 vôbec) aj dimenzia spadajúca do oblasti existencie dostatku zdrojov financovania pre podnikanie, ktorá celkovo patrí medzi lepšie a skôr neutrálne hodnotené podmienky na podnikanie na Slovensku. Okrem konkrétneho zloženia pomyselného rebríčka vidíme aj jeho celkovú stabilitu, keď šesť dimenzií s najnižším hodnotením v roku 2021 bolo v rovnakom pomyslenom rebríčku umiestnených aj v roku 2020. Navyše, aj zvyšné štyri spomedzi najhorších dimenzií podľa hodnotenia v roku 2021 sa v roku 2020 nachádzali v poslednej pätnástke. Celkovo teda môžeme konštatovať, že ide o stabilne nedostatočné aspekty podnikateľského prostredia u nás. To podporuje aj pohľad na medziročný vývoj hodnotení, keď sledujeme sedem prípadov poklesu hodnotenia a len tri nárasty, aj to pomerne mierne. Napokon, čo sa týka medzinárodnej komparácie s priemerom krajín Európy či vysokopříjmových ekonomík, v hodnotení dimenzií tohto pomyselného rebríčka celkovo zaostávame, a to zvyčajne pomerne výrazne. Okrem absolútnych môžeme teda hovoriť aj o komparatívnych nedostatkoch.

Čo sa týka jednotlivých dimenzií, najnižšie hodnotenou dimenziou je dostupnosť financovania nových a rastúcich podnikateľských aktivít prostredníctvom vstupu na kapitálové trhy. Výrazne nízke hodnotenie napovedá o prakticky takmer nedostupnom financovaní touto cestou, pričom medzi rokmi 2020 a 2021 toto hodnotenie ešte pokleslo, čím sa ešte zvýšilo aj naše komparatívne zaostávanie.

Ďalej, spomedzi dimenzií spadajúcich do hodnotenia podpory podnikania a podnikavosti v systémoch základného a stredného vzdelávania bola najhoršie hodnotenou dimenzia charakterizujúca kladenie dôrazu na podporu podnikania v základnom a stredoškolskom vzdelávaní (D03), ktorej hodnotenie sa z pohľadu expertov medziročne ešte znížilo. Aj v dôsledku toho je aj komparatívne postavenie Slovenska menej priaznivé, i keď ani priemerné hodnoty porovnávacích skupín nedosahujú ani zďaleka priaznivé skóre. Medziročné hodnotenie zvyšných dvoch dimenzií, ktoré hodnotia podporu kreativity, sebestačnosti a iniciatívnosti (D01) a vzdelávanie o princípoch trhovej ekonomiky (D02) v základnom a stredoškolskom vzdelávaní sa výraznejšie nezmenilo a podobný vzorec ako pri prvej uvedenej

dimenzii vidíme aj v ich komparatívnom porovnaní. Možno tak konštatovať, že celkovo tak v kontexte krajín Európy či vysokopríjmových ekonomík patríme k horším medzi slabými v tejto oblasti podnikateľského vzdelávania.

Taktiež významné zastúpenie majú medzi najnižšie hodnotenými dimenziami aspekty spadajúce do sféry vládnych podnikateľských politík. Spomedzi dimenzií charakterizujúcich vládne politiky z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia podnikania sú to náročnosť zvládania byrokracie a regulácií pre nové a rastúce firmy (B07) a predvídateľnosť a konzistentnosť daní a regulácií (B06). Pri prvej spomínanej dimenzii sme v roku 2021 sledovali mierny nárast hodnotenia, čo môže korešpondovať so snahami o zníženie byrokracie pre podnikateľov. Tento vývoj však bude potrebné sledovať aj v budúcnosti, pretože zatiaľ tento aspekt podnikateľského prostredia ani zďaleka nedosahuje priaznivý stav, a tiež výrazne zaostáva v porovnaní s krajinami Európy i vysokopríjmovými ekonomikami. Pri druhej spomenutej dimenzii sme naopak sledovali medziročný mierny pokles hodnotenia, pričom v medzinárodnom kontexte taktiež výrazne zaostávame. Ďalej, spomedzi dimenzií hodnotiacich prioritizáciu a podporu podnikania v politikách sa medzi najnižšie hodnotenými dimenziami podnikateľského prostredia nachádzala dimenzia hodnotiaca prioritizácia podnikania v politikách regionálnych samospráv (B03). Aj tu sme zaznamenali medziročný pokles expertného hodnotenia a výrazné zaostávanie Slovenska v medzinárodnom kontexte. Podpora podnikania tak nie je vnímaná ako dostatočná súčasť agendy miestnych samospráv.

Napokon, posledné tri pozície v pomyselnom rebríčku patria dimenziám spadajúcim do oblasti transferu poznatkov z vedy a výskumu do podnikania. Konkrétne, predmetom ich hodnotenia sú rovnosť prístupu k novému výskumu a technológiám pre malé a rastúce firmy v porovnaní s etablovanými firmami (E02), cenová dostupnosť nových technológií pre nové a rastúce firmy (E03) a dostatok vládnych dotácií pre nové a rastúce firmy na získanie nových technológií (E04). V medziročnom vývoji sme v prípade prvých dvoch uvedených dimenzií sledovali mierny pokles, pri tretej spomenutej, naopak, mierny nárast hodnotenia. V medzinárodnom kontexte všetky dimenzie výrazne zaostávajú za priemerom krajín Európy či vysokopríjmových ekonomík, pričom najvýraznejší rozdiel je práve v oblasti vládnych dotácií. Celkovo tak podnikatelia na Slovensku čelia prekážkam a komparatívnym nevýhodám v oblasti transferu poznatkov z vedy a výskumu do podnikania.

Ďalším z pohľadov na hodnotenie kľúčových rámcových podmienok na podnikanie je medzinárodná komparácia s relevantnými porovnávacími krajinami či skupinami. V prípade komparatívnej analýzy GEM NES sme ako medzinárodné benchmarky zvolili priemerné hodnotenia krajín Európy a vysokopríjmových ekonomík. Tento pohľad nám napovedá, v akom kontexte možno vnímať hodnotenia jednotlivých podmienok, ako aj to, kde sú komparatívne silné a slabé stránky podmienok na podnikanie na Slovensku. Výsledky komparatívnych analýz sú uvedené v tabuľkách 8.5 a 8.6 nižšie.

Tabuľka 8.5: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie v rokoch 2020 a 2021: Slovensko a Európa

	Slovensko		Európa			
Kód	2021	2020	2021	rozdiel	2020	rozdiel
A1	4,52	4,59	4,91	-0,39	4,70	-0,11
A2	4,49		4,61	-0,12		
B1	3,39	3,74	4,36	-0,97	4,43	-0,69
B2	3,36	3,11	4,99	-1,63	3,95	-0,84
C	3,93	4,08	4,95	-1,02	4,87	-0,79
D1	2,76	2,94	3,35	-0,59	3,28	-0,34
D2	4,48	4,44	4,62	-0,14	4,64	-0,20
E	3,51	3,03	4,43	-0,92	4,27	-1,24
F	5,56	4,91	5,86	-0,30	5,46	-0,55
G1	4,35	4,11	4,76	-0,41	4,88	-0,77
G2	4,58	4,67	4,78	-0,20	4,55	0,12
H	7,17	6,42	6,79	0,38	6,60	-0,18
I	3,95	3,41	4,71	-0,76	4,67	-1,26

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Ako naznačujú výsledky porovnania hodnotenia kľúčových rámcových podmienok na podnikanie na Slovensku s priemerom krajín Európy, celkovo naše podnikateľské prostredie skôr zaostáva. Konkrétne, len v prípade jednej podmienky (H: Fyzická infraštruktúra a služby) vykazujeme hodnotenie nad priemerom Európy, a iba pri ďalších troch podmienkach je naše hodnotenie podpriemerné len tesne (A2: Financovanie – jednoduchý prístup, D2: Vzdelávanie (odb., prof., VŠ)), a G2: Trhové obmedzenia), a teda môžeme naše komparatívne postavenie vnímať priaznivo.

Naopak, až pri šiestich podmienkach na podnikanie, teda takmer polovici zo všetkých hodnotených podmienok, môžeme hovoriť o výraznom komparatívnom zaostávaní. Konkrétne, najvyšší negatívny rozdiel vykazovala v roku 2021 podmienka hodnotiaca vládne politiky z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia podnikania (B2), a to aj napriek miernemu nárastu v hodnotení oproti roku 2020. Nárast priemeru európskych krajín bol totiž omnoho výraznejší, a jeho hodnota sa dostala na neutrálnu úroveň hodnotiacej škály. Byrokratická a daňová záťaž slovenských podnikateľov je vnímaná ako komparatívne vyššia prekážka pre vznik a rozvoj podnikania. Podobný vzorec medzinárodného porovnania vidíme aj v prípade podmienky hodnotiacej vládne podnikateľské programy (C), kde oproti neutrálnemu európskemu priemeru výrazne zaostávame, a to aj v dôsledku mierneho medziročného poklesu hodnotenia. Do tretice, výrazné zaostávanie vládnej podnikateľskej agendy v medzinárodnom kontexte vidíme aj v prípade hodnotenia vládnych politík z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania (B1).

Ďalej, medzi najhoršie komparatívne hodnotené dimenzie patrila aj podpora podnikania zo strany vzdelávania na základných a stredných školách (D1). Mierne zhoršenie hodnotenia tejto podmienky oproti roku 2020 zvýšilo naše medzinárodné zaostávanie a z priemerných medzi slabými sa tak stávame podpriemernými. Taktiež, transfer vedy a výskumu do podnikania (E), napriek medziročnému nárastu hodnotenia, ostáva jednou z podmienok, kde komparatívne za priemerom krajín Európy i vysokopříjmových ekonomík zaostávame. Napokon, kultúrne a spoločenské normy z hľadiska ich podpory podnikania (I) síce taktiež boli v roku 2021 z pohľadu expertov hodnotené priaznivejšie, avšak zaostávanie Slovenska v medzinárodnom kontexte sa znížilo iba čiastočne.

Zvyšné hodnotené kľúčové podmienky na podnikanie, teda konkrétne dostatok zdrojov financovania podnikania (A1), komerčná infraštruktúra a služby pre podnikanie (F) a dynamika trhu (G1) vykazovali zaostávanie, ktoré môžeme charakterizovať ako mierne. Rozdielny je však medziročný vývoj komparatívnej pozície Slovenska. Kým v prípade prvej uvedenej podmienky (A1) sa naše zaostávanie mierne zvýšilo (čiastočne to mohla spôsobiť aj zmena rozsahu hodnotenia, o ktorej sme písali vyššie), v prípade zvyšných dvoch podmienok sa nám podarilo časť zaostávania zmazať vďaka priaznivejšiemu rastu hodnotenia.

Vyššie uvedené závery možno považovať za celkovo konzistentné naprieč oboma sledovanými rokmi. I keď v dôsledku nárastov či poklesov hodnotení sa niektoré rozdiely oproti porovnávaciemu benchmarku zmenili (napríklad v prípade prehĺbenia priepasti v hodnotení vládnych politík z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania, kde sme mohli medzi rokmi 2020 a 2021 sledovať výrazný nárast priemerného hodnotenia v Európe, alebo v prípade fyzickej infraštruktúry a služieb, kde naopak hodnotenie na Slovensku v porovnaní s Európou rástlo výraznejšie), celková bilancia rozdielov sa zvýšila medziročne len mierne.

Ďalším zo záverov, ktorý je potrebné zdôrazniť je skutočnosť, že tak ako hodnotenie jednotlivých podmienok na Slovensku, tak aj priemerné hodnotenie v krajinách Európy sa nachádza v pozitívnej časti hodnotiacej škály iba v dvoch prípadoch (konkrétne pri podmienkach hodnotiacich fyzickú a komerčnú infraštruktúru a služby). I keď je potrebné tiež dopovedať, že európsky priemer prakticky dosahuje neutrálne, čiže takmer pozitívne hodnotenie v troch ďalších podmienkach. Znamená to však, že pozitívny stav kľúčových rámcových podmienok na podnikanie nie je ani v ostatných európskych krajinách zďaleka samozrejmosťou.

Výsledky porovnania hodnotenia kľúčových rámcových podmienok na podnikanie na Slovensku s priemerným hodnotením vysokopříjmových ekonomík ponúkajú perspektívu, ktorá v mnohých aspektoch potvrdzuje našu komparatívnu pozíciu, avšak súčasne vykazuje v niekoľkých zisteniach mierny odklon od porovnania s európskym benchmarkom, a to najmä v polarizácii nášho zaostávania. To je buď len veľmi mierne (v prípade štyroch hodnotených podmienok), alebo potom výrazné (v prípade ôsmich hodnotených podmienok).

Tabuľka 8.6: Kľúčové rámcové podmienky na podnikanie v rokoch 2020 a 2021: Slovensko a vysokoprájmové ekonomiky

Kód	Slovensko		KVD			
	2021	2020	2021	rozdiel	2020	rozdiel
A1	4,52	4,59	5,12	-0,60	4,77	-0,18
A2	4,49		4,75	-0,26		
B1	3,39	3,74	4,72	-1,33	4,66	-0,92
B2	3,36	3,11	5,17	-1,81	4,22	-1,11
C	3,93	4,08	5,22	-1,29	5,00	-0,92
D1	2,76	2,94	3,50	-0,74	3,39	-0,45
D2	4,48	4,44	4,84	-0,36	4,85	-0,41
E	3,51	3,03	4,64	-1,13	4,41	-1,38
F	5,56	4,91	5,80	-0,24	5,48	-0,57
G1	4,35	4,11	4,97	-0,62	5,11	-1,00
G2	4,58	4,67	4,82	-0,24	4,62	0,05
H	7,17	6,42	6,92	0,25	6,84	-0,42
I	3,95	3,41	5,22	-1,27	5,27	-1,86

Zdroj: Dáta GEM 2020 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Medzi priaznivo komparatívne hodnotené môžeme zaradiť v kontexte vysokoprájmových ekonomík podmienky charakterizujúce podporu podnikania zo strany fyzickej infraštruktúry a služieb (H), ktorá je jedinou nadpriemerne hodnotenou podmienkou, ako aj len mierne podpriemerne a teda skôr neutrálne hodnotené podmienky charakterizujúce jednoduchosť prístupu k financovaniu podnikania (A2), podnikateľské vzdelávanie na vyšších stupňoch (D2), komerčnú infraštruktúru a služby pre podnikanie (F), a mieru trhových obmedzení pre nové a rastúce firmy (G2).

Naopak, najvýraznejšie zaostávanie za priemerom vysokoprájmových ekonomík sledujeme v prípade podmienky charakterizujúcej vládne politiky z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia podnikania (B2), kde taktiež naše mierne medziročné zlepšenie stále výrazne negatívneho stavu nestačilo držať tempo s výrazným zlepšením priemeru porovnávacej skupiny, ktorý sa navyše dostal už do pozitívnej časti hodnotiacej škály. V rámci zaostávania nasleduje hodnotenie vládnych politík z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania (B1) a vládnych podnikateľských programov (C) (v oboch prípadoch sme medziročne v hodnotení mierne klesli, kým priemer porovnávacej skupiny naopak rástol), teda celkovo vládnej agendy podpory podnikania, ktorá tak jednoznačne v kontexte vysokoprájmových ekonomík zaostáva. Ďalšími, v poradí z hľadiska zaostávania v medzinárodnej komparácii, sú kultúrne a spoločenské normy z hľadiska podpory podnikania (I) a transfer poznatkov z vedy a výskumu do podnikania (E), kde sme napriek zlepšeniu hodnotenia nedokázali zmazať výrazné zaostávanie. Napokon,

o niečo menšie zaostávanie vykazuje Slovensko v hodnotení dostupnosti financovania (A1) a podpory podnikania a podnikavosti zo strany základného a stredného vzdelávania (D1), kde sme sa vysokopríjmovým krajinám vzdialili, ako aj v hodnotení dynamiky trhu (G1), kde sa naše zaostávanie, naopak, zmiernilo.

Napokon, podobne ako pri európskych krajinách, ani vysokopríjmové ekonomiky nie sú v priemere bez nedostatkov v podnikateľskom prostredí. Celkovo je však ich priemerné hodnotenie umiestnené v pozitívnej časti hodnotiacej škály až v prípade šiestich podmienok na podnikanie, pričom v jednej ďalšej je na hranici neutrálneho hodnotenia.

Na základe vyššie prezentovaných výsledkov hodnotenia stavu kľúčových rámcových podmienok na podnikanie v rokoch 2020 a 2021 v medzinárodnom porovnaní sme zostavili zhrnutie, ktoré zohľadňuje dva aspekty: absolútny stav v hodnotení jednotlivých podmienok a naše komparatívne postavenie. Výsledky zhrnutia prezentujeme v tabuľke 8.7 a komentujeme nižšie.

Tabuľka 8.7: Zhrnutie hodnotenia kľúčových rámcových podmienok na podnikanie

		Komparatívne postavenie		
		Silné	Neutrálne	Slabé
Absolútny stav	Pozitívny	Fyzická infraštruktúra a služby	Komerčná infraštruktúra a služby	
	Neutrálny	Financovanie – jednoduchý prístup Vzdelávanie (odb., prof., VŠ) Trhové obmedzenia	Financovanie – dostatok zdrojov Dynamika trhu	
	Negatívny			Vládne politiky (priority, podpora) Vládne politiky (byrokracia, dane) Vládne programy Vzdelávanie (základné a stredné) Transfer V&V Kultúrne a spoločenské normy

Zdroj: Dáta GEM 2020 -2021, vlastné spracovanie autorov

Ako vyplýva zo zhrnutia hodnotenia kľúčových rámcových podmienok na podnikanie, najlepšiu kombináciu hodnotenia absolútneho stavu a komparatívneho postavenia vykazuje jediná podmienka hodnotiaca fyzickú infraštruktúru a služby z hľadiska ich podpory pre vznik a rozvoj podnikateľských aktivít. Ďalej, pozitívny stav a neutrálne komparatívne postavenie vykazuje tiež len jedna podmienka na

podnikanie, ktorou je komerčná infraštruktúra a služby pre podnikanie. V týchto prípadoch tak ide o jediné podmienky s uspokojivým stavom, iste však nie bez potenciálu na ďalšie zlepšovanie.

Neutrálny stav, avšak stále priaznivé komparatívne postavenie vykazujú podmienky na podnikanie charakterizujúce prístup k podnikateľskému financovaniu, podporu podnikania zo strany vzdelávania na vyšších stupňoch, a existenciu trhových obmedzení pre nové a rastúce firmy. V prípade týchto podmienok tak experti síce nevnímajú ich stav ako dostatočne podporujúci vznik a rozvoj podnikateľských aktivít, stále však naši noví a rastúci podnikatelia môžu v porovnaní s medzinárodným kontextom benefitovať z ich stavu.

Neutrálny stav a neutrálne komparatívne postavenie vykazuje slovenské podnikateľské prostredie pri hodnotení existencie dostatku zdrojov financovania pre podnikateľov a miery dynamiky trhu ako podporujúceho faktora pre vznik a rozvoj podnikateľských aktivít.

Napokon, v najhoršej hypotetickej kategórii, teda medzi podmienkami vykazujúcimi tak negatívny stav, ako aj slabé komparatívne postavenie v medzinárodnom kontexte, sa nachádza až šesť, čiže takmer polovica z hodnotených podmienok. Konkrétne, ide o podmienky charakterizujúce vládne politiky z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania, ako aj z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia podnikateľov, vládne podnikateľské programy, podporu podnikavosti a podnikania v základnom a strednom vzdelávaní, transfer poznatkov z vedy a výskumu do podnikania, a kultúrne a spoločenské normy z hľadiska ich podpory podnikateľských aktivít.

8.2 Špeciálne komponenty podnikateľského prostredia v čase pandémie

Pandémia ochorenia COVID-19, ktorá na Slovensku naplno prepukla v roku 2020, priniesla výrazné zásahy do fungovania spoločnosti a ekonomiky, a prirodzene, aj do podnikateľského prostredia a podnikateľských aktivít. GEM NES v roku 2020 preto v expertnom hodnotení podmienok na podnikanie venoval pozornosť aj špeciálnym témam súvisiacim s týmito zásahmi a ich dôsledkami. Uplatňoval pritom dve perspektívy. V prvej z nich bola predmetom záujmu hodnotenia reakcia podnikateľov a ich odolnosť, resp. znovu - vynájdenie sa v zmenených podmienkach. Expertní respondenti v nej hodnotili jednotlivé aspekty reakcie podnikateľského sektora a jeho schopnosť prispôbiť sa zmenám, ktoré pandémie priniesla. V druhej perspektíve sa hodnotenie expertných respondentov zameralo na hodnotenie reakcií vlády a vybraných vládnych politík s dopadom na podnikateľov a ich fungovanie. Keďže uvedené špeciálne komponenty podnikateľského prostredia boli v roku 2020 súčasťou štandardného dopytovania GEM NES vo všetkých zapojených krajinách, okrem hodnotenia situácie na Slovensku máme možnosť aj medzinárodného porovnania. Aj v tomto prípade sú porovnávacími skupinami krajiny Európy a vysokopříjmové ekonomiky, pričom

sledujeme ich priemerné expertné hodnotenia. Výsledky tejto analýzy sú prezentované v tabuľkách 8.8 a 8.9 nižšie.

Tabuľka 8.8: Reakcia a znovu - vynájdenie sa podnikateľov (2020): Slovensko, Európa a krajiny s vysokým dôchodkom

Kód	Dimenzia	SK	EU	KVD
CV1	Osvojenie si nových spôsobov svojho podnikania	6,39	6,90	7,17
CV2	Podporovanie práce z domu	7,06	7,63	7,69
CV3	Prispôsobenie výrobkov a služieb pandémie	6,14	7,01	7,33
CV4	Identifikácia množstva nových príležitostí	5,29	6,15	6,50
CV5	Zvýšenie spolupráce v rámci a medzi firmami	4,72	5,34	5,64
CV6	Participácia na sociálnych aktivitách a výzvach	4,73	5,49	5,87

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Expertní respondenti hodnotili schopnosť reakcie slovenských podnikateľov na zmeny vyvolané pandemiou mierne pozitívne až skôr pozitívne. Všetky súvisiace aspekty boli hodnotené v pozitívnej časti hodnotiacej škály. Najlepšie pritom bola hodnotená schopnosť zaviesť prácu z domu a adaptovať sa na tento model fungovania (7,06). O niečo rezervovanejšie, ale stále skôr pozitívne, vnímali experti schopnosť podnikateľov osvojiť si nové spôsoby podnikania (6,39) a upraviť a prispôbiť svoje výrobky a služby podmienkam nastoleným v dôsledku pandémie (6,14).

Naopak, len v rozpätí neutrálneho hodnotenia vnímali experti schopnosť slovenských podnikateľov znovu - vynájsť sa v podmienkach pandémie. Konkrétne, len mierne pozitívne až neutrálne bola hodnotená ich schopnosť identifikovať v dôsledku pandémie nové podnikateľské príležitosti (5,29). Naopak, už len ako neutrálnu až mierne negatívnu hodnotili expertní respondenti reakciu väčšieho množstva podnikateľov v podobe participácie na sociálnych aktivitách či riešení sociálnych výziev (4,73) či zvýšenie spolupráce v rámci a medzi firmami v dôsledku pandémie (4,72).

Tabuľka 8.9: Dopad COVID-19 na vládne politiky a hodnotenie vládnych opatrení (2020): Slovensko, Európa a krajiny s vysokým dôchodkom

Kód	Dimenzia	SK	EU	KVD
CV7	Efektívne opatrenia na prispôsobenie sa novej ekonomickej realite	2,89	5,03	5,13
CV8	Efektívne opatrenia na zábranu hromadného zániku firiem	2,94	4,97	5,00
CV9	Opatrenia na ochranu pracovníkov a zákazníkov	5,00	5,74	5,70
CV10	Zvýšenie digitálneho/online prijímania regulácií	3,69	5,35	5,64

Zdroj: Dáta GEM 2020, vlastné spracovanie autorov

Napokon, pri všetkých uvedených aspektoch treba podotknúť, že z pohľadu medzinárodnej komparácie bola schopnosť podnikateľov na Slovensku reagovať a znovu - vynájsť sa v kontexte nových okolností zavedených pandémie hodnotená ako mierne slabšia v porovnaní s priemerným hodnotením krajín Európy a najmä vysokopříjmových ekonomík.

Čo sa týka hodnotenia reakcií vlády a vybraných vládnych politik s dopadom na podnikateľov a ich fungovanie, expertní respondenti boli kritickejší. Ako skôr nedostatočnú až nedostatočnú hodnotili efektívnosť opatrení na pomoc firmám s prispôbením sa novej ekonomickej realite (2,89) či opatrení na zabránenie hromadnému zániku firiem počas pandémie (2,94). V oboch uvedených aspektoch sme navyše výrazne zaostali v medzinárodnom porovnaní, kde v prípade priemeru krajín Európy ako aj vysokopříjmových ekonomík expertní respondenti hodnotili tieto opatrenia vlád síce výrazne pozitívnejšie, avšak stále iba neutrálne. Ďalej, o niečo priaznivejšie, ale stále ako skôr nedostatočné bolo hodnotené zvýšenie digitálneho a online komunikovania a uplatňovania regulácií (3,69). Aj v tomto prípade vidíme zaostávanie v medzinárodnom porovnaní, kde už experti hodnotili tento aspekt mierne pozitívne v oboch porovnávacích skupinách.

Výnimkou z negatívneho vnímania expertov na Slovensku bolo hodnotenie zavedených opatrení z pohľadu ochrany zdravia pracovníkov a zákazníkov, ktoré hodnotili presne na neutrálnej hladine. Aj tu sme však v porovnaní s medzinárodnými porovnávacími skupinami o niečo zaostali.

Keďže samotná pandémia a jej dopady (nielen) na podnikateľské prostredie pokračovali aj v roku 2021, aj hodnotenie podnikateľského prostredia GEM NES bolo opäť rozšírené o špeciálne komponenty podnikateľského prostredia. V tomto roku bola pozornosť venovaná hodnoteniu dopadu pandémie najmä na koncepcnejšie podnikateľské otázky, ako aj hodnoteniu vybraných súvisiacich vládnych opatrení. Uvedené špeciálne komponenty boli opäť objektom hodnotenia v štandardnom dotazníku GEM NES, vďaka čomu je k dispozícii medzinárodné porovnanie so zvolenými porovnávacími skupinami. Výsledky analýzy stavu a medzinárodného porovnania uvádzame v tabuľke 8.10 nižšie.

Tabuľka 8.10: Vybrané dopady pandémie na podnikanie (2021): Slovensko, Európa a krajiny s vysokým dôchodkom

Kód	Dimenzia	SK	EU	KVD
CV1	Firmy si môžu dovoliť náklady na digitalizáciu v dôsledku pandémie, aby zostali konkurencieschopné	4,76	5,89	5,87
CV2	Podporovanie práce z domu	7,75	7,50	7,54
CV3	Dostatočná podpora vlády na pomoc s digitalizáciou firiem a ich podnikania	3,25	5,19	5,57
CV4	Dôležitosť zdieľanej ekonomiky na požiadanie ako faktora vzniku nového podnikania	5,04	5,96	6,18
CV5	Osvojovanie si podnikateľských modelov založených na zdieľanej ekonomike na požiadanie	5,46	5,93	6,11

Kód	Dimenzia	SK	EU	KVD
CV6	Zvýšenie dôrazu na ochranu životného prostredia zo strany firiem	4,00	4,09	4,39
CV7	Zrýchlenie prijímania špecifických environmentálnych politík zo strany vlády	4,29	4,55	4,89
CV8	Účinnosť úvodných opatrení vlády na zachovanie počtu nových a rastúcich firiem	4,09	5,61	5,80
CV9	Efektívnosť opatrení na kontrolu pandémie a súčasnú ochranu ekonomiky	4,00	5,24	5,64

Zdroj: Dáta GEM 2021, vlastné spracovanie autorov

V prípade hodnotení dopadov pandémie na koncepcnejšie podnikateľské otázky expertní respondenti opäť vyzdvihli predovšetkým adaptáciu firiem na prácu z domu (7,75), kde Slovensko dokonca vykazuje mierne nadpriemerné hodnotenie v porovnaní s priemerom krajín Európy aj vysokopríjmových ekonomík. Naopak, v otázkach osvojovania si a zavádzania nových princípov podnikania, boli už experti o niečo skeptickejší. Konkrétne, experti len ako mierne rozšírené vnímali osvojovanie si podnikateľských modelov založených na zdieľanej ekonomike na požiadanie (5,46), pričom priemerne v krajinách Európy či vysokopríjmových ekonomikách bol tento fenomén častejší. Ešte menej bola zdieľaná ekonomika na požiadanie vnímaná ako hnací faktor zakladania nových podnikateľských aktivít (5,04), pričom komparatívne sme taktiež zaostali za zvolenými porovnávacími skupinami. Navyše, expertní respondenti skôr nesúhlasili s tým, že firmy začali v dôsledku pandémie klásť väčší dôraz na ochranu životného prostredia na úkor tradičnej orientácie na zisk a rast biznisu (4,00). Podobné bolo však aj priemerné hodnotenie krajín Európy či vysokopríjmových ekonomík. Napokon, experti len neutrálne až mierne negatívne hodnotili dostupnosť nákladov na digitalizáciu vyžadovanú v dôsledku pandémie v záujme zachovania konkurencieschopnosti. Komparatívne postavenie slovenských podnikateľov je oproti priemeru Európy či vysokopríjmových ekonomík nepriaznivejšie.

Čo sa týka hodnotenia vybraných súvisiacich vládnych opatrení, expertní respondenti ich celkovo vnímali ako skôr nedostatočné. Konkrétne, ako najviac nedostatočnú hodnotili podporu vlády zameranú na pomoc firmám zaviesť digitalizáciu alebo digitalizovať ich podnikanie, napríklad v podobe špeciálnych dotácií, daňových zvýhodnení, či zabezpečenia vzdelávania a tréningu (3,25). Výrazné je aj zaostávanie Slovenska v medzinárodnom kontexte, kde v priemernom hodnotení krajín Európy ako aj vysokopríjmových ekonomík bola asistencia vlád s digitalizáciou v kontexte pandémie vnímaná skôr priaznivo. Ďalej, mierne negatívne (4,29) hodnotili expertní respondenti aj reakciu vlády v oblasti prijímania tzv. „zelenej agendy“ v podobe environmentálnych politík zameraných na podporu udržateľnosti a environmentálneho povedomia medzi firmami. Tu už ale zaostávanie Slovenska v medzinárodnom kontexte nebolo až tak výrazné, keďže aj priemerné hodnotenie európskych krajín ako aj vysokopríjmových ekonomík je neutrálne až mierne negatívne. Napokon, expertní respondenti boli skôr skeptickí

v hodnotení účinnosti opatrení na odvrátenie prepadu v počte nových a rastúcich firiem v úvodnom roku pandémie (4,09), či v hodnotení efektívnosti rozhodnutí z hľadiska vyváženia úsilia o kontrolu pandémie a súčasnom čo najmenšom poškodení ekonomiky (4,00). Priemerné hodnotenie krajín Európy ako aj vysokopríjmových ekonomík je naopak mierne pozitívne až skôr pozitívne.

8.3 Podporné faktory a odporúčania na zlepšenie podmienok na podnikanie na Slovensku v roku 2021

Okrem harmonizovaných dimenzií podnikateľského prostredia sú predmetom hodnotenia GEM NES aj expertmi vnímané podporné faktory podnikania, či odporúčania na zlepšenie podmienok na podnikateľskú aktivitu v príslušnej krajine. Aj experti na Slovensku mali možnosť indikovať ľubovoľné faktory, resp. odporúčania, pričom ich odpovede boli podrobené obsahovej analýze a boli zoskupené do jednotlivých homogénnych faktorov, pri ktorých sme hodnotili častosť výskytu v odpovediach. Čím je frekvencia výskytu v odpovediach expertov vyššia, tým väčšia zhoda medzi nimi panuje ohľadom daného faktora. Celkovo mali experti možnosť uviesť na každú otázku až tri odpovede, preto súčet frekvencií výskytu prevyšuje hodnotu 100 %. Výsledky identifikácie najvýraznejších podporných faktorov podnikania, ako aj najčastejších odporúčaní na zlepšenie podmienok na podnikanie na Slovensku uvádzame v tabuľkách 8.11 a 8.12 nižšie.

Tabuľka 8.11: Najvýraznejšie podporné faktory podnikania na Slovensku v roku 2021

Podporné faktory	Výskyt v odpovediach
Prístup k financovaniu podnikania z rôznych zdrojov	31,6 %
Zlepšovanie podpornej infraštruktúry a aktivít	26,3 %
Aktivity a iniciatívy podnikateľskej a startupovej komunity	21,1 %
Digitalizácia a digitálna infraštruktúra	15,8 %
Znižovanie byrokracie a administratívneho zaťaženia	15,8 %

Zdroj: Dáta GEM 2021, vlastné spracovanie autorov

Na základe vyhodnotenia obsahovej analýzy odpovedí expertov sme ako najčastejšie uvádzaný podporný faktor podnikania identifikovali dobrý prístup k financovaniu podnikania z rôznych zdrojov, ktorý akcentovala vo svojich odpovediach takmer tretina expertov (31,6 %). Toto zistenie je aj v súlade s hodnotením príslušnej podmienky na podnikanie, ktorá charakterizuje prístup k financovaniu ako neutrálny so silným komparatívnym postavením v medzinárodnom kontexte, čím sa radí medzi najlepšie hodnotené podmienky na podnikanie u nás. Ďalej, približne štvrtina expertov (26,3 %) uviedla medzi najvýznamnejšími podpornými faktormi aj zlepšovanie podpornej podnikateľskej infraštruktúry a existujúce podporné aktivity, vrátane vzdelávacích aktivít či aktivít SBA prostredníctvom Národného podnikateľského centra (NPC). Ďalej, podobne

často sa v odpovediach expertných respondentov vyskytovalo aj pozitívne vnímanie podporných aktivít a iniciatív vychádzajúcich zo samotnej podnikateľskej a startupovej komunity či organizácií neziskového sektora (výskyt v 21,1 % odpovedí). Napokon, s niečo nižšou frekvenciou (výskyt v 15,8 % odpovedí) experti vyzdvihli aj priaznivý vplyv digitalizácie a rozvoja digitálnej infraštruktúry, ale aj postupné znižovanie byrokracie a administratívnej záťaže spojenej s podnikaním. Tá však stále patrí medzi nedostatky podnikateľského prostredia na Slovensku z absolútneho aj komparatívneho hľadiska, ako vyplýva z výsledkov hodnotenia kľúčových rámcových podmienok na podnikanie a ich jednotlivých dimenzií uvedených vyššie.

Tabuľka 8.12: Najčastejšie odporúčania na zlepšenie podmienok na podnikanie

Odporúčania	Výskyt v odpovediach
Znižovanie daňového a odvodového zaťaženia	40,6 %
Znižovanie byrokracie a administratívnej záťaže podnikania	37,5 %
Skvalitňovať a rozširovať podnikateľské vzdelávanie	28,1 %
Stabilnejšia a predvídateľnejšia podnikateľská legislatíva	21,9 %
Zlepšiť vymožitelnosť práva	18,8 %

Zdroj: Dáta GEM 2021, vlastné spracovanie.

Čo sa týka odporúčaní na zlepšenie podmienok na podnikanie, experti na Slovensku sa výrazne zhodli (s výskytom až v približne 40 % odpovedí), že pomôcť by mohlo predovšetkým zníženie daňového a odvodového zaťaženia podnikania ako aj pokračovanie v znižovaní byrokratického a administratívneho zaťaženia podnikania. Ďalej, niečo viac ako štvrtina expertných respondentov tiež odporúčala skvalitňovanie a rozširovanie podnikateľského vzdelávania, a to naprieč všetkými stupňami vzdelávania, od základných až po vysoké školy, a tiež v ďalšom vzdelávaní. Napokon, viac ako pätina expertov by pre zlepšenie podmienok na podnikanie uvítala stabilnejšiu a predvídateľnejšiu podnikateľskú legislatívu, a o niečo menej časté bolo aj odporúčanie smerujúce k zlepšovaniu vymožitelnosti práva (výskyt v 18,8 % odpovedí).

8.4 Kompozitný index národného podnikateľského kontextu - NECI

Celkové hodnotenie kvality podnikateľského prostredia v podobe jediného ukazovateľa ponúka GEM prostredníctvom indexu „NECI“, tzv. indexu národného podnikateľského kontextu. Ten je zostavený ako priemer hodnotení jednotlivých kľúčových rámcových podmienok na podnikanie v súhrne všetkými expertmi v príslušných ekonomikách. Podobne ako pri hodnotení jednotlivých podmienok na podnikanie či dimenzií, aj v tomto prípade je uplatnená hodnotiacia škála 0 až 10, pričom neutrálne hodnotenie sa tým pádom nachádza na hodnote „5“. Výsledok

hodnotenia Slovenska indexom NECI v porovnaní s priemerom krajín Európy či tzv. vysokopríjmových ekonomík uvádzame v tabuľke 8.13 nižšie.

Tabuľka 8.13: Index NECI: Slovensko v medzinárodnom porovnaní, 2019 - 2021

	2021	2020	2019
Slovensko	4,30	4,10	4,03
Európa (priemer)	4,90	4,68	4,65
Vysokopríjmové ekonomiky	5,05	4,88	4,84
Najvyšší v Európe	Holandsko (6,30)	Holandsko (6,30)	Švajčiarsko (6,05)
Najnižší v Európe	Bielorusko (3,60)	Chorvátsko (3,70)	Chorvátsko (3,57)

Zdroj: Dáta GEM 2019 - 2021, vlastné spracovanie autorov

Ako vyplýva z výsledkov uvedených v tabuľke 8.13 vyššie, hodnota indexu NECI, teda celková kvalita podnikateľského prostredia vykazovala v sledovanom období mierny nárast, ktorý kopíroval celkový vývoj aj v medzinárodnom kontexte. Tento trend možno považovať za pozitívny, najmä z hľadiska schopnosti podnikateľského prostredia zotaviť sa z následkov pandémie. Stále však platí, že výsledná hodnota indexu sa nachádza v negatívnej časti hodnotiacej škály. To znamená, že celkový stav podnikateľského prostredia nedosahuje úroveň, v ktorej by bol pre vznik a rozvoj podnikateľských aktivít skôr priaznivým, ale naopak stále vykazuje viacero nedostatkov. O konkrétnych nedostatkoch na základe výsledkov hodnotenia GEM sme už písali vyššie. Ďalej, výsledky hodnotenia indexom NECI tiež potvrdzujú, že celkovo podnikateľské prostredie na Slovensku v porovnaní s priemerom krajín Európy či vysokopríjmových ekonomík skôr zaostáva, a napriek mierne priaznivému trendu v jeho hodnotení zatiaľ tento náskok neznižuje. Spomedzi hodnotených krajín Európy na čele pomyselného rebríčka v roku 2021 a 2020 figurovalo Holandsko, kde hodnota indexu v pozitívnej časti škály (6,30) naznačuje celkovo skôr priaznivý stav podmienok na podnikanie. Naopak, najnižšie hodnotené podnikateľské prostredie vykázalo v roku 2021 Bielorusko (zaradené do hodnotenia od daného roku), pričom v predchádzajúcich rokoch to bolo Chorvátsko.

8.5 Súhrnné hodnotenie a analytický komentár

Na základe výsledkov hodnotenia stavu podnikateľského prostredia na Slovensku v sledovaných rokoch a v medzinárodnom kontexte možno konštatovať, že väčšina podmienok na podnikanie a tým pádom aj podnikateľské prostredie ako celok nevykazuje dostatočne pozitívny stav z hľadiska podpory vzniku a rozvoja podnikateľských aktivít. Naznačuje to tak analýza jednotlivých podmienok na podnikanie a ich dimenzií, ako aj analýza kompozitného indexu národného podnikateľského kontextu. Často teda platí, že podnikatelia zakladajú a rozvíjajú

svoje podnikanie nie vďaka pozitívnemu stavu podmienok na podnikanie, ale skôr vďaka svojim schopnostiam a odhodlaniu prekonávať, resp. vyhýbať sa ich nedostatkom. Súčasne je však potrebné poznamenať, že približne v polovici hodnotených podmienok na podnikanie nemajú slovenskí podnikatelia oproti svojim náprotivkom v mnohých iných krajinách Európy či vysokopríjmových ekonomikách (berúc do úvahy priemerné hodnotenia uvedených skupín) výrazne horšiu východiskovú pozíciu. Na druhej strane, znamená to tiež, že v ďalšej približne polovici oblastí musia čeliť disproporčne väčším prekážkam, resp. nemôžu profitovať z ekvivalentne rozvinutých podporných faktorov. Napokon, ďalším celkovým zistením je aj skutočnosť, že kvalitatívny profil slovenského podnikateľského prostredia je v čase relatívne stabilný. Znamená to, že pozitívne aspekty si v zásade zachovávajú priaznivý stav, kým negatívne aspekty sa zatiaľ nedarí dostatočne zlepšovať.

Osobitným faktorom, ktorý je potrebné vziať do úvahy, je pandémia ochorenia COVID-19, ktorá najvýraznejšie ovplyvnila spoločenské a ekonomické dianie práve v rokoch sledovaných v tejto monografii, teda v rokoch 2020 a 2021. Zistenia o stave, vývoji a komparatívnom postavení podmienok na podnikanie tak nadobúdajú novú rovinu. Na jednej strane je pozitívne, že nedošlo k výraznejšiemu rozvratu podnikateľského prostredia, a aj keď mnohé nedostatky stagnovali, nastalo aj niekoľko zlepšení. Na strane druhej je evidentné, že experti nevnímali mnohé kroky vlády smerom k podnikateľskému prostrediu a opatrenia na ochranu a podporu podnikateľského sektora ako dostatočné, a nedošlo ani k výraznejšiemu nárastu prioritizácie a podpory podnikania v záujme znovu-oživenia ekonomík zasiahnutých pandémiou, ako to bolo v niektorých iných krajinách, ako naznačujú naše zistenia o výraznom náraste v priemernom hodnotení tejto oblasti podnikateľského prostredia. Ďalej sa javí, na základe vnímania expertných respondentov, že podnikateľský sektor preukázal dostatočnú rezilienciu, avšak už menej dokázal zmeny a dopady vyvolané pandémiou obrátiť na príležitosti, napríklad v inovácii produktov, digitalizácii podnikania, prípadne využívaní environmentálnych a sociálnych výziev.

Napokon, nie je náhodou, že aj odporúčania expertov na zlepšenia podmienok na podnikanie smerujú práve do oblastí, ktoré sa javia ako chronicky problematické a nedostatočné z absolútneho aj komparatívneho hľadiska. Konkrétne, experti apelujú najmä na potrebu znižovania daňového a odvodového zaťaženia, znižovania byrokracie a administratívnej záťaže spojennej s podnikaním, a skvalitňovania a rozširovania podnikateľského vzdelávania.

Hlavné zistenia k jednotlivým hodnoteným podmienkam na podnikanie sú uvedené v nasledujúcich odsekoch. Podmienky sú zoskupené podľa súhrnného hodnotenia, ktoré prepája absolútny a komparatívny pohľad.

Pozitívny stav, silné komparatívne postavenie

- Fyzická infraštruktúra a služby je jedinou kľúčovou rámcovou podmienkou, ktorej stav možno považovať celkovo za uspokojivý z absolútneho hľadiska aj

z pohľadu medzinárodnej komparácie. Podnikatelia na Slovensku tak pri vzniku a rozvoji svojich podnikateľských aktivít môžu benefitovať z celkovo priaznivého stavu tejto oblasti. Zhodli sa na tom experti, u ktorých výrazne dominovalo pozitívne hodnotenie. To sa odzrkadlilo aj v zastúpení tejto podmienky v rebríčku desiatich najlepšie hodnotených dimenzií podnikateľského prostredia vôbec, kde až šesť spomedzi nich spadá do podmienky charakterizujúcej podporu podnikania zo strany fyzickej infraštruktúry a služieb. Súčasne ide o šesť zo siedmich dimenzií tvoriacich túto podmienku, teda takmer o všetky jej komponenty. Siedma dimenzia, ktorá charakterizuje celkovú podporu fyzickej infraštruktúry (vrátane dopravnej) bola dvanástou najlepšie hodnotenou dimenziou, vykázala tiež pozitívne hodnotenie, avšak v medzinárodnej komparácii už výraznejšie zaostáva.

Pozitívny stav, neutrálne komparatívne postavenie

- Komerčná infraštruktúra a služby je druhou podmienkou, ktorej hodnotenie experti vnímali v pozitívnej časti hodnotiacej škály a pri hodnotení ktorej tiež prevládali pozitívne hodnotenia. Je však potrebné poznamenať, že priemerné hodnotenia tak krajín Európy, ako aj vysokoprijmových ekonomík sú ešte vyššie, avšak Slovensku sa podarilo časť zaostávania zmazať vďaka priaznivejšiemu rastu hodnotenia medzi rokmi 2020 a 2021. Najvyššie hodnotenými aspektami tejto podmienky sú prístup k dobrým bankovým službám a cenová dostupnosť cloud computingu. Naopak oblasť komerčnej infraštruktúry a služieb obsahuje aj dve dimenzie hodnotené v negatívnej časti hodnotiacej škály, a to náklady na využívanie subdodávateľov, dodávateľov a konzultantov, a tiež ľahký prístup k dobrým subdodávateľom, dodávateľom a konzultantom. Experti teda vnímajú rezervy v oblasti dostupnosti dobrých dodávateľských a poradenských služieb.

Neutrálny stav, silné komparatívne postavenie

- Financovanie - jednoduchý prístup je novou kľúčovou rámcovou podmienkou zavedenou do hodnotenia v roku 2021 a ponúka dobrý komplementárny pohľad k hodnoteniu existencie dostatku zdrojov. Hodnotenie oboch podmienok charakterizujúcich financovanie bolo mimochodom takmer identické. V prípade jednoduchosti prístupu k financovaniu však okrem len mierne negatívneho, teda prakticky neutrálneho hodnotenia, sledujeme tiež len mierne zaostávanie, a teda porovnateľné hodnotenie. Tento aspekt podnikateľského prostredia nemožno teda z pohľadu nových a rastúcich podnikateľov považovať za výrazne obmedzujúci. Čo sa týka jednotlivých dimenzií, experti vnímajú ako najviac jednoduchý prístup k dlhového financovaniu (hodnotený mierne pozitívne a komparatívne výrazne nadpriemerne). Naopak, najnáročnejší (a hodnotený ako nedostatočný a komparatívne podpriemerný) je prístup k počiatočnému (tzv. seed) kapitálu na založenie podnikania a jeho počiatočnú prevádzku.
- Vzdelávanie na úrovni odborného, profesijného a vysokoškolského, hodnotené z hľadiska poskytovania dobrej podpory pre založenie a rozvoj podnikateľských aktivít, vykazuje podľa expertných respondentov len mierne nepriaznivý stav, pričom aj v medzinárodnej komparácii zaostáva Slovensko len minimálne, čím

je jeho hodnotenie porovnateľné. Ani jedna z troch hodnotených dimenzií pritom výraznejšie nevyniká či nezaostáva, i keď o niečo menej pozitívne je hodnotené podnikateľské vzdelávanie na vysokých školách.

- Trhové obmedzenia v rámci podnikateľského prostredia na Slovensku nepredstavujú výraznejšiu prekážku, pričom situácia u nás je podľa hodnotení expertov veľmi podobná s priemerným hodnotením zvolených medzinárodných benchmarkov. Spomedzi hodnotených dimenzií vyniká efektívnosť a dôslednosť uplatňovania protimonopolnej legislatívy (pozitívne hodnotená absolútne i komparatívne), naopak najväčšie rezervy experti vnímali v hodnotení cenovej dostupnosti vstupu na nový trh pre nové a rastúce firmy (hodnotená naopak negatívne z hľadiska stavu i medzinárodného porovnania).

Neutrálny stav, neutrálne komparatívne postavenie

- Financovanie podnikania z hľadiska dostatku zdrojov je celkovo hodnotené len mierne negatívne a teda v zásade neutrálne, a podobne mierne je aj zaostávanie Slovenska v porovnaní s priemerom krajín Európy či vysokopříjmových ekonomík, ktoré sa však medziročne o niečo zvýšilo. Pri tejto podmienke je potrebné si uvedomiť, že obsahuje široké spektrum rôznych zdrojov financovania, pri ktorých môže byť situácia zásadne odlišná. Nasvedčuje tomu aj skutočnosť, že medzi dimenziami tejto podmienky sa nachádza najhoršie hodnotená dimenzia v roku 2021 vôbec (charakterizujúca dostatok dostupných zdrojov financovania z kapitálových trhov prostredníctvom uvádzania nových emisií akcií (tzv. IPOs) pre nové a rastúce firmy), ale tiež siedma najlepšie hodnotená dimenzia (charakterizujúca dostatok dlhových zdrojov financovania (t.j. bankové úvery a pod.) pre nové a rastúce firmy).
- Dynamika trhu vykazuje neutrálne hodnotenie a komparatívny stav aj vďaka priaznivejšiemu rastu hodnotenia expertov, ktorým sa podarilo Slovensku zmazať časť zaostávania za priemerom porovnávacích benchmarkov. Charakter dynamiky zmien na trhoch tak nepredstavuje výraznejší impulz, no ani významnejšiu brzdu vzniku a rozvoja podnikateľských aktivít. Obe hodnotené dimenzie vykazujú veľmi podobné výsledky, no experti ako o niečo výraznejšiu vnímajú dynamiku na trhoch tovarov a služieb pre podnikanie (tzv. B2B trhy).

Negatívny stav, slabé komparatívne postavenie

- Vládne politiky z hľadiska prioritizácie a podpory podnikania patria stabilne medzi najnižšie hodnotené podmienky na podnikanie na Slovensku. Medzi rokmi 2020 a 2021 navyše zaznamenali ďalší pokles hodnotenia, čím sa ešte viac prehĺbilo naše zaostávanie v medzinárodnom kontexte. Celkovo možno konštatovať, že agenda podpory podnikania v našich vládnych politikách je nedostatočná a komparatívne menej výrazná. Najnižšie hodnotenou dimenziou je pritom prioritizácia podpory nových a rastúcich firiem v politikách regionálnej samosprávy. Experti tak vnímajú, že regionálne samosprávy sa často venujú problematike podpory podnikania nedostatočne, ak vôbec.

- Vládne politiky z hľadiska byrokratického a daňového zaťaženia podnikania taktiež patria medzi najnižšie hodnotené podmienky na podnikanie u nás. Medziročne sa síce ich hodnotenie mierne zvýšilo, no nárast priemerov porovnávacích skupín bol omnoho výraznejší, a ich hodnota sa dostala až na neutrálnu úroveň hodnotiacej škály. Za týmto nárastom môže byť aj rozšírenie hodnotenia o náklady na registráciu nového podnikania, ktoré zvyknú bývať vo vyspelých ekonomikách primerané. Ďalej, pri jednotlivých dimenziách na Slovensku mierne vyčnieva výraznejší pokles hodnotenia konzistentného uplatňovania daní a regulácií. Celkovo možno jednoznačne konštatovať, že byrokratická a daňová záťaž slovenských podnikateľov je teda vnímaná ako komparatívne vyššia prekážka pre vznik a rozvoj podnikania.
- Vládne programy na podporu podnikania sú ďalšou podmienkou so stabilne negatívnym hodnotením. Navyše, oproti neutrálnym až mierne pozitívnym priemerom porovnávacích krajín výrazne zaostávame, a to aj v dôsledku mierneho medziročného poklesu hodnotenia. Z hľadiska jednotlivých dimenzií bola najvyššie hodnotená kompetentnosť a efektívnosť ľudí pracujúcich pre vládne agentúry. Naopak, najnižšie hodnotenou bola dostupnosť a poskytovanie efektívnej podpory novým a rastúcim firmám zo strany vedeckých parkov. V tejto dimenzii pritom bolo naše zaostávanie za porovnávacími skupinami až priepastné.
- Vzdelávanie na základných a stredných školách z hľadiska podpory podnikavosti a podnikania patrí rovnako medzi chronické nedostatky nášho podnikateľského prostredia. Mierne zhoršenie hodnotenia tejto podmienky v roku 2021 oproti roku 2020 zvýšilo naše medzinárodné zaostávanie a z priemerných medzi slabými sme sa tak stali podpriemernými. O nepriaznivom stave tejto oblasti napovedá aj skutočnosť, že medzi najnižšie hodnotenými dimenziami podnikateľského prostredia na Slovensku v roku 2021 sa nachádzali všetky tri dimenzie tvoriace túto podmienku. Konkrétne najhoršie hodnotenou bola dimenzia charakterizujúca kladenie dôrazu na podporu podnikania v ZŠ a SŠ vzdelávaní.
- Transfer poznatkov z výskumu a vývoja do podnikania napriek medziročnému nárastu skóre vykazoval stále výrazne negatívne hodnotenie a taktiež bol jednou z podmienok, kde komparatívne za priemerom krajín Európy i vysokopříjmových ekonomík výraznejšie zaostávame. Čo sa týka jednotlivých dimenzií, najnižšie hodnotenou je rovnaký prístup k novému výskumu a technológiám pre nové a rastúce firmy ako pre veľké etablované podniky. Za zmienku tiež stojí dimenzia charakterizujúca podporu vedeckej a technologickej základne vytváraniu technologických venture podnikov na svetovej úrovni, kde za porovnávacími skupinami zaostávame naozaj priepastne.
- Kultúrne a spoločenské normy z hľadiska ich podpory vzniku a rozvoja podnikateľskej aktivity patria medzi dlhodobé slabé stránky podnikateľského prostredia na Slovensku. Aj v rokoch 2020 a 2021 vykazovali napriek zvýšeniu hodnotenia stále nepriaznivý stav, ktorý navyše výrazne zaostával za európskym priemerom, ktorý sa blíži k neutrálnej hodnote, či priemerom vysokopříjmových

ekonomík, ktorý je dokonca v pozitívnej časti hodnotiacej škály. Jednotlivé dimenzie sú hodnotené s pomerne malým rozptylom. V oboch rokoch bolo najnižšie hodnotenou dimenziou povzbudzovanie k podstupovaniu podnikateľského rizika v národnej kultúre.

9 Závery a odporúčania pre ďalší výskum a tvorcov politik

Hlavným cieľom vedeckej monografie bolo na základe analýzy GEM dát identifikovať stav a vývoj podnikateľskej aktivity a prostredia na Slovensku s dôrazom na hlavné roky pandémie ochorenia COVID-19 tak, aby sme určili kľúčové trendy v jednotlivých oblastiach podnikania, a to s prihliadnutím na kontext medzinárodný, medzigeneračný, ako aj vývojovej fázy podnikania a podnikateľské prostredie. Ako z výsledkov analýz vyplýva, vplyv COVID-19 sa prejavil vo všetkých fázach procesu podnikania a všeobecne možno konštatovať, že i očakávané pozitívne zvraty v nastúpených trendoch pred COVID-19 sa najmä v roku 2021 zmenili v neprospech atribútov podnikania, a to či už ide o oblasť potenciálu podnikania, zámeru začať podnikať alebo podnikateľskej aktivity, ktorá sa radikálne znížila. Práve tak aj spoločenské postoje k podnikaniu a podnikateľské aktivity, či už začínajúcich alebo etablovaných mladých podnikateľov alebo podnikateľov seniorov, naznačujú rozdiely z hľadiska dynamiky, ale aj medzinárodného porovnania, na ktoré mal vplyv pandémie COVID-19 a samotné podnikateľské prostredie. Podnikateľské prostredie na Slovensku vykazovalo v sledovaných rokoch 2020 a 2021 z pohľadu väčšiny podmienok na podnikanie a tým pádom aj prostredia ako celku, skôr nepriaznivý stav z hľadiska podpory vzniku a rozvoja podnikateľských aktivít. Platilo to pritom tak z absolútneho hľadiska, teda pri pohľade na hodnotenie jednotlivých podmienok na podnikanie, ako aj z hľadiska komparatívneho, teda pri ich porovnaní v medzinárodnom kontexte. Naďalej tak pretrváva stav, ktorý už možno z pohľadu hodnotenia GEM v ostatných rokoch považovať za chronický, keď podnikatelia na Slovensku v podstate zakladajú a rozvíjajú svoje podnikanie nie vďaka celkovo podporujúcemu stavu podmienok na podnikanie, ale skôr vďaka svojim schopnostiam a odhodlaniu prekonávať prekážky podnikateľského prostredia, resp. vyhýbať sa jeho nedostatkom. Súčasne je však potrebné poznamenať, že nedostatočný stav podmienok na podnikanie nie je výlučne problémom Slovenska. Naopak, približne v polovici hodnotených podmienok na podnikanie nemajú slovenskí podnikatelia oproti svojim náprotivkom v mnohých iných krajinách Európy či vysokoprijímových ekonomikách výrazne horšiu východiskovú pozíciu. Na druhej strane však v ďalšej približne polovici oblastí musia čeliť disproporčne väčším prekážkam, resp. nemôžu profitovať z ekvivalentne rozvinutých podporných faktorov. Na základe našich zistení preto formulujeme odporúčania v nasledovných oblastiach:

Akademický výskum

Nový fenomén pandémie, resp. krízy, vytvára značný priestor na výskum na Slovensku v oblasti podnikania, a to najmä v nasledovných smeroch:

1. Výskum aplikácie „teórie agenta v podnikaní“, a to konkrétne ako/či politiky v sociálnej oblasti stimulujú podnikateľskú aktivitu. Tento výskum by mohol prispieť k riešeniu problematiky začínajúcich podnikateľov a ich vysokého

„indexu smrti“ ako u mladých, tak aj seniorov. Index smrti negatívne vplýva ako na podnikateľskú aktivitu, tak aj náklady ukončenia podnikania v začiatkovej fáze, a to na strane podnikateľov, ako aj spoločnosti. Riešenie tohto problému má väzbu aj na strach zo zlyhania, ktorý najmä u začínajúcich podnikateľov zohráva významnú úlohu pri rozhodovaní o vstupe do podnikania.

2. Výskum procesu tvorby príležitostí, a to vo vzťahu ku kognitívnym schopnostiam ako aj sociálnym sieťam kontaktov (networkingu) s cieľom zvýšiť schopnosti Slovákov – nepodnikateľov, rozpoznávať príležitosti, ale aj podnikateľov a to mladých i seniorov pri identifikovaní takých príležitostí, ktoré zvýšia kvalitatívnu úroveň podnikania (najmä inovatívnosť), ale aj zahraničnú orientáciu nášho podnikania.
3. Výskum „podnikateľských reakcií“ na krízy zameraný na zvýšenie agility, ako aj odolnosť voči krízovým situáciám, a tým prekonanie neurčitosti prostredia, ktorá bude súčasťou podnikania v ďalších obdobiach.

Odporúčania pre tvorcov politik

V záujme vytvorenia priaznivejších podmienok na vznik a rozvoj podnikateľských aktivít sa prikláňame k odporúčaniam, ktoré najčastejšie akcentovali expertní respondenti:

- potreba znižovania daňového a odvodového zaťaženia podnikania,
- pokračujúce systematické znižovanie byrokratickej a administratívnej záťaže spojenej s podnikaním,
- cielené skvalitňovanie a rozširovanie podnikateľského vzdelávania predovšetkým v systémoch formálneho vzdelávania, a to na všetkých stupňoch, počnúc základným vzdelávaním.

V našich ďalších odporúčaníach sa zameriavame ako na adresovanie ďalších problematických oblastí, tak aj na oblasti, kde v prípade zlepšovania stavu vnímame príležitosť Slovenska získať v medzinárodnom kontexte priaznivé postavenie a vytvoriť tak komparatívnu výhodu pre našich podnikateľov:

- Z prvého uvedeného hľadiska odporúčame zamerať pozornosť na posilňovanie a rozvoj vládnej agendy smerom k podnikateľskému sektoru. Ide o celkovú prioritizáciu podnikania vo vládných politikách, z pohľadu už spomínaného byrokratického a daňového zaťaženia podnikania, ako aj v rovine vládnych programov zameraných na podporu vzniku a rozvoja nových podnikateľských aktivít. Taktiež, pozornosť si vyžaduje oblasť transferu vedy a výskumu do podnikania, kde odporúčame systematicky venovať pozornosť rozvíjaniu predpokladov na komercializáciu výstupov vedy a výskumu formou podnikania, prenikaniu podnikavosti a podnikateľskej orientácie do verejných výskumných inštitúcií, vytváraniu priaznivejších podmienok a zvyšovaniu podpory pre realizáciu výskumných aktivít v súkromnom sektore, vrátane firiem malých, nových a rastúcich.

- Z druhého uvedeného hľadiska odporúčame zamerať sa na vytvorenie priaznivých podmienok na ďalší rozvoj komerčnej infraštruktúry a služieb pre podnikanie, ktorý by prispel k ďalšiemu rozvoju aj posilneniu nášho komparatívneho postavenia. Kým finančné a IT služby vykazujú už teraz priaznivý stav, zlepšenia sú potrebné predovšetkým v oblasti kvality a dostupnosti subdodávateľov a konzultantov.

Napokon, na základe našich zistení o dopadoch zmien vyvolaných pandémiou ochorenia COVID-19 na podnikateľské prostredie a pôsobenie podnikateľov v ňom možno vyvodiť dve kľúčové odporúčania.

- Po prvé, v prípadných budúcich krízových situáciách či obdobiach s podobne výrazným negatívnym dopadom na podnikateľov odporúčame predstaviteľom exekutívnej moci a tvorcom podnikateľských politík pri komunikácii svojich postojov účinnejší, pružnejší, rýchlejší a konzistentnejší prístup, ako aj presvedčivejšiu komunikáciu prioritizácie podpory podnikania a podnikateľov.
- Po druhé, tvorcom a poskytovateľom podporných aktivít pre podnikanie odporúčame zamerať vytvárané nástroje a aktivity nielen na podporu reaktívnej reziliencie, ale aj na podporu vynaliezavosti, inovácií a aktívneho prístupu k vyhľadávaniu nových podnikateľských príležitostí, napríklad (ale nielen) v podobe inovácie produktov, digitalizácie podnikania, či reakcie na environmentálne a sociálne výzvy.

10 Vybrané ukazovatele GEM v rokoch 2020 a 2021

Tabuľka 10.1: Ukazovatele postojov k podnikaniu

Ukazovateľ	Charakteristika
Egalitarizmus (preferencia rovnakej životnej úrovne pre všetkých)	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí súhlasia s výrokom, že všetci by mali mať rovnakú životnú úroveň
Podnikanie ako vhodná kariérna voľba	Percento 18 - 64 ročných, ktorí súhlasia s výrokom, že v krajine väčšina ľudí považuje začať biznis za dobrú kariérnu voľbu
Vnímanie podnikateľov a ich spoločenského statusu	Percento 18 - 64 ročných, ktorí súhlasia s výrokom, že v krajine má úspešný podnikateľ vysoký spoločenský status a uznanie
Pozornosť médií venovaná podnikaniu	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí súhlasia s výrokom, že médiá často uvádzajú príbehy o úspešných podnikateľoch

Zdroj: Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report, s. 194, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.2: Ukazovatele sebahodnotenia

Ukazovateľ	Charakteristika
Vnímané príležitosti	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí vnímajú príležitosti na podnikanie v ich okolí
Dôvera vo vlastné schopnosti	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí veria, že majú potrebné zručnosti a vedomosti začať biznis
Strach zo zlyhania	Percento populácie 18 - 64 ročných s pozitívnym vnímaním príležitostí, ktoré indikuje, že strach zo zlyhania by ich odradil začať podnikat'
Zámer začať podnikat'	Percento populácie 18 - 64 ročných (jednotlivci, ktorí sú v ktoromkoľvek inom štádiu podnikateľskej aktivity sa v tejto skupine nenachádzajú), ktorí majú záujem začať podnikat' v nasledujúcich troch rokoch
Vnímanie jednoduchosti/náročnosti začať podnikat'	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí súhlasia s tvrdením, že začať podnikat' v krajine je jednoduché

Zdroj: Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report, s. 194, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.3: Ukazovatele sociálneho kapitálu a spoločenskej zodpovednosti

Ukazovateľ	Charakteristika
Poznanie niekoho, kto podniká	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí osobne poznajú niekoho, kto začal podnikat' v posledných dvoch rokoch
Poznanie podnikov, ktoré prioritne riešia sociálne problémy	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí súhlasia s tvrdením, že sa často stretávajú s podnikmi, ktorých hlavným cieľom je riešiť sociálne problémy

Zdroj: Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report, s. 194, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.4: Ukazovatele vplyvu pandémie COVID-19 na podnikanie

Ukazovateľ	Charakteristika
Poznanie niekoho, kto začal podnikat' v dôsledku pandémie	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí osobne poznajú niekoho, kto začal podnikat' v dôsledku pandémie.
Poznanie aspoň 2 osôb, ktoré začali podnikat' v dôsledku pandémie	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí osobne poznajú aspoň dve osoby, ktoré začali podnikat' v dôsledku pandémie.
Poznanie niekoho, kto ukončil podnikanie v dôsledku pandémie	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí osobne poznajú niekoho, kto ukončil podnikanie v dôsledku pandémie.
Začať podnikat' je náročnejšie	Percento začínajúcich podnikateľov (TEA), ktorí súhlasia s tým, že začať podnikat' je náročnejšie ako pre rokom v dôsledku pandémie.
Ambicióznosť podnikania	Percento podnikateľov, ktorých rastové ambície sú nižšie ako pred rokom v dôsledku pandémie.
Podnikateľské príležitosti v dôsledku pandémie	Percento podnikateľov, ktorí súhlasia s tým, že v dôsledku pandémie sa otvorili nové podnikateľské príležitosti.

Zdroj: Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report, s. 194, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.5: Ukazovatele merania počiatočnej podnikateľskej aktivity, etablovaného a prerušeného podnikania

Ukazovateľ	Charakteristika
Celková počiatočná podnikateľská aktivita (TEA)	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí sú buď rodiaci sa podnikatelia alebo vlastníci - manažéri nových firiem.
Celková počiatočná podnikateľská aktivita mužov/žien	Percento mužov/žien 18 - 64 ročných, ktorí sú buď rodiaci sa podnikatelia/podnikateľky alebo vlastníci - manažéri/vlastníčky - manažérky nových firiem.
Rodiaci sa podnikatelia	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí sa v súčasnosti aktívne angažujú na zakladaní biznisu, ktorý budú vlastniť alebo spolu vlastniť; z tohto biznisu si ešte ako vlastníci najmenej tri mesiace nevyplácali mzdy, platy alebo iné platby
Noví podnikatelia	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí sú v súčasnosti vlastními manažérmi nového biznisu, z ktorého im boli vyplatené platy, mzdy alebo iné platby za aspoň tri mesiace ale nie viac ako 42 mesiacov.
Etablovaní podnikatelia	Percento populácie 18 - 64 ročných, ktorí sú v súčasnosti vlastními manažérmi etablovaných firiem, teda vlastnia a riadia fungujúci biznis, z ktorého si ako vlastníci vyplácali platy, mzdy alebo iné platby za viac ako 42 mesiacov.
Prerušenie podnikania	Percento tých, ktorí za posledných 12 mesiacov ukončili, prerušili alebo zrušili podnikanie, ktoré vlastnili alebo riadili. Predajom, zrušením alebo iným prerušením vlastníckeho či manažérskeho vzťahu.
Prerušenie podnikania: podnikanie zaniklo	Percento tých, ktorí za posledných 12 mesiacov ukončili, prerušili alebo zrušili podnikanie, ktoré vlastnili alebo riadili, a ktoré ďalej nepokračuje.

Ukazovateľ	Charakteristika
Prerušenie podnikania: podnikanie pokračuje	Percento tých, ktorí za posledných 12 mesiacov ukončili, prerušili alebo zrušili podnikanie, ktoré vlastnil alebo riadili, ale podnikanie pokračuje ďalej.

Zdroj: Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report, s. 194, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.6: Ukazovatele merania motívov na začatie podnikania

Ukazovateľ	Charakteristika
Motív zmeniť svet	Percento podnikateľov v TEA, ktorí začali podnikat' s cieľom zmeniť svet.
Motív veľké bohatstvo	Percento podnikateľov v TEA, ktorí začali podnikat' s cieľom vybudovať veľké bohatstvo alebo dosiahnuť veľmi vysoký príjem.
Motív rodinná tradícia	Percento podnikateľov v TEA, ktorí začali podnikat', aby pokračovali v rodinnej tradícii.
Motív prežiť	Percento podnikateľov v TEA, ktorí začali podnikat' s cieľom zarobiť si na živobytie, a preto, že je málo pracovných príležitostí.

Zdroj: Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report, s. 194, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.7: Ukazovatele merania odvetvovej angažovanosti

Ukazovateľ	Charakteristika
Angažovanosť podnikateľov v ťažobnom priemysle a v poľnohospodárstve (S1P)	Percento populácie 18 - 64 ročných, zapojených do TEA/etablovaní podnikateľa, ktorí pôsobia v ťažobnom priemysle a v poľnohospodárstve.
Angažovanosť podnikateľov v stavebníctve, výrobe, doprave, sieťových odvetviach, komunikáciách a veľkoobchode (S2P)	Percento populácie 18 - 64 ročných, zapojených do TEA/etablovaných podnikateľov podnikajúcich v odvetviach stavebníctva, výroby, dopravy, sieťových odvetví, komunikácií a veľkoobchode.
Angažovanosť podnikateľov v oblasti biznis služieb, financií, poisťovníctva, realít (S3P)	Percento populácie 18 - 64 ročných, zapojených do TEA/etablovaných podnikateľov podnikajúcich v oblasti biznis služieb.
Angažovanosť podnikateľov v službách pre koncových spotrebiteľov (maloobchod, ubytovanie, reštauračné, osobné, zdravotné, vzdelávacie, sociálne, rekreačné služby) (S4P)	Percento populácie 18 - 64 ročných, zapojených do TEA/etablovaných podnikateľov podnikajúcich v oblasti služieb pre koncových spotrebiteľov.

Zdroj: GEM Manual, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.8: Ukazovatele inovačného profilu podnikania

Ukazovateľ	Charakteristika
Inovatívnosť podnikateľa	Percento podnikateľov, ktorí sú súčasťou TEA/etablovaní podnikatelia, ktorí udávajú, že majú produkt, ktorý je nový pre väčšinu alebo všetkých zákazníkov; a zároveň, že existuje málo, resp. žiadni konkurenti, ktorí ponúkajú rovnaký produkt.
Inovatívnosť podnikateľa z hľadiska využívania nových technológií	Percento podnikateľov, ktorí sú súčasťou TEA/etablovaní podnikatelia, ktorí udávajú, že využívajú: a) najnovšie technológie, b) technológie 1 - 5 ročné, c) žiadne nové technológie.
Produkt/služba nové lokálne/národné/globálne	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí sú súčasťou TEA/etablovaní podnikatelia, ktorí udávajú, že majú produkt alebo službu nové pre lokálnu komunitu/krajinu alebo nové globálne.

Zdroj: Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report, s. 194, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.9: Ukazovatele lokálneho/národného/medzinárodného profilu podnikania

Ukazovateľ	Charakteristika
Medzinárodná orientácia	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí sú súčasťou TEA/etablovaní podnikatelia, ktorí udávajú, že majú viac ako 25 % zákazníkov v zahraničí a aspoň 25 % ich tržieb prichádza zo zahraničia.
Orientácia lokálna/národná/medzinárodná	Percento populácie 18 – 64 ročných, ktorí sú súčasťou TEA/etablovaní podnikatelia, ktorí udávajú, že majú zákazníkov len lokálnych, len z vlastnej krajiny alebo majú zákazníkov v zahraničí.

Zdroj: GEM Manual, vlastné spracovanie autorov

Tabuľka 10.10: Ukazovatele podnikateľskej aktivity zamestnancov, sponzorovaná a nesponzorovaná podnikateľská aktivita

Ukazovateľ	Charakteristika
Širšia definícia EEA z populácie/zo zamestnancov	Percento zamestnancov z populácie (18 – 64 rokov)/zo zamestnancov, ktorí sa v posledných troch rokoch aktívne zúčastnili a mali vedúcu úlohu najmenej v jednej z fáz podnikateľského procesu v rámci organizácie.
Užšia definícia EEA z populácie/zo zamestnancov	Percento zamestnancov z populácie (18 – 64 rokov)/zo zamestnancov, ktorí sa v súčasnosti zúčastňujú a majú vedúcu úlohu najmenej v jednej z fáz podnikateľského procesu v rámci organizácie.
Sponzorovaná podnikateľská aktivita	Percento populácie (18 – 64 rokov) v TEA a biznis je čiastočne vlastnený ich zamestnávateľom
Nezávislá podnikateľská aktivita	Percento populácie (18 – 64 rokov) v TEA a nezávislým biznisom

Zdroj: GEM Manual, vlastné spracovanie autorov

Literatúra

1. Acemoglu, D., Chernozhukov, V., Werning, I., & Whinston, M. (2020). A Multi-Risk SIR Model with Optimally Targeted Lockdown. doi:10.3386/w27102
1. Allam, Z., & Jones, D. S. (2020). Pandemic stricken cities on lockdown. Where are our planning and design professionals [now, then and into the future]? *Land Use Policy*, 104805. doi:10.1016/j.landusepol.2020.104
2. Almond, D., Du, X., & Zhang, S. (2020). Did COVID-19 improve air quality near Hubei? NBER Working Paper No.27086. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
3. Alon, T. M., Doepke, M., Olmstead-Rumsey, J., & Tertilt, M. (2020). The impact of COVID-19 on gender equality. NBER Working Paper No. 26947. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
4. Alvarez, F., Argente, D., & Lippi, F. (2020). A Simple Planning Problem for COVID-19 Lockdown. doi:10.3386/w26981
5. Alvarez, S. A., & Barney, J. B. (2007). Discovery and creation: alternative theories of entrepreneurial action. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 1(1-2), 11–26. doi:10.1002/sej.4
6. AMORÓS, J. E., BOSMA, N., & LEVIE, J. (2010) Ten Years of Global Entrepreneurship Monitor: Accomplishments and Prospects. 2011. s. 8.
7. Andree, B. P. J. (2020). Incidence of COVID-19 and connections with air pollution exposure: Evidence from the Netherlands. Policy Research Working Paper No. 9221. The World Bank, Washington, DC. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/462481587756439003/Incidence-of-COVID-19-and-Connections-with-Air-Pollution-Exposure-Evidence-from-the-Netherlands>
8. Apedo-Amah, M.C., Avdiu, B., Cirera, X., Cruz, M.; Davies, E., Grover, A., Iacovone, L., Kilinc, U., Medvedev, D., Maduko, F. O., Poupakis, S., Torres, J., & Tran, T. T. (2020). Unmasking the impact of COVID-19 on businesses: Firm level evidence from across the world. Policy Research Working Paper; No. 9434. World Bank, Washington, DC. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34626>.
9. Backman, M., & Karlsson, C. (2017). Entrepreneurship and age across time and space. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 109(3), 371–385. <https://doi.org/10.1111/tesg.12293>
10. Baker, R. E., Yang, W., Vecchi, G. A., Metcalf, C. J. E., & Grenfell, B. T. (2020). Susceptible supply limits the role of climate in the early SARS-CoV-2 pandemic. *Science*, eabc2535. doi:10.1126/science.abc2535
11. Bartik, A. W., Bertrand, M., Cullen, Z., Glaeser, E. L., Luca, M., & Stanton, C. (2020). The impact of COVID-19 on small business outcomes and

- expectations. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 202006991. doi:10.1073/pnas.2006991117
12. Béland, L.-P., Brodeur, A., & Wright, T. (2020). The short-term economic consequences of Covid-19: Exposure to disease, remote work and government response. IZA Discussion Paper No. 13159. Institute of Labor Economics, Bonn, Germany. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp13159.pdf>
 13. Berger, P. K., Plows, J. F., Jones, R. B., Alderete, T. L., Yonemitsu, C., Poulsen, M., ... Goran, M. I. (2020). Human milk oligosaccharide 2'-fucosyllactose links feedings at 1 month to cognitive development at 24 months in infants of normal and overweight mothers. *PLOS ONE*, 15(2), e0228323. doi:10.1371/journal.pone.0228323
 14. Bianchi, F., & Bianchi, G., & Song, D. (2022). "The Long-Term Impact of the COVID-19 Unemployment Shock on Life Expectancy and Mortality Rates," *Journal of Economic Dynamics and Control*, .
 15. Bigio, S., Zhang, M. & Zilberman, E. (2020). Transfers Vs Credit Policy: Macroeconomic Policy Trade-Offs During Covid-19. Nber Working Paper Series. <http://www.nber.org/papers/w27118>.
 16. Bohlmann, C., Rauch, A., & Zacher, H. (2017). A lifespan perspective on entrepreneurship: perceived opportunities and skills explain the negative association between age and entrepreneurial activity. *Frontiers in Psychology*, 8, 8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02015>
 17. Bonadio, B., Huo, Z., Levchenko, A. A., & Pandalai-Nayar, N. (2020). Global Supply Chains in the Pandemic (Working Paper No. 27224; Working Paper Series). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w27224>
 18. Bosma, N., Litovsky, Y., Seaman, J. (2010). GEM Manual: A report on the design, data and quality control of the Global Entrepreneurship Monitor. 2011. s. 24 – 26.
 19. Bosma, N., Wennekers, S., Amorós, J. E. (2011). Global Entrepreneurship Monitor 2011 Extended Report: Entrepreneurs and Entrepreneurial Employees Across the Globe: 2012, s. 7.
 20. Brodeur, A., Gray, D., Islam, A., & Bhuiyan, S. (2021). A literature review of the economics of COVID-19. *Journal of Economic Surveys*, 35(4), 1007-1044.
 21. Brodeur, A., Grigoryeva, I., & Kattan, L. (2020). Stay-at-home orders, social distancing and trust. IZA Discussion Paper No. 13234. Institute of Labor Economics, Bonn, Germany. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp13234.pdf>
 22. Brown, R., Rocha, A., & Cowling, M. (2020). Financing entrepreneurship in times of crisis: Exploring the impact of COVID-19 on the market for entrepreneurial finance in the United Kingdom. *International Small Business Journal*, 38(5), 380–390. <https://doi.org/10.1177/0266242620937464>
 23. Carlsson, B., Braunerhjelm, P., McKelvey, M., Olofsson, C., Persson, L., & Ylinenpää, H. (2013). The evolving domain of entrepreneurship research.

- Small Business Economics, 41(4), 913–930. <https://doi.org/10.1007/s11187-013-9503-y>
24. Céspedes, L. F., Chang, R., & Velasco, A. (2020). The Macroeconomics of a Pandemic: A Minimalist Model (Working Paper No. 27228; Working Paper Series). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w27228>
 25. Cicala, S., Holland, S. P., Mansur, E. T., Muller, N. Z., & Yates, A. J. (2020). Expected health effects of reduced air pollution from COVID-19 social distancing. NBER Working Paper No. 27135. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
 26. Cornelissen, J. P., & Clarke, J. S. (2010). Imagining and Rationalizing Opportunities: Inductive Reasoning and the Creation and Justification of New Ventures. *Academy of Management Review*, 35(4), 539–557. doi:10.5465/amr.35.4.zok539
 27. Cowling M, Brown R, Rocha A. Did you save some cash for a rainy COVID-19 day? The crisis and SMEs. *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship* 2020. <https://doi.org/10.1177/0266242620945102>.
 28. Curran, J., & Blackburn, R. A. (2001). Older people and the enterprise society: Age and self-employment propensities. *Work, Employment and Society*, 15(4), 889–902. <https://doi.org/10.1177/095001701400438279>
 29. De Kok, J. M. P., & Winnubst, M. E. (2007). De senior ondernemer in de zilveren economie. EIM/Panteia.
 30. Dutta, N., & Sobel, R. S. (2021). Entrepreneurship, fear of failure, and economic policy. *European Journal of Political Economy*, 66, 101954. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2020.10>
 31. Eichenbaum, M., Rebelo, S., & Trabandt, M. (2020). The Macroeconomics of Epidemics. doi:10.3386/w26882
 32. Eisenhardt, K. M. (1989). Building Theories from Case Study Research. *The Academy of Management Review*, 14(4), 532–550. <https://doi.org/10.2307/258557>
 33. Elenev, V., Landvoigt, T., & Van Nieuwerburgh, S. (2020). Can the Covid Bailouts Save the Economy? (Working Paper No. 27207; Working Paper Series). National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w27207>
 34. Elgin, C., Basbug, G., Yalaman, A. (2020). Economic Policy Responses to a Pandemic: Developing the COVID-19 Economic Stimulus Index. *Covid Economics: Vetted and Real Time Papers*, 3, 40–54.
 35. Ensari, M. S. (2017). A study on the differences of entrepreneurship potential among generations. *Pressacademia*, 4(1), 52–62. <https://doi.org/10.17261/PRESSACADEMIA.2017.370>
 36. Fetzer, T. R., Witte, M., Hensel, L., Jachimowicz, J., Haushofer, J., Ivchenko, A., Caria, S., Reutskaja, E., Roth, C.P., Fiorin, S., Gómez, M., Kraft-Todd, G., Götz, F. M., & Yoeli, E. (2020). Global behaviors and perceptions at the onset

- of the COVID-19 pandemic. NBER Working Paper No. 27082. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
37. Galindo-Martín, M.-A., Castaño-Martínez, M.-S., & Méndez-Picazo, M.-T. (2021). Effects of the pandemic crisis on entrepreneurship and sustainable development. *Journal of Business Research*, 137, 345-353. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.08.053>.
 38. Gammon, S., & Ramshaw, G. (2020). Distancing from the Present: Nostalgia and Leisure in Lockdown. *Leisure Sciences*, 1–7. doi:10.1080/01490400.2020.1773993
 39. GEM (Global Entrepreneurship Monitor) (2022). Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report: Opportunity Amid Disruption. London: GEM.
 40. Gielnik, M. M., Spitzmuller, M., Schmitt, A., Klemann, D. K., & Frese, M. (2015). “I put in effort, therefore I am passionate”: Investigating the path from effort to passion in entrepreneurship. *Academy of Management Journal*, 58(4), 1012–1031. <https://doi.org/10.5465/amj.2011.0727>
 41. Gielnik, M. M., Zacher, H., & Wang, M. (2018). Age in the entrepreneurial process: The role of future time perspective and prior entrepreneurial experience. *The Journal of Applied Psychology*, 103(10), 1067–1085. <https://doi.org/10.1037/apl0000322>
 42. Giones, F., Brem, A., Pollack, J. M., Michaelis, T. L., Klyver, K., & Brinckmann, J. (2020). Revising entrepreneurial action in response to exogenous shocks: Considering the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Venturing Insights*, 14, e00186. doi:10.1016/j.jbv.2020.e00186
 43. Grégoire, D. A., & Shepherd, D. A. (2012). Technology-Market Combinations and the Identification of Entrepreneurial Opportunities: An Investigation of the Opportunity-Individual Nexus. *Academy of Management Journal*, 55(4), 753–785. doi:10.5465/amj.2011.0126
 44. Guo, H., Yang, Z., Huang, R., & Guo, A. (2020). The digitalization and public crisis responses of small and medium enterprises: Implications from a COVID-19 survey. *Frontiers of Business Research in China*, 14(1), 1-25. <https://doi.org/10.1186/s11782-020-00087-1>.
 45. Gupta, A., Madhavan, M.V., Sehgal, K. et al. Extrapulmonary manifestations of COVID-19. *Nat Med* 26, 1017–1032 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41591-020-0968-3>
 46. Halabinsky, D., Potter, J., & Kautonen, T. (2012). Entrepreneurial activities in Europe: Policy brief on senior entrepreneurship. OECD Local Economic and Employment Development Division.
 47. Hamermesh, D. (2020). Lock-downs, Loneliness and Life Satisfaction. doi:10.3386/w27018
 48. Harada, N. (2005). “Potential Entrepreneurship in Japan.” *Small Business Economics* 25 (3): 293–304.

49. He, G., Pan, Y., & Tanaka, T. (2020). COVID-19, city lockdowns, and air pollution: Evidence from China. HKUSTIEMS Working Paper No. 2019-72, HongKong.
50. Hill, S., Ionescu-Somers, A. & Coduras, A., Guerrero, M., Azam, M., Bosma, N., Shay, J. (2022). Global Entrepreneurship Monitor 2021/2022 Global Report. Opportunity Amid Disruption. Global Entrepreneurship Research Association, London Business School. ISBN: 978-1-9160178-9-4
51. Hoi, C.K., Wu, Q. & Zhang, H. (2018). Community Social Capital and Corporate Social Responsibility. *J Bus Ethics* 152, 647–665 (2018). <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3335-z>
52. Holienka, M., Jančovičová, Z., & Kovačičová, Z. (2016). Drivers of women entrepreneurship in visegrad countries: GEM evidence. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 220, 124–133. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.476>
53. Howe, N. & Strauss, W. (2007). The Next 20 Years: How Customer and Workforce Attitudes Will Evolve. July–August 2007 issue of *Harvard Business Review*.
54. Huggins, R. & Thompson, P. (2022). Cities, innovation and entrepreneurial ecosystems: assessing the impact of the COVID-19 pandemic. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 15(3), 635-661, <https://doi.org/10.1093/cjres/rsac023>
55. Hulsink, W., & Koek, D. (2014). The young, the fast and the furious: a study about the triggers and impediments of youth entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 18(2/3), 182. doi:10.1504/ijeim.2014.062876
56. Chang, R. & Velaso, A. (2020). Economic Policy Incentives to Preserve Lives and Livelihoods. Working Paper 27020. DOI 10.3386/w27020
57. Cheng H, Jian S, Liu D, et al. (2020). Contact Tracing Assessment of COVID-19 Transmission Dynamics in Taiwan and Risk at Different Exposure Periods Before and After Symptom Onset. *JAMA Intern Med*. 2020;180(9):1156–1163. doi:10.1001/jamainternmed.2020.2020
58. Chowdhury, M. T., Sarkar, A., Paul, S. K., & Moktadir, M. A. (2020). A case study on strategies to deal with the impacts of COVID-19 pandemic in the food and beverage industry. *Operations Management Research*, 1-13. <https://doi.org/10.1007/s12063-020-00166-9>.
59. Jha, A., Cox, J. (2015). Corporate social responsibility and social capital. *Journal of Banking & Finance* 60 (2015) 252–270; <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2015.08.003>
60. Jordà, Ò., Singh, S., & Taylor, A. (2020). Longer-run Economic Consequences of Pandemics. doi:10.3386/w26934
61. Kautonen, T., Tornikoski, E., & Kilber, E. (2011). Entrepreneurial intentions in the third age: The impact of perceived age norms. *Small Business Economics*, 37(2), 219–234. <https://doi.org/10.1007/s11187-009-9238-y>

62. Kenny, B., & Rossiter, I. (2017). Transitioning from unemployment to self-employment for over 50s. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research* 24 1 234–255 . <https://doi.org/10.1108/IJEBr-01-2017-0004>
63. Khyareh, M. M., & Mazhari, R. (2016). The effect of different age groups on entrepreneurship: Evidences for Iran. *IUP Journal of Entrepreneurship Development*, 13(3), 56–63. <https://www.proquest.com/openview/192d1dac83a42075b6432f024647ed8f/1?pq-origsite=gscholar&cbl=54457>
64. Kirzner, I. M. (1979). *Perception, opportunity, and profit: studies in the theory of entrepreneurship*. University of Chicago Press.
65. Kolnhofer-Derecskei, A., Zs. Reicher, R., & Szeghegyi, A. (2017). The X and Y Generations' Characteristics Comparison. *Acta Polytechnica Hungarica* 14(8):107-125.
66. Krueger, N. F., and D. Brazeal. (1994). "Entrepreneurial Potential and Potential Entrepreneurs." *Entrepreneurship: Theory and Practice* 18 (3): 91–104.
67. Kuckertz, A. & Brändle, L. (2022). Creative reconstruction: a structured literature review of the early empirical research on the COVID-19 crisis and entrepreneurship. *Management Review Quarterly*, 72, 281-307. <https://doi.org/10.1007/s11301-021-00221-0>
68. Kuckertz, A., Brändle, L., Gaudig, A., Hinderer, S., Reyes, C. A. M., Prochotta, A., & Berger, E. S. (2020). Startups in times of crisis—A rapid response to the COVID-19 pandemic. *Journal of Business Venturing Insights*, 13, e00169. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00169>.
69. Lu, J., Gu, J., Li, K., Xu, C., Su, W., Lai, Z., Yang, Z. (2020). COVID-19 Outbreak Associated with Air Conditioning in Restaurant, Guangzhou, China, 2020. *Emerging Infectious Diseases*, 26(7). doi:10.3201/eid2607.200764
70. Ludvigson, S.C., Ma, S., & Ng, S. (2020). "COVID-19 and The Macroeconomic Effects of Costly Disasters," NBER Working Papers 26987, National Bureau of Economic Research, Inc.
71. Lukeš, M., & Zouhar, J. (2013). No experience? No problem – it's all about yourself: Factors influencing nascent entrepreneurship outcomes. *Ekonomický Časopis*, 61(č. 9), s. 934–950 <https://www.sav.sk/journals/uploads/0621140609%2013%20Lukes-Zouhar-RS.pdf> .
72. Mamaro, L. P. & Sibindi, A. B. (2022). Entrepreneurial Financing in Africa during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(11), 511-. <https://doi.org/10.3390/jrfm15110511>
73. McAdams, D. P., & Walden, K. (2010). Jack Block, the Big Five, and Personality From the Standpoints of Actor, Agent, and Author. *Psychological Inquiry*, 21(1), 50–56. <http://www.jstor.org/stable/25704847>
74. McKibbin W, Fernando R. (2020). The economic impact of COVID-19. *Economics in the Time of 2020;COVID-19*,:45–10.1162.

https://www.sensiblepolicy.com/download/2020/2020_CEPR_McKibbin_Fernando_COVD-19.pdf

75. McMullen, J. S., & Shepherd, D. A. (2006). Entrepreneurial Action And The Role Of Uncertainty In The Theory Of The Entrepreneur. *Academy of Management Review*, 31(1), 132–152. doi:10.5465/amr.2006.19379628
76. Minola, T., Criaco, G., & Obschonka, M. (2016). Age, culture, and self-employment motivation. *Small Business Economics*, 46(2), 187–213. <https://doi.org/10.1007/s11187-015-9685-6>
77. Morgan, A.K., Awafo, B.A. & Quartey, T. (2021) The effects of COVID-19 on global economic output and sustainability: evidence from around the world and lessons for redress, *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 17:1, 76–80, DOI: 10.1080/15487733.2020.1860345
78. Mueller, S. L. (2004). “Gender Gaps in Potential for Entrepreneurship Across Countries and Cultures.” *Journal of Developmental Entrepreneurship* 9 (3): 199–220.
79. Nguyen, T. V., S. Bryant, J. Rose, C. Tseng, and S. Kapasuwan. 2009. “Cultural Values, Market Institutions, and Entrepreneurship Potential: A Comparative Study of the United States, Taiwan, and Vietnam.” *Journal of Developmental Entrepreneurship* 14 (1): 21–37.
80. North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance (Political Economy of Institutions and Decisions)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511808678
81. OECD (2021). One year of SME and entrepreneurship policy responses to COVID-19: Lessons learned to “build back better”. Available at: https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1091_1091410-rxwx81cfwj&title=One-year-of-SME-and-entrepreneurship-policy-responses-to-COVID-19-Lessons-learned-to-build-back-better
82. Pearson, C. M., & Clair, J. A. (1998). Reframing crisis management. *The Academy of Management Review*, 23(1), 59–76. <https://doi.org/10.2307/259099>
83. Pierre-Olivier Gourinchas, Şebnem Kalemli-Özcan, Veronika Penciakova & Nick Sander (2020). Estimating SME Failures in Real Time: An Application to the COVID-19 Crisis. Working Paper 27877. DOI 10.3386/w27877
84. Pilková, A., & Rehák, J. (2017). Regional aspects of inclusive entrepreneurship of seniors in Europe, *Society and Economy Soc Ec*, 39(1), 49–64. doi: <https://doi.org/10.1556/204.2017.39.1.3>
85. Pilková, A., a kol. (2012). *Podnikanie na Slovensku: vysoká aktivita, nízke rozvojové aspirácie*. Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta managementu. ISBN: 978-80-223-2823-4
86. Pilková, A., a kol. (2014). *Podnikanie na Slovensku: aktivita, inkluzivita, prostredie*. Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta managementu. ISBN: 978-80-223-3756-4

87. Platman, K. (2003). The self-designed career in later life: A study of older portfolio workers in the United Kingdom. *Ageing and Society*, 23(3), 281–302. <https://doi.org/10.1017/s0144686x03001168>
88. Podnikateľská aliancia Slovenska (2020). Prieskum o aktuálnej situácii podnikateľov počas II. vlny korony. <https://www.alianciapas.sk/2020/12/15/prieskum-o-aktualnej-situacii-podnikatelov-pocas-druhej-vlny/>
89. Porcher, S. (2020). “Response2covid19, a Dataset of Governments’ Responses to COVID-19 All around the World.” *Scientific Data* 7, no. 1 (December 2020). <https://doi.org/10.1038/s41597-020-00757-y>.
90. Pyöriä, P., Ojala, S., Saari, T., & Järvinen, K.-M. (2017). The Millennial Generation. *SAGE Open*, 7(1), 215824401769715. doi:10.1177/2158244017697158
91. Rapaccini, M., Saccani, N., Kowalkowski, C., Paiola, M., & Adrodegari, F. (2020). Navigating disruptive crises through service-led growth: The impact of COVID-19 on Italian manufacturing firms. *Industrial Marketing Management*, 88(May), 225–237. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2020.05.017>.
92. Rashid, S. & Ratten, V. (2021). Entrepreneurial ecosystems during COVID-19: the survival of small businesses using dynamic capabilities. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 17(3), 457–476. <https://doi.org/10.1108/WJEMSD-09-2020-0110>
93. Reynolds, P.D., Hay, M. & Camp, S.M. (1999). GLOBAL ENTREPRENEURSHIP MONITOR, 1999 Executive Report. DOI: 10.13140/RG.2.1.4860.6247
94. Rojas, F. L., Jiang, X., Montenovolo, L., Simon, K. I., Weinberg, B. A., & Wing, C. (2020). Is the cure worse than the problem itself? Immediate labor market effects of COVID-19 case rates and school closures in the U.S. NBER working paper No. 27127. National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
95. Rokibul, M., Akhter, F., & Misnad, M. (2022). SMEs in Covid-19 Crisis and Combating Strategies: A Systematic Literature Review (SLR) and A Case from Emerging Economy. *Operation Research Perspectives* (9). <https://doi.org/10.1016/j.orp.2022.100222>
96. Salimath, M. S., & Cullen, J. B. (2010). Formal and informal institutional effects on entrepreneurship: A synthesis of nation-level research. *International Journal of Organizational Analysis*, 18(3), 358–385. <https://doi.org/10.1108/19348831011062175>
97. SBA. (2022). Správa o stave malého a stredného podnikania v SR
98. Seco Matos, C., Amaral, M., & Baptista, R. (2018). Senior entrepreneurship: A selective review and a research agenda. *Foundations and Trends® in Entrepreneurship*, 14(5), 427–554. <https://doi.org/10.1561/03000000084>
99. Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The Promise of Entrepreneurship as a Field of Research. *The Academy of Management Review*, 25(1), 217–226. <https://doi.org/10.2307/259271>

100. Shapero, A., & Sokol, L. (1982). The social dimensions of entrepreneurship. In C. A. Kent, D. L. Sexton, & K. H. Vesper (Eds.), *Encyclopedia of entrepreneurship*. PrenticeHall, 939. <https://ssrn.com/abstract=1497759>
101. Shapiro, S. P. (2005). Agency Theory. *Annual Review of Sociology*, 31(1), 263–284. doi:10.1146/annurev.soc.31.041304.
102. Shen, H., Fu, M., Pan, H., Yu, Z., & Chen, Y. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on firm performance. *Emerging Markets Finance and Trade*, 56(10), 2213-2230. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2020.1785863>.
103. Shepherd, D. A., & Williams, T. (2020). Entrepreneurship responding to adversity: Equilibrating Adverse Events and Disequilibrating Persistent Adversity. *Organization Theory*, 1(4). <https://doi.org/10.1177/2631787720967678>
104. Singer, S. a kol. (2015). *Global Entrepreneurship Monitor: 2014 Global Report*. London: GERA, 2015.
105. Singh, G., & De Noble, A. (2003). Early retirees as the next generation of entrepreneurs. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 27(3), 207–226. <https://doi.org/10.1111/1540-8520.t01-1-00001>
106. Sirine, H., & Dewi, Y. E. P. (2022). Business Model Canvas: The Implementation Method of Corporate Social Entrepreneurship. *Jurnal Ekonomi dan Bisnis Jagaditha*, 9(2), 176-184. doi: <https://doi.org/10.22225/jj.9.2.2022.176-184>
107. Slovak Business Agency (2020). *Názory podnikateľov na dopady druhej vlny koronakrízy. Správa z kvantitatívneho prieskumu*. Bratislava: Slovak Business Agency, 2020. https://monitoringmsp.sk/wp-content/uploads/2020/11/COVID_2.vlna_sprava.pdf
108. Solomon, S. J., Bendickson, J. S., Marvel, M. R., McDowell, W. C., & Mahto, R. (2021). Agency theory and entrepreneurship: A cross-country analysis. *Journal of Business Research*, 122, 466–476. doi:10.1016/j.jbusres.2020.09.003
109. Staw, B. M., Sandelands, L. E., & Dutton, J. E. (1981). Threat Rigidity Effects in Organizational Behavior: A Multilevel Analysis. *Administrative Science Quarterly*, 26(4), 501. doi:10.2307/2392337
110. Stephan, U., Rauch, A., & Hatak, I. (2022). Happy Entrepreneurs? Everywhere? A Meta-Analysis of Entrepreneurship and Wellbeing. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/10422587211072799>
111. Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York; William Morrow and Company Inc.
112. Svetová banka (2021) *Enterprise Surveys Follow-up on COVID-19. Slovak Republic 2021 – Round 2*. World Bank Group. https://www.enterprisesurveys.org/content/dam/enterprisesurveys/documents/covid/country-profile-Slovak-Republic--Round-2_English.pdf

113. Teece, D., Peteraf, M., & Leih, S. (2016). Dynamic Capabilities and Organizational Agility: Risk, Uncertainty, and Strategy in the Innovation Economy. *California Management Review*, 58(4), 13–35. <https://doi.org/10.1525/cmr.2016.58.4.13>
114. Thorgren, S., & Williams, T. A. (2020). Staying alive during an unfolding crisis: How SMEs ward off impending disaster. *Journal of Business Venturing Insights*, 14. <https://doi.org/10.1016/j.jbvi.2020.e00187>.
115. Tubadji, A., Boy, F., & Webber, D. (2020). Narrative economics, public policy and mental health. *Center for Economic Policy Research*, 20, 109–131.
116. Weder di mauro, B. & Baldwin, R. (2020). *Economics in the Time of COVID-19*. CEPR Press, 2020. ISBN: 978-1-912179-28-2
117. Wennberg, K., Pathak, S., & Autio, E. (2013). How culture moulds the effects of self-efficacy and fear of failure on entrepreneurship. *Entrepreneurship and Regional Development*, 25(9–10), 756–780. <https://doi.org/10.1080/08985626.2013.862975>
118. Wenzel, M., Stanske, S. & Lieberman, M.B. (2021). Strategic responses to crisis. *Strategic Management Journal*, 42(2). doi:10.1002/smj.3161
119. Williams, M. L., Burnap, P., & Sloan, L. (2017). Towards an Ethical Framework for Publishing Twitter Data in Social Research: Taking into Account Users' Views, Online Context and Algorithmic Estimation. *Sociology*, 51(6), 1149–1168. <https://doi.org/10.1177/0038038517708140>
120. Wood, D. J. (2010). Measuring Corporate Social Performance: A Review. *International Journal of Management Reviews*, 12(1), 50–84. doi:10.1111/j.1468-2370.2009.00274.
121. Wood, M. S., & McKinley, W. (2010). The production of entrepreneurial opportunity: a constructivist perspective. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 4(1), 66–84. doi:10.1002/sej.83
122. Yassenov, V. (2020). Who Can Work from Home? IZA DP No. 13197 Discussion Paper Series. Available: <https://docs.iza.org/dp13197.pdf>
123. Zachary Bethune and Anton Korinek, (2020), COVID-19 Infection Externalities: Trading Off Lives vs. Livelihoods, No 14596, CEPR Discussion Papers, C.E.P.R. Discussion Papers
124. Združenie podnikateľov Slovenska (2020). Výsledky prieskumu: Názory podnikateľov na opatrenia štátu v koronakríze. <https://www.zps.sk/novinky/2020/vysledky-prieskumu-nazory-podnikatelov-na-opatrenia-statu-v-koronakrize>
125. Zhang, T., & Acs, Z. (2019). Does Generation Matter to Entrepreneurship? Four Generations of Entrepreneurs. *Southern Economic Journal*. doi:10.1002/soej.12350

Podnikanie na Slovensku počas pandémie COVID-19: medzigeneračná perspektíva

Autori:

© prof. Ing. Anna Pilková, PhD., MBA

Mgr. Juraj Mikuš, PhD.

doc. PhDr. Marian Holienka, PhD.

© Univerzita Komenského v Bratislave, Fakulta managementu 2022

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave

Prvé vydanie

Rozsah: 11,2 AH

ISBN 978-80-223-5521-6

FAKULTA MANAGEMENTU
Univerzita Komenského
v Bratislave

ISBN 978-80-223-5521-6

DIGICROSSGEN